

ISSN 2637-2878 (Online)
ISSN 2232-867X (Print)

UDC 316(05)

Sociološki *diskurs*

Bezbjednost u školama sa osvrtom na značaj sistemskog pristupa razvoju bezbjednosne kulture učenika

Кривично дјело насиље у породици – откривање, разјашњавање и доказивање

Teorijska shvatanja socijalnog rada u predškolskim ustanovama sa osvrtom na stanje u Bosni i Hercegovini

Компаративна анализа полицијских система Француске и Немачке

Teorijski nedostaci koncepta dominantnog bojišta u kontekstu fragmentisanih ratnih zona

Jovan Rašković - Utišani glas dogovora i razuma u srpsko-hrvatskim odnosima

Problemsko učenje kao konstruktivistički okvir početne nastave matematike: analiza stavova učenika

Ekonomске posljedice ukrajinskog rata za zemlje zapadnog Balkana

Од филозофије лажи ка социологији (научног) сазнања

SOCIOLOŠKI DISKURS

NAUČNI ČASOPIS IZ OBLASTI DRUŠTVENIH NAUKA

Godina XIV, broj 26

Časopis je indeksiran u:

CEEOL; Google Scholar; ERIH PLUS; EBSCO; DOI SRPSKA

Banja Luka, 2025

Izdavač:

Naučno udruženje Sociološki diskurs
Srpska 2/2, 78 000 Banja Luka;
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Za izdavača:

Prof. dr Duško Vejnović - redovni profesor; Predsjednik Naučnog udruženja Sociološki diskurs

Uređivački odbor:

Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor (glavni i odgovorni urednik)
Prof. dr Biserka Košarac, vanredni profesor
Prof. dr Neven Brandt, (Ljubljana, Slovenija)
Dušanka Slijepčević, MA - viši asistent
Prof. dr Dragana Vilić, redovni profesor
Dijana Mizdrak, MSc (urednik)

Naučni uređivački odbor:

Prof. dr Ivan Šijaković, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Jagoda Petrović, redovni profesor socijalnog rada, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Ronaldo P. Munck, redovni profesor političke sociologije / šef civilnog angažmana, Kancelarija predsjednika, Dublin City University (Irska)
Prof. dr Stephen P. Turner, naučni savjetnik, University of South Florida (SAD)
Prof. dr Richard William Outhwaite, profesor sociologije, emeritus, Newcastle University, (UK)
Prof. dr Dragoljub B. Đorđević, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Nišu (Srbija)
Prof. dr Sergej Flere, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Mariboru (Slovenija)
Prof. dr Gabriela Klajn, redovni profesor sociologije, Univerzitet u Hamburgu (Njemačka)
Prof. dr Chris Baldry, profesor za ljudske resurse, emeritus, University of Stirling, Škotska, (UK)
Prof. dr Slavo Kukić, profesor sociologije, emeritus, Univerzitet u Mostaru (BiH)
Prof. dr Braco Kovačević, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Boro Tramošljanin, vanredni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor sociologije, FBN - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Doc. Dr Ewa Dąbrowska - Prokopowska, istraživač i lektor, Institut za sociologiju, Univerzitet u Bjalistoku (Poljska)
Prof. dr Vladimir S. Stojanović, redovni profesor ekonomskih nauka, Beograd (Srbija)
Prof. dr Merima Čamo, redovni profesor sociologije, FPN - Univerzitet u Sarajevu (BiH)
Prof. dr Tamara Pribišev Beleslin, redovni profesor pedagogije, FF - Univerzitet u Banjoj Luci (BiH)
Doc. dr Bojan Macuh, Dr. edukacijskih ved, mag. sociologije, FKPV CELJE, VSŠKV Ljubljana (Slovenija)
Prof. dr Nedžad Bašić, redovni profesor prava, PF – Univerziteta u Bihaću (BiH)
Prof. dr Nevzet Veladžić, redovni profesor sociologije, PF – Univerziteta u Bihaću (BiH)

Sekretar uređivačkog odbora:

Dijana Mizdrak, MSc

Kontakt podaci uredništva:

Srpska 2/2, 78 000 Banja Luka; Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
E-mail: profesordusko@gmail.com; didimi1970@gmail.com
Tel: +387 051 309 470; +387 (0) 65 526 793, +387 (0) 65 213 713

Štampa:

Markos Banja Luka

Za štampariju:

Igor Jakovljević

Tiraž:

400

Rješenjem ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske br: 07.030-053-85-6/11, od 12.05.2011. godine, „Sociološki diskurs“ Banja Luka upisan je u Registar javnih glasila pod rednim brojem 616.

UVODNIK

Gradimo most između akademske zajednice i šire javnosti

Poštovani čitaoci,

Pred Vama, nama, je novi 26-ti broj časopisa Sociološki diskurs u kojem vam predstavljamo devet radova različito kategorisanih prema kriterijumu naučnog doprinosa problematici kojom su se autori bavili. Ovaj broj predstavlja ne samo zbirku naučnih radova, već i svjedočanstvo o kontinuitetu naučnog promišljanja u vremenu velikih društvenih previranja i izazova. Radovi su multidisciplinarnog karaktera sa opštepoznatom tezom da su različitosti bogatstvo, a ne hendikep. U radovima autori tretiraju različite praktične i teorijske fenomene kao što su: bezbjednost u školama, nasilje u porodici, problemi socijalnog rada u predškolskim ustanovama, analiza policijskih sistema, izazovi ratnih zona, (ne)dogovor u srpsko-hrvatskim odnosima, ratovanje i ekonomija, moderni izazovi i promišljanja o filozofskim shvatanjima Boga ti prikaz knjige „Filozofija laži”. Upravo ova tematska raznolikost svjedoči o složenosti savremenog društva i potrebi za holističkim pristupom u razumijevanju društvenih fenomena.

U eri informacione prezasićenosti i brzih društvenih promjena, uloga naučnog istraživanja postaje fundamentalna za razumijevanje kompleksnih društvenih procesa. Naučno istraživanje predstavlja sistematski pristup otkrivanju istine, razumijevanju uzročno-posljedičnih veza i formulisanju zakonitosti koje upravljaju društvenim i prirodnim fenomenima. Ono što nauku čini posebnom jeste njena metodologija—rigorozni postupci provjere hipoteza, empirijska verifikacija i stalna spremnost na preispitivanje postojećih znanja. Sociološka i druga istraživanja, kao što su ona predstavljena u ovom broju, nude nam alate za dekonstrukciju društvene stvarnosti. Kroz analizu bezbjednosti u školama, na primjer, ne samo da identifikujemo konkretne prijetnje i izazove, već i razumijemo dublje strukturalne probleme koji generišu nesigurnost u obrazovnim institucijama. Istraživanja o nasilju u porodici otkrivaju skrivene mehanizme moći i dominacije koji perpetuiraju cikluse zlostavljanja kroz generacije. Naučno istraživanje ima transformativnu moć—ono ne samo da opisuje stvarnost, već pruža osnovu za njenu promjenu. Kada istraživači

analiziraju probleme socijalnog rada u predškolskim ustanovama, oni ne nude samo dijagnozu stanja, već i putokaze za unaprijeđenje prakse. Ovakav pristup čini nauku društveno angažovanom i relevantnom za svakodnevni život građana. Objavljivanje naučnih rezultata predstavlja etičku obavezu svakog istraživača. **Nauka koja ostaje zatvorena u laboratorijama ili kabinetima ne ispunjava svoju društvenu funkciju.** Diseminacija znanja kroz naučne časopise, konferencije i druge oblike komunikacije omogućava kritičku provjeru rezultata, razmjenu ideja i kumulativni napredak znanja. **Časopis Sociološki diskurs, kroz svoje brojeve, gradi most između akademske zajednice i šire javnosti.** Objavljivanjem radova o analizi policijskih sistema ili izazovima ratnih zona, časopis doprinosi informisanju donosilaca odluka i građana o ključnim pitanjima bezbjednosti i društvene stabilnosti. Ova vrsta transparentnosti naučnog rada je preduslov za demokratsko društvo zasnovano na znanju. Posebnu važnost ima princip otvorenosti nauke (*open science*), koji podrazumijeva slobodan pristup naučnim publikacijama i podacima. U vremenu kada se znanje sve više komercijalizuje, časopisi poput Sociološkog diskursa koji omogućavaju slobodan pristup svojim sadržajima, čuvaju nauku kao javno dobro dostupno svima. Originalni naučni doprinosi predstavljaju srž naučnog napretka. Svaki od devet radova u ovom broju nudi jedinstvenu perspektivu na tretiranu problematiku. Originalnost se ne ogleda samo u izboru tema koje nisu ranije istraživane, već i u novim metodološkim pristupima, teorijskim okvirima ili interpretacijama postojećih fenomena.

Originalnost u nauci zahtijeva hrabrost – hrabrost da se preispitaju etablirane paradigme, da se postave neugodna pitanja i da se ide protiv mainstreama. Prikaz knjige „Filozofija laži” u ovom broju podsjeća nas na važnost kritičkog promišljanja o fundamentalnim konceptima istine i neistine u društvu koje sve više karakteriše manipulacija informacijama. U kontekstu globalne polarizacije i erozije povjerenja u institucije, naučna zajednica ima posebnu odgovornost da bude čuvar objektivnosti i racionalnosti. Proces recenzije (*peer review*) koji prolaze svi radovi u Sociološkom diskursu osigurava kvalitet i pouzdanost objavljenih istraživanja. Ovaj mehanizam kontrole kvaliteta, iako nije savršen, predstavlja najbolji dostupni sistem za održavanje naučnih standarda. Međutim, naučna zajednica se suočava sa brojnim izazovima. Pritisak za kvantitetom publikacija često ide na uštrb kvaliteta. Komercijalizacija visokog obrazovanja i istraživanja stvara konflikt interesa koji može ugroziti objektivnost. Politizacija nauke, posebno u društvenim naukama, predstavlja stalnu prijetnju integritetu istraživanja. U globalno podijeljenom svijetu i polarizaciji interesa narušeno je međunarodno pravo i međunarodni pravni poredak, te suverenitet gotovo svih država. One su dio svog suvereniteta prenijele na međunarodne institucije i organizacije koje, nažalost, u ovom istorijskom momentu sve više gube autoritet i uticaj za potrebe mira. Ovaj

kontekst čini sociološka istraživanja još važnijima, jer ona mogu pomoći u razumijevanju korijena trenutnih kriza i mogućih puteva njihovog prevazilaženja. Sve više je u porastu autoritarni populizam, autokratska vladavina, a narušena ljudska prava, slobode, demokratija i sve savremene tekovine civilizacije. Naučna analiza ovih fenomena, kakvu nude radovi u ovom broju, pomaže nam da prepoznamo obrasce i mehanizme kroz koje se demokratija urušava i autoritarizam učvršćuje. Istraživanja ratovanja i ekonomije otkrivaju kako se ratni sukobi instrumentalizuju za ekonomske ciljeve, dok analize policijskih sistema pokazuju kako se bezbjednosni aparati mogu zloupotrijebiti za političke svrhe. Politika kao što su kroz istoriju isticali filozofi postala je drama, krvoločna borba za moć i vlast radi zloupotrebe, umjesto da u njene temelje bude ugrađena etika. Političke elite izgubile su osjećaj za narod i u makijavelističkim ciljevima zloupotrebljavaju policiju i bezbjednosni sektor za očuvanje vlasti i održavanje grupa i pojedinaca na vlasti. Upravo zato su nezavisna naučna istraživanja ovih fenomena od krucijalnog značaja za održavanje demokratskog diskursa i građanske kontrole vlasti. Sociologija, kao nauka o društvu, ima jedinstvenu poziciju da analizira i interpretira složene društvene procese. Radovi u ovom broju pokazuju kako sociološka perspektiva može rasvijetliti različite aspekte društvene stvarnosti – od mikro nivoa porodičnih odnosa do makro nivoa međunarodnih relacija. Izgubio se osjećaj za *homo sapiens*-a, a favorizuje se materijalno i ruše postulati zamišljene moderne, pravne, demokratske države. Sociološka istraživanja mogu pomoći u obnavljanju humanističkih vrijednosti pokazujući kako dehumanizacija vodi u društvenu dezintegraciju. Analiza problema u predškolskim ustanovama, na primjer, ukazuje na važnost ranog socijalnog razvoja za formiranje empatičnih i društveno odgovornih građana. Kompleksnost savremenih društvenih problema zahtijeva interdisciplinarni pristup. Radovi u ovom broju uspješno kombinuju uvide iz sociologije, politologije, prava, ekonomije i drugih naučnih disciplina. Ovakav pristup omogućava potpunije razumijevanje fenomena koji se ne mogu adekvatno objasniti iz perspektive samo jedne discipline. Interdisciplinarnost takođe potiče inovativnost u istraživanju. Kada se koncepti i metode iz različitih disciplina kombinuju, često nastaju novi uvidi koji bi ostali skriveni u okviru disciplinarnih granica. Digitalizacija transformiše način na koji se nauka proizvodi i distribuiše. Online časopisi poput Sociološkog diskursa omogućavaju brži protok informacija i širu dostupnost naučnih rezultata. Međutim, ova transformacija donosi i izazove – od problema verifikacije kvaliteta do pitanja održivosti finansiranja naučnog publikovanja.

Budućnost naučnog publikovanja vjerovatno leži u hibridnim modelima koji kombinuju prednosti tradicionalnog *peer review* procesa sa mogućnostima koje nude nove tehnologije. Preprint serveri, otvorene recenzije, i post-publikacione diskusije sve više postaju dio naučnog ekosistema. Treba prekinuti

trend deinstitutionalizacije u svim državama, dakle treba da upravljaju i vladaju institucije i njihovi nosioci, a ne političke stranke – partije i pojedinci-lideri sa autokratskim, tiranskim, despotskim i drugim obrascima i stilovima ponašanja. Naučna zajednica ima ključnu ulogu u ovom procesu kroz proizvodnju znanja koje demistifikuje procese vlasti i omogućava građanima informisano učešće u demokratskim procesima. Ovaj broj Sociološkog diskursa predstavlja doprinos tom cilju. Kroz rigoroznu analizu različitih aspekata društvene stvarnosti, autori pomažu u građenju društva zasnovanog na znanju, kritičkom mišljenju i humanističkim vrijednostima. Pozivamo čitaoce da kritički pristupe prezentovanim radovima, da ih koriste kao osnovu za dalja istraživanja i društveno djelovanje **Nauka nije luksuz već neophodnost za funkcionalno i pravedno društvo.** U vremenu kada se istina relativizuje, a činjenice osporavaju, naučno istraživanje i publikovanje predstavljaju bedeme racionalnosti. Časopis Sociološki diskurs, kroz ovaj i buduće brojeve, nastavlja svoju misiju doprinosa naučnoj i društvenoj zajednici. S poštovanjem i u nadi da će prezentovani radovi inspirisati nova istraživanja i doprinijeti boljem razumijevanju našeg društva.

Glavni i odgovorni urednik

SADRŽAJ

<i>Siniša Đukić, Duška Zorić</i> BEZBJEDNOST U ŠKOLAMA SA OSVRTOM NA ZNAČAJ SISTEMSKOG PRISTUPA RAZVOJU BEZBJEDNOSNE KULTURE UČENIKA	9
<i>Предраг Поповић, Жана Врућинић</i> КРИВИЧНО ДЈЕЛО НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ – ОТКРИВАЊЕ, РАЗЈАШЊАВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ	21
<i>Milica Palačković</i> TEORIJSKA SHVATANJA SOCIJALNOG RADA U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA SA OSVRTOM NA STANJE U BOSNI I HERCEGOVINI	41
<i>Гојко Шетка, Петар Ђукић</i> КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОЛИЦИЈСКИХ СИСТЕМА ФРАНЦУСКЕ И НЕМАЧКЕ	63
<i>Slaven Knežević</i> TEORIJSKI NEDOSTACI KONCEPTA DOMINANTNOG BOJIŠTA U KONTEKSTU FRAGMENTISANIH RATNIH ZONA	83
<i>Mišel Pavlica</i> JOVAN RAŠKOVIĆ - UTIŠANI GLAS DOGOVORA I RAZUMA U SRPSKO-HRVATSKIM ODNOSIMA	111
<i>Slađana Lolić</i> PROBLEMSKO UČENJE KAO KONSTRUKTIVISTIČKI OKVIR POČETNE NASTAVE MATEMATIKE: ANALIZA STAVOVA UČENIKA	127
<i>Đuro Krčić</i> EKONOMSKE POSLJEDICE UKRAJINSKOG RATA ZA ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA	141
<i>Душанка Слијепчевић</i> ОД ФИЛОЗОФИЈЕ ЛАЖИ КА СОЦИОЛОГИЈИ (НАУЧНОГ) САЗНАЊА	165

Pregledni naučni članak

UDK: 351.74/.76:37.048.4-057.874

DOI: 10.7251/SOCSR2526009D

COBISS.RS-ID 142906369

Zaprimljen rad: 07.04.2025.

Odobren rad: 30.06.2025.

Prof. dr Siniša Đukić¹, ma Duška Zorić²

BEZBJEDNOST U ŠKOLAMA SA OSVRTOM NA ZNAČAJ SISTEMSKOG PRISTUPA RAZVOJU BEZBJEDNOSNE KULTURE UČENIKA

Sažetak: Sve učestalije verbalno i fizičko nasilje, upotreba hladnog i vatrenog oružja, bombaške prijetnje, alkoholizam, pušenje, konzumiranje narkotika, zloupotreba savremenih tehnologija, razni TikTok i slični izazovi samo su neka od devijantnih (patoloških) ponašanja mladih koja zahtijevaju planski i sistematičan pristup konceptu zaštite i bezbjednosti učenika, nastavnika i ostalog školskog osoblja. To podrazumijeva sprovođenje i određenih bezbjednosnih mjera u školama, procjenu rizika prijetnji, instaliranje bezbjednosnih sistema, odnosno adekvatnu fizičko-tehničku zaštitu. Da bi zaštita učenika bila što efikasnija potrebno je i adekvatno sticanje i razvijanje znanja i vještina o bezbjednosti. Sa ciljem podizanja nivoa bezbjednosne kulture u sistemu osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja u Republici Srpskoj, prije izvjesnog vremena, u pojedine osnovne i srednje škole uveden je, kao eksperimentalni, predmet „Humanost i bezbjednost“. U radu se, između ostalog, ukazuje na značaj razvoja bezbjednosne kulture učenika i potrebu kreiranja adekvatnih nastavnih sadržaja primjerenih našim bezbjednosnim i obrazovnim potrebama. Ti sadržaji bi, smatramo, doprinijeli efikasnijoj zaštiti učenika i smanjenju devijantnog ponašanja.

Ključne riječi: Bezbjednost, škola, učenici, sistemski pristup.

---

1 Fakultet za bezbjednost i zaštitu, NUBL, Banja Luka, e-mail: djukic-bs@blic.net

2 Fakultet za bezbjednost i zaštitu, NUBL, Banja Luka, e-mail: zoricduska@yahoo.com

Uvod

Škole su, posljednjih godina, nerijetko, postajale mjesta fizičkih i verbalnih obračuna, nasilja različitih vrsta i oblika, zloupotrebe savremenih tehnologija ili, bolje rečeno, preslikavanja naše društvene stvarnosti na ovaj poseban lokalitet. Zbog čega je to tako i šta sve tome doprinosi jedno je od pitanja koje postavljaju mnogi, kako nastavnici, roditelji, tako i sami učenici i šira društvena zajednica. Da li tome doprinose sve više dostupni medijski sadržaji koji obiluju nasiljem, urušen sistem vrijednosti, nedovoljna posvećenost djeci i učenicima ili je nešto drugo. Kada se nešto dogodi u školi, posebno negativno, to je udarna vijest i zaokuplja našu javnost danima, analiziraju se svi detelji takvih događaja i njegovi akteri, preispituje se školski sistem i sistem bezbjednosti, nude kratkoročna i dugoročna rješenja a onda, po običaju, sve padne u zaborav do nekog novog slučaja.

U jednoj od studija vezanih za procjene prijatni u školama (School Threat Assessment, NTAC) navedeno je da se određeni profil napadača-učenika teško može odrediti, niti bi pokušaj njegovog profilisanja pomogao smanjenju nasilja u školama. Učenici mogu vršiti nasilje bez obzira na društveni status, pol, školski uspjeh, ili porodični život. Suprotstavljanje ovim negativnostima podrazumijeva multidisciplinarni pristup i odgovarajući timski rad školskog osoblja, nadležnih u prosvjeti, roditelja, ali i stručnjaka iz oblasti bezbjednosti i psihologije. Nasilje prema mladima, odnosno njihovo ugrožavanje daleko je opasnije, nego što se često misli, i može negativno se odraziti na njihov mentalni i emotivni razvoj. Najčešće se manifestuje kroz lošu komunikaciju sa nastavnicima, vršnjacima, konformizam, verbalno i fizičko nasilje, izopštavanje iz društva, praćenje negativnih i destruktivnih sadržaja preko interneta i socijalnih mreža, narkomaniju, prostituciju i slično.

Apsolutne bezbjednosti nema, ali ona se mora kontinuirano graditi i razvijati. Bezbjednosti u školama, odnosno zaštiti školskih ustanova mora se posvetiti adekvatna pažnja kako kroz mjere fizičko-tehničke zaštite tako i kroz razvoj koncepta obrazovanja za bezbjednost. Nije dovoljno imati školskog čuvara ili policajca, školsko dežurstvo, evidentirati ulaske i izlaske posjetilaca, zaključavati ulazna vrata za vrijeme radnog vremena, sistem video nadzora, protivpožarni sistem, mehaničku zaštitu i slično, potrebno je i aktivno uključiti i podsticati učenike da učestvuju u školskoj bezbjednosti. Učenici trebaju razumjeti značaj primjene bezbjednosnih mjera i biti njeni aktivni sudionici, prepoznati prijatne po sebi ili druge i o njima upoznavati nadležne (školske policajce, psihologe, pedagoge, nastavnike, roditelje) i, po potrebi, zatražiti pomoć od istih, učestvovati u izradi protokola i planova za postupanje u

vanrednim situacijama, ali i biti obučeni za takvo djelovanje. To podrazumijeva i permanentan razvoj bezbjednosne kulture učenika i kreiranje adekvatnih nastavnih sadržaja primjerenih našim bezbjednosnim i obrazovnim potrebama. Bezbjednosna kultura bi trebala da postane predmet koji školska zajednica mora usvojiti kao obavezni nastavni predmet, a ne samo kao skup procedura i pravila o postupanju učenika i nastavnog osoblja u slučaju neželjnih događaja.

Koncepti obrazovanja za bezbjednost, koji se mogu predstaviti i u formi bezbjednosne kulture, dostigli su naprednu fazu u raznim državama i uglavnom za cilj imaju razvijanje bezbjednosne svijesti mladih u korist društva, kroz pripremu svjesne i obrazovne generacije sa izgrađenim bezbjednosnim imunitetom. Važnost obrazovanja za bezbjednost leži u mogućnosti da se učenici kroz ove programe nauče značaju zaštite pojedinaca i zajednica u borbi protiv različitih opasnosti – od zločina i devijantnih ponašanja do prirodnih nesreća i katastrofa izazvanih tehničkim akcidentima i hazardima (Stanarević, 2021:12).

U kontekstu bezbjednosti u školama osnovni cilj bezbjednosne kulture, najjednostavnije rečeno, bio bi – naučiti učenike da žive bezbjedno. Obrazovanje učenika iz bezbjednosne kulture trebao bi da razvije svijest o opasnostima i da ih nauči obrascima ponašanja i postupanja u bezbjednosno relevantnim situacijama. Bezbjednosna kultura u procesu obrazovanja razvila bi životne vještine učenika, odnosno vještine izbjegavanja rizičnih ponašanja, minimiziranja posljedica i preživljavanja kada se nađu u situacijama visokog rizika, uključujući pružanje pomoći drugima. Bezbjednosna kultura u kontekstu škola ne odnosi se samo na učenike. Subjekti bezbjednosne kulture u školama su, pored učenika, i nastavno osoblje, nenastavno osoblje, roditelji i staratelji (Lalić, Lipovac, 2024:60).

U Republici Srpskoj kao dio mjera fokusiranih na sprečavanje vršnjačkog nasilja, te podizanja nivoa bezbjednosne kulture uveden je, kao eksperimentalni, predmet „Humanost i bezbjednost“. Sadržaji definisani fakultativnim programom „Humanost i bezbjednost“ osmišljeni su na način da se kod djece razvija empatija, drugarstvo, te nenasilna komunikacija, a krajnji cilj je humanije i bezbjednije društvo. Da li je ponuđeni koncept ekperimentalne nastave prihvatljiv i djelotvoran znaćemo tek nakon protoka određenog vremena potrebnog za sticanje odgovarajućeg iskustva, odnosno nakon kvalitetno urađene evaluacije. U nastavku teksta, ukazaćemo i na pojedine modele obrazovanja za bezbjednost koji se, već, primjenjuju u određenim zemljama, a čiji bi pojedini sadržaji mogli inkorporirati se u postojeći kurikulum i prilagoditi našim obrazovnim i bezbjednosnim potrebama.

Humanost i bezbjednost

Razvijanje životnih vještina kod učenika, tolerancija, upravljanje emocijama, kreiranje kritičkog mišljenja samo su neke od tema koje se izučavaju od školske 2023/24. godine u sklopu novog predmeta “Humanost i bezbjednost”. Riječ je o fakultativnom predmetu, koji se neće ocjenjivati a koji je uveden u školski sistem Republike Srpske kao dio mjera fokusiranih na sprečavanje vršnjačkog nasilja, nakon masovnih ubistava u beogradskoj školi “Vladislav Ribnikar”. Predmet se eksperimentalno uveo u 20 osnovnih i 20 srednjih škola i to u završne razrede osnovnih i prve razrede srednjih škola. Cilj ovog predmeta je:

- razvijanje intrapersonalnih i interpersonalnih sposobnosti i životnih vještina kod učenika (realne slike o sebi, samopoštovanja, prepoznavanje vlastitih i tuđih emocija, upravljanje emocijama i odnosima, empatičke i asertivne komunikacija, tolerancije, poštovanja, uvažavanja, kritičkog mišljenja, lične i društvene odgovornosti i produktivnosti, kooperativnost, prijateljstva, duhovnosti i dr.) u cilju humanizacije odnosa u školi i društvu;
- razvijanje sposobnosti i vještina adekvatnih emocionalno-socijalnih oblika ponašanja i reagovanja učenika u cilju stvaranja sigurnog školskog ali i šireg društvenog okruženja (kako fizičkog tako i virtualnog);
- razvijanje sposobnosti uočavanja aktuelnih tema/problema u školskom kolektivu i društvenoj zajednici, te konstruktivnog i prihvatljivog rješavanja problema.³

Slika br. 1.: Sadržaj programa za fakultativnu nastavu u osnovnoj školi:
Humanost i bezbjednost

Nastavne oblasti i teme	Broj časova u toku godine
Oblast 1: Humanost Tema 1: Realna slika o sebi – humanije društvo Tema 2: Empatija i humanost Tema 3: Nenasilna komunikacija i prijateljstvo	30
Oblast 2: Bezbjednost u školi i društvenoj zajednici Tema 1: Škola i društvena zajednica kao bezbjedno okruženje Tema 2: Porodica - sigurna luka Tema 3: Bezbjednost u virtuelnom orkuženju	
Oblast 3: Humanost i bezbjednost na djelu Tema 1: Biti human i bezbjedan	

Izvor: Republički pedagoški zavod Republike Srpske

³ Nastavni program za fakultativnu nastavu u osnovnoj školi: Humanost i bezbjednost, RPZRS

Od školske 2024/25. godine u primjeni su i novi, odnosno izmijenjeni i dopunjeni, nastavni programi fakultativnog predmeta “Humanost i bezbjednost” za prvi, drugi, treći i četvrti razred srednjih škola, odnosno sedmi, osmi. i deveti razred osnovnih škola. Novina je da će svi zainteresovani učenici imati priliku da izučavaju ovaj fakultativni predmet i na taj način dodatno doprinijeti sprečavanju nasilja u školama.

Slika br. 2.: Sadržaj programa za fakultativnu nastavu u srednjoj školi:
Humanost i bezbjednost

Nastavne oblasti i teme	Broj časova u toku godine
Oblast 1: Humanost Tema 1: Realna slika o sebi – humanije društvo Tema 2: Empatija u službi nenasilne komunikacije i prijateljstva Tema 3: Ja sam društveno odgovoran	30
Oblast 2: Bezbjednost u školi i društvenoj zajednici Tema 1: Škola i društvena zajednica kao bezbjedno okruženje Tema 2: Život u virtuelnom svijetu	
Oblast 3: Humanost i bezbjednost na djelu Tema 1: Volontarizam Tema 2: Humanost i bezbjednost kao stil življenja	

Izvor: Republički pedagoški zavod Republike Srpske

Nastavni plan i program ovog predmeta sa izmjenama i dopunama, u značajnom segmentu, prati aktuelnu bezbjednosnu problematiku i pomaže razvijanju sposobnosti uočavanja problema u školskom i širem okruženju, te proaktivnom rješavanju konflikata. Iako je učinjen značajan iskorak u obrazovanju za bezbjednost u školskom sistemu Republike Srpske, sve učestaliji, incidenti u školama i društvenom okruženju zahtijevaju i kontinuirano obnavljanje određenih tematskih cjelina vezanih za pojedine bezbjednosne problematike. To prvenstveno zbog njihove aktuelnosti, dinamičnosti i sadržajnosti. U tom segmentu poželjno je nastaviti i sa periodičnim edukacijama od strane policijskih službenika, odnosno pripadnika agencija za sprovođenje zakona. Smatramo da bi trebalo razmotriti i da se predmet „Humanost i bezbjednost“ umjesto fakultativnog, sluša kao obavezni predmet u višim razredima osnovne škole i svim razredima srednje škole.

Obrazovanje za bezbjednost – uporedna iskustva

Kada sagledamo sisteme osnovnog i srednješkolskog obrazovanja u pogledu bezbjednosti na širem području, možemo vidjeti da većina zemalja nema adekvatan nastavni predmet koji bi za osnovni cilj imao edukaciju učenika o samozaštiti kao i zaštiti drugih. Američki sistem je prilagodio svoje obrazovanje modernim tokovima života te tako posvećuje pažnju bezbjednosti kroz nekoliko načina. Mnoge javne škole u Sjedinjenim Američkim Državama preduzele su korake posljednjih godina kako bi pooštrile bezbjednost, uključujući opremanje škola kroz detekciju ulaza, video nadzora, izradu planova aktivne pripravnosti i zapošljavanja službenika za sprovođenje zakona uz patroliranje školom. Ipak, školski bezbjednosni protokoli uveliko variraju u zavisnosti od vrste škole, mjesta i drugih faktora. (Joel I. Klein and Condoleezza Rice, 2012)

Gotovo sve škole su ograničile ulazak kontrolisanjem pristupa zgradama tokom školskih sati mjerama kao što su zaključavanje vrata (97%), ili zahtjevom od posjetilaca da se prijave i nose bedž (98%). Oko tri četvrtine (73%) imalo je učionice opremljene bravama tako da se vrata mogu zaključati iznutra. (Schaeffer, 2022) Upotreba panik tastera je vrlo učestala u školama što omogućava brzu reakciju u slučaju ugrožavanja i kontrole pristupa koja omogućava učenicima bezbjednije okruženje.

U Mađarskom obrazovnom sistemu niz incidenata sa kojima su se suočavali učenici i nastavno osoblje, usloveli su potrebu angažovanja osoba, koje nisu pedagozi, ali koji su odgovorni za stvaranje bezbjedne atmosfere u školama, a to su školski čuvari. Postoji mnogo specifičnih programa bezbjednosti u školi koji su dostupni: na primjer, školski razgovor sa policijom. Takođe, skoro sva djeca i tinejdžeri već u vrtićima, osnovnim i srednjim školama u posljednje dvije godine prolaze obuku prve pomoći. Mađarski obrazovni sistem radi na edukaciji svijesti koja počinje pripremom djece kako bi znali da upravljaju katastrofama što je prioritet u pripremi mladih i njihovom obrazovanju u samozaštiti. Iz tog razloga je uspostavljen sistem društveno korisnog rada u kojem se srednjoškolci koji se pripremaju za maturu organizovano angažuju u aktivnostima za dobrobit lokalne zajednice kroz teorijska i praktična znanja u različitim organizacijama. Posebnu ulogu ima Nacionalni direktorat za upravljanje katastrofama Ministarstva unutrašnjih poslova koji podučava učenike o specijalnostima civilne zaštite, spasilačke zaštite od požara, industrijske bezbjednosti, kao i edukaciji šta učiniti za druge ili za sebe u slučaju krizne situacije. Za učenike osnovnih i srednjih škola redovno se održavaju takmičenja mladih u upravljanju katastrofama. Takođe, Mađarska razmatra da u srednje škole uvede i neku vrstu obuke sa

ciljem vojne obučenosti mladih i njihove pripravnosti. (Organisation of the education system and of its structure, n.d.)

Odgovarajuću pažnju zaslužuje i ruski obrazovni sistem koji zadnjih nekoliko godina kontinuirano uvodi izmjene u školskim programima u pogledu bezbjednosti. Predmet „Osnove bezbjednog življenja“ (rus. Основы безопасности жизнедеятельности) je uveden u ustanove osnovnog i srednjeg opšteg obrazovanja 1991. godine kao obavezni predmet. U formiranju i ažuriranju plana i programa ovog predmeta uzimaju se u obzir novi izazovi i prijetnje u prirodnoj, tehnogenoj, socijalnoj i informacionoj sferi. Koncept ovog predmeta u obrazovnim ustanovama Ruske Federacije se odnosi na bezbjednost pojedinca, društva i države u globalnom savremenom istorijskom procesu. Predmet se orijentiše na praksu i značaj korišćenja savremenih informacionih tehnologija (Институт развития образования Омской области – ИРООО, 2018). Ovaj predmet treba da omogući razvijanje osnovnog nivoa bezbjednosne kulture, tj. da osposobi učenike za: prepoznavanje prijetnji, izbjegavanje opasnosti, neutralizaciju konfliktnih situacija, rješavanje složenih društvenih pitanja i pravilno ponašanje u vanrednim situacijama. To treba da doprinese zaštiti života i zdravlja učenika, formiranju potrebnih voljnih i moralnih kvaliteta, što pruža mogućnosti za efikasnu socijalizaciju, uspješnu adaptaciju u savremenom okruženju i doprinosi preventivnim mjerama u oblasti bezbjednosti (Radojević, 2021:126).

Sistem osnovnog i srednjeg obrazovanja u Republici Poljskoj je sličan sistemu obrazovanja koji trenutno postoji u Republici Srpskoj. Obavezno obrazovanje koje počinje od sedme godine života zagarantovano je Ustavom, kao najvišim pravnim aktom te zemlje. Pored redovnih opšteobrazovnih predmeta koje učenici izučavaju, posebna pažnja se posvećuje pripremi za hitne slučajeve u školi koji predstavljaju važne događaje sa ozbiljnim posljedicama po živote i zdravlje učenika, nastavnika i školskog osoblja (npr. poplava, požar, građevinska katastrofa, epidemija, teroristički napad...). U Poljskoj, jedan od predmeta koji se predaje u školama (osnovnim i srednjim) je obrazovanje o bezbjednosti (polj. *bezpieczeństwo*); fokusira se na poboljšanje ljudskog postojanja kroz očuvanje univerzalnih vrijednosti (kao što su mir, sloboda, društveni napredak, jednaka prava, ljudsko dostojanstvo) i minimiziranje prijetnji po ljudsko zdravlje i životnu sredinu. Institucionalna podrška i sprovođenje edukacije o bezbjednosti spadaju u nadležnost osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Važna činjenica je da je u Poljskoj to školski predmet, koji je uveden 1. septembra 2009. godine, jedan sat sedmično traje u cjelokupnom ciklusu obrazovanja u srednjim školama. Takođe, od 1. septembra 2012. godine je na snazi sa istim trajanjem u višim srednjim školama. Obrazovni ciljevi ovog

predmeta uključuju: shvatanje suštine bezbjednosti države; osposobljavanje učenika za djelovanje u situacijama vanrednih prijetnji (katastrofe i masovne nesreće); razvijanje vještina iz osnova prve pomoći i oblikovanje individualnih i društvenih stavova pogodnih za zdravlje. (Agnieszka, 2019)

U Republici Srbiji jedan je od najsličnijih sistema obrazovanja koji trenutno egzistira u Republici Srpskoj. U pogledu bezbjednosti realizuje se fakultativni predmet "Osnove sistema odbrane Republike Srbije" za učenike završnih razreda srednjih škola. Cilj ovog predmeta jeste priprema i sticanje znanja i vještina za potrebe vanrednog i ratnog stanja u zemlji. Predmet obuhvata nekoliko tematskih cjelina, podijeljenih na IV grupe:

- I Grupa tema – Mjesto, uloga i zadaci vojske Srbije u sistemu bezbjednosti i odbrane Republike Srbije; Vojna obaveza u Republici Srbiji; Radna i materijalna obaveza u Republici Srbiji; Dobrovoljno služenje vojnog roka;
- II Grupa tema -Kako postati profesionalno vojno lice; Kako postati stariješina (oficir i podoficir) Vojske Srbije; Značaj fizičke spremnosti za vojni poziv;
- III Grupa tema – Služba osmatranja i obavještavanja; Oblici neoružanog otpora; Hemijsko i biološko oružje i zapaljiva sredstva; Civilna zaštita;
- IV Grupa tema -Taktičko-tehnički zborovi. (Materijali za realizaciju časova Osnovni sistema odbrane Republike Srbije)

Takođe, za đake od petog do osmog razreda osnovne škole od školske 2023/2024. godine je uveden izborni predmet "Vrline i vrijednosti", kao dio slobodne nastavne aktivnosti (SNA) koja će obogatiti postojeću ponudu ovih programa. Za SNA je u rasporedu časova predviđen jedan čas nedeljno, a do tada su stariji osnovci mogli da biraju jednu aktivnost, od najmanje tri koju je svaka škola obavezna da ponudi. Da bi učenik uopšte bio u prilici da se opredijeli za "Vrline i vrijednosti" kao životni kompas, potrebno je najprije da škola ponudi ovu SNA, što znači da ona neće biti obavezna u ponudi svake osnovne škole niti obavezna za sve osnovce. Slobodne nastavne aktivnosti su uvedene školske 2017/2018. godine, umjesto izbornih predmeta koji su ukinuti. Škola je mogla samostalno da osmisli programe SNA ili da koristi stare programe izbornih predmeta. Nakon četiri godine primjene, 2021. je utvrđeno da postoje škole kojima je potrebna podrška za ovaj segment nastave, zbog čega je na zahtjev Ministarstva prosvjete Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja (ZUOV) pripremio dvije grupe programa – jedne namjenjene učenicima petog i šestog razreda, a druge za sedmi i osmi. U prvoj grupi su Vježbanjem do zdravlja, Životne vještine i Medijska pismenost, a u drugoj Preduzetništvo, Moja životna sredina i Umjetnost. Kako se navodi u programu, cilj predmeta

“Vrline i vrijednosti” kao životni kompas je „osnaživanje ličnog razvoja učenika i podsticanje razvoja vrijednosti i vrlina kao glavnih oslonaca i vodiča u životu za dobrobit pojedinca i društva, kao i razvoj socijalnih vještina značajnih za prosperitet, fizičko i mentalno zdravlje i život u atmosferi uzajamnog uvažavanja i brige jednih za druge“. Teme o kojima će se razgovarati na časovima su podijeljene u četiri cjeline: životne vrijednosti, ljudske vrline, socijalne vještine i dobročinstvo, a u okviru svake od njih su dati ključni pojmovi sadržaja. (Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije).

Sagledavajući opisane sisteme obrazovanja može se zaključiti da su navedene zemlje prepoznale važnost edukacije učenika u pogledu razvoja bezbjednosne kulture i potrebe kontinuiranog obrazovanja za bezbjednost uz veći ili manji praktični angažman učenika. Mišljenja smo da je praktična obuka učenika veoma bitna komponenta posebno kod vanrednih/kriznih situacija poput požara, zemljotresa, epidemija, poplava, bombaških i talačkih incidenata, ali i kod prepoznavanja neposrednih bezbjednosnih prijetnji po sebe ili druge. Zato smatramo da je potrebno i u kurikulumu „Humanost i bezbjednost“ predvidjeti određen fond časova za praktičnu obuku i osposobljavanje učenika na temu reagovanja u problematičnim situacijama.

Zaključak

U ovom radu nastojali smo ukazati da su škole, posljednjih godina, nerijetko, postajale mjesta fizičkih i verbalnih obračuna, nasilja različitih vrsta i oblika, zloupotrebe savremenih tehnologija, bombaških prijetnji, raznih TikTok i sličnih izazova ili, bolje rečeno, preslikavanja onog dijela naše ružne stvarnosti na ovaj poseban mikrolokalitet. Zbog čega je to tako i šta sve tome doprinosi jedno je od pitanja koje postavljaju mnogi. Da li tome doprinose sve više dostupni medijski sadržaji koji obiluju nasiljem, urušen sistem vrijednosti, nedovoljna posvećenost djeci i učenicima ili je nešto sasvim drugo. Kada se desi neki tragičan događaj povezan sa školom ili učenicima, to je udarna vijest i zaokuplja pažnju javnosti danima, analiziraju se svi detalji takvih događaja i njegovi akteri, preispituje se školski sistem i sistem bezbjednosti, nude kratkoročna i dugoročna rješenja a onda, po običaju, sve padne u zaborav do nekog novog tragičnog slučaja. Da bi bezbjednost u školi bila na zadovoljavajućem nivou neophodno je, prije svega, preduzeti niz mjere preventivnog karaktera poput angažovanja školskog čuvara ili policajca, stalnog dežurstva, obilaska vanjskog i unutrašnjeg prostora škole, zaključavanja ulaznih vrata, evidentiranja ulazaka i izlazaka posjetilaca, instaliranja i nadgledanja sistema video nadzora, protivpožarnog sistema i slično. Učenici trebaju razumjeti značaj primjene preventivno/bezbjednosnih mjera i

biti njeni aktivni sudionici, prepoznavati bezbjednosne prijetnje po sebe ili druge i o njima upoznavati nadležne (školske policajce, psihologe, pedagoge, nastavnike, roditelje) ali, po potrebi, zatražiti i određen vid pomoći od istih, učestvovati u izradi protokola i planova za postupanje u vanrednim/kriznim situacijama, i biti obučeni za takvo djelovanje. To podrazumijeva i permanentan razvoj bezbjednosne kulture učenika i kreiranje adekvatnih nastavnih sadržaja primjerenih njima ali i našim bezbjednosnim i obrazovnim potrebama. Ova dva segmenta trebaju se međusobno dopunjavati i biti funkcionalno povezana kroz teorijsku i praktičnu nastavu. Uvođenjem predmeta „Humanost i bezbjednost“ u školski sistem Republike Srpske načinjen je značajan iskorak u obrazovanju mladih za bezbjednost, razvijanju njihovih sposobnosti i vještina adekvatnih emocionalno-socijalnom obliku ponašanja i reagovanja. Prioritetan zadatak je stvaranje sigurnog emocionalnog, školskog ali i šireg društvenog okruženja. Iako je učinjen određen pomak u razvoju bezbjednosne kulture učenika, sve učestaliji, incidenti u školama i društvenom okruženju zahtijevaju i kontinuirano završavanje određenih tematskih cjelina vezanih za pojedine bezbjednosne problematike. To prvenstveno zbog njihove aktuelnosti, dinamičnosti i sadržajnosti. U vezi s tim, smatramo da bi trebalo razmotriti da se predmet „Humanost i bezbjednost“ umjesto fakultativnog sluša kao obavezni predmet u višim razredima osnovne i svim razredima srednje škole. U perspektivi trebalo bi razmisliti i o uvođenju posebnog radnog mjesta stručnog saradnika/koordinatora za bezbjednost u školama. To bi moglo biti lice sa fakultetskim obrazovanjem bezbjednosnog smjera koje bi, ujedno, držalo nastavu i ostale sadržaje iz oblasti bezbjednosti ali i bilo zaduženo za istu.

Literatura

1. Agnieszka, A. (2019). SECURITY MANAGEMENT IN POLISH SCHOOL. *SCIENTIFIC PAPERS OF SILESIAN UNIVERSITY OF TECHNOLOGY*, 388-394.
2. Joel I. Klein and Condoleezza Rice, C. J. (2012). *U.S. Education Reform and National Security*. Council on foreign relations.
3. Lalić, V., Lipovac, M. (2024). Vršnjačko nasilje i bezbjednost u školama-osvrta na Republiku Srpsku, *Sociološki diskurs*, Banja Luka, str. 49-66.
4. Radojević, K. (2021). Obrazovni i vaspitni sadržaji koji se bave temom bezbjednosti u Ruskoj Federaciji, *Obrazovanje za bezbjednost u sistemu osnovnog i srednjeg obrazovanja uporedni pregled*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbjednosti, Beograd, str. 121-137.

5. Schaeffer, K. (2022). U.S. school security procedures have become more widespread in recent years but are still unevenly adopted.
6. Stanarević, S. (2021). Uvodna razmatranja, *Obrazovanje za bezbjednost u sistemu osnovnog i srednjeg obrazovanja uporedni pregled*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd, str. 7-19.

Elektronski izvori:

1. *Materijali za realizaciju časova Osnovi sistema odbrane Republike Srbije*, Preuzeto sa <https://prosveta.gov.rs>, pristupljeno 04.01.2025.
2. *Organisation of the education system and of its structure*. (n.d.). Retrieved from <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/hungary/organisation-education-system-and-its-structure>, pristupljeno 03.01.2025.
3. School Threat Assessment, (2021).: <https://www.secretservice.gov/newsroom/reports/threat-assessments/schoolcampus-attacks/details>, pristupljeno 10.01.2025.
4. Republički pedagoški zavod Republike Srpske, <https://www.rpz-rs.org/index.php=humanost+i+bezbjednost>, pristupljeno 16.01.2025.
5. Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, Slobodne nastavne aktivnosti, Vrline i vrednosti.: <https://zuov.gov.rs>, pristupljeno 15.01.2025.

Pregledni naučni rad

UDK: 343.54/.55-055.2:343.62-055.2

DOI: 10.7251/SOCSR2526021P

COBISS.RS-ID 142908417

Zaprimljen rad: 08.04.2025.

Odobren rad: 27.06.2025.

Доц. др Предраг Поповић¹

Проф. др Жана Врућинић²

**КРИВИЧНО ДЈЕЛО НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ –
ОТКРИВАЊЕ, РАЗЈАШЊАВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ**

Апстракт: У овом раду се говори о кривичном дјелу насиља у породици, односно његовом откривању, разјашњавању и доказивању. Ријеч је о веома актуелној теми која привлачи пажњу домаће, а и свјетске јавности с обзиром на чињеницу да је ријеч о угрожавању породице, примарне друштвене групе. Циљ овог рада јесте да се укаже на то како полиција обезбјеђује доказе када су ова кривична дијела у питању, као и са којим тешкоћама се сусреће у свом раду. На овом мјесту приказани су и статистички подаци одјељења за аналитику МУП-а Републике Српске у вези са бројем извршених кривичних дјела насиља у породици и породичној заједници, као и бројем тужилачких наредби о обустави и неспровођењу истраге за период од 2021-2023, путем којих ће се осветлити реално стање заступљености ове негативне појаве у Републици Српској.

Кључне ријечи: кривично дјело, насиље у породици, откривање, расвјетљавање, доказивање.

УВОД

У данашње вријеме, насиље у породици је све више заступљено и представља један од већих изазова са којима се друштво данас суочава, а препознато је као јавно-здравствени проблем и приоритетна област

---

1 Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

Кореспонденција: др Предраг Поповић – доцент; e-mail: predrag.popovic@fbn.unibl.org.

2 Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

друштвеног деловања (Fernández-González et. al., 2018:1). Основни разлог за такво стање лежи у деградацији породице, јер она све мање представља основну ћелију „здравог” друштва. То показују и многобројна истраживања из којих се види да односи између њених чланова често карактеришу све врсте злоупотреба и насиља. Иако се ради о кривичном дјелу које угрожава физички и психички интегритет појединца, постоји низ погрешних схватања која нас спречавају да разумијемо колико је проблем насиља у породици озбиљан и то: таква дјела ријетко остављају посљедице на дјецу (осим ако су жртве); изазивају их алкохолизам, наркоманија и стрес; жртве заслужују да се с њима тако поступа; учинилац дјело врши у стању сужене свијести и није за њега одговоран; насиље се дешава међу сиромашнима из одређених друштвених, економских и културних група; већина оваквих дјела су изоловани инциденти; напуштање такве заједнице доноси спас; и одређене форме савјетовања најбоље су средство за ријешавање проблема (Игњатовић, 2010:107-108). Овакви ставови су погрешни, јер је ријеч о веома специфичном кривичном дјелу које изискује дубљу анализу и озбиљнији приступ у погледу његовг сузбијања.

Насиље у породици је глобални проблем који прелази културне, географске, вјерске, друштвене и економске границе и представља кршење људских права. На примјер, насиље над женама лишава жене права да у потпуности учествују у друштвеном и економском животу. То узрокује безброј физичких и менталних здравствених проблема и у неким случајевима доводи до губитка живота (Idris et. al., 2018:199; Pickover et al., 2017:96).

Наиме, ово кривично дјело у последње вријеме привлачи пажњу многих владиних и невладиних организација, бораца за људска права, законодавних органа, социјалних служби и сл. Из тога се јасно види да је ријеч о таквом облику криминалитета који је изузетно сложен и условљен многобројним факторима. Јавља се и постоји у свим државама, независно од степена њиховог друштвеноекономског напретка. Сам начин државне реакције према овој негативној друштвеној појави је различит и условљен многобројним факторима. Поред културе и традиције, један од најзначајнијих фактора који утиче на избор облика и начина државне реакције је и специфичност овог облика насиља који произилази из посебног односа између жртве и насилника. Ријеч је прије свега о лицима која су најчешће била или су још увијек у блиском емотивном односу. Присутно је устањено становиште које се темељи на чињеници да је породица приватна ствар сваког појединца те да се проблеми који

настају у њој требају и ријешавати у њеном оквиру. Поменуто становиште доводи до одбијања жртве да свједочи против насилника, чиме се онемогућава или отежава успјешно вођење поступка. Такође, ситуацију даље компликује финансијска и материјална брига за дјецу, осјећај срама и понижености, а често и страха од саме жртве, финансијска несамосталност жртве, страх од јавности и сл (Марковић, 2007:209-210).

У вези с тим, јасно се види да је разјашњавање и доказивање кривичног дјела насиље у породици веома сложен задатак јер се органи гоњења одмах на почетку сусрећу са великим бројем различитих проблема.

ПОЈАМ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Када говоримо о насиљу у породици ту се мисли на насиље према партнерима (супружници и ванбрачни партнери), дјечи и старијим лицима (Марковић, 2018:67). Оно се може манифестовати на различите начине и то као физичко, сексуално, психичко, емоционално, економско и духовно насиље. Физичко насиље се остварује ударањем, шутирањем, гурањем, шамарањем, чупањем за косу, наношењем тјелесних повреда (пребијањем) и сл. Сексуално насиље подразумијева сваку сексуалну активност без пристанка и то: сексуално задиркивање, непожељне коментаре, нежељене сексуалне приједлоге, присилу на учешће или гледање порнографије, нежељено додиривање, болни и понижавајући сексуални чин, присилан сексуални однос, силовање и родоскрвљење. Психичко насиље обухвата разне облике психичког малтретирања, односно вербално злостављање, пријетњу употребе силе, принуда на одржавање везе и други облици сексуалне принуде, наметање одређених правила понашања, изолацију и контролу жртве, понижавање, исмијавање у оквиру породице или на јавним мјестима, дуготрајно вријећање на личној основи, изазивање трајнијег и дужег осјећаја личне несигурности, омаловажавање, ругање, и сл. Посебан облик насиља у породици јесте емоционално насиље које се остварује као дуготрајно и континуирано неискривање љубави и пажње, као одбацивање, тачније занемаривање емотивних потреба члана породице или породичне заједнице. Економско насиље подразумијева одузимање материјалних средстава, условљавање новчаних давања, онемогућавање заједничких извора прихода и сл. Духовно насиље представља системско исмијавање или уништавање религијских или културних увјерења којима се угрожава спокојство члана породице или породичне заједнице (Марковић, 2007:210-211; Марковић, 2018:66-67; Sukeri & Man, 2017:477). Према подацима Министарства

унутрашњих послова Републике Српске, у периоду пандемије болести коју је изазвао корона вирус (COVID-19) која је трајала од марта 2020. до маја 2023., број случајева насиља у породици и породичној заједници, у односу на период од седам година раније, је удвостучен (Врућинић, 2024). У истом истраживању (Врућинић, 2024) се наводи да предвиђање засновано на регресионом моделу, у односу на 2024. и 2025. годину, показује да вриједност фреквенција насиља у породици не опада, али ни не прелази достигнути ниво из 2023. године.

Према дефиницији Свјетске здравствене организације, насиље међу партнерима обухвата свако понашање у оквиру партнерског односа које узрокује физичку, психичку или сексуалну повреду особама у том односу. Уколико се злостављање стално понавља у једној вези, такав феномен се често назива малтретирањем (Krug et al., 2002:5). Насиље у породици представља пријетњу или употребу физичког, психичког и/или емоционалног насиља; односно било коју врсту силе против друге особе са намјером наношења штете или вршења моћи и контроле над њом. Учиниолац припада „домаћем окружењу” жртве: интимни партнер, муж, бивши интимни партнер, члан породице, пријатељ или познаник. Међу пријатеље или познанике породице убрајају се они који одржавају пријатељски однос са жртвом и сусрећу је у кућном окружењу. Да ли жртва заиста живи у истом домаћинству са извршиоцем или не, није пресудно за дефиницију насиља у породици; термин је дефинисан блискошћу односа између извршиоца и злостављане жртве. Најчешће жртве код ових кривичних дјела су жене, иако жртве могу да буду и мушкарци који су најчешће жртве психичког насиља, гдје им је под утицајем таквог стања веома често угрожено ментално здравље (Birkley & Eckhardt, 2015:3). Међутим, насиље у породици углавном погађа жене због патријархалних култура, које утичу на њихов друштвени и економски положај у друштвима (Tsegay, & Tecleberhan, 2025:892). Различите студије процјењују да између 10 и 35% жена доживи насиље у породици у неком тренутку свог живота (Flury, Nyberg, & Riecher-Rössler, 2010:24). Већ дуже вријеме је утврђено да је насиље над женама главна препрека равноправности, безбједности и њиховом праву на уживање основних слобода. То је универзални проблем уочен у свакој земљи и у свим друштвима, без обзира на старост, класу, образовање, приход, религију, етничку припадност и културу (Kisa, Gunor & Kisa, 2021:549). Веома често, у циљу објашњења злостављања супруге се користе двије друштвене перспективе: теорија ресурса и теорија релативног ресурса. Оне сугеришу да је ниво ресурса примарни фактор злостављања супруге. Наиме, то значи да ожењени мушкарци који имају и могу понудити мало

ресурса (теорија ресурса), или мање ресурса од својих жена (теорија релативних ресурса), имају већу вјероватноћу да користе насиље од других који су богати ресурсима. Насиље им служи као компензација за недостатак ресурса. Поједини аутори концептуализују насиље као ресурс сличан материјалним ресурсима. Дакле, насиље или пријетња насиљем се може користити за постизање послушности и повиновања у недостатку материјалних средстава. С тим у вези, сматра се да је најмања вероватноћа да ће мужеви са највећим материјалним ресурсима користити насиље јер њихови материјални ресурси обезбјеђују послушност и повиновање. Насиље, или пријетња насиљем, служи као алтернатива материјалним ресурсима као основа моћи. Стога, ова теорија доводи до предвиђања да ће мужеви са нижим друштвеним статусом вјероватније користити насиље од мужева са вишим класним статусом. Теорију ресурса подржавају многе студије које указују да мушкарци са нижим нивоом прихода, престижа и образовања чешће злостављају своје жене (Atkinson, Greenstein, & Lang, 2005:1137-1138).

Жене које су злостављане од стране интимних мушких партнера пријављују мноштво физичких и психичких посљедица. Широки спектар здравствених опасности је резултат директног насиља над женама или његових дугорочних ефеката. Они укључују повреде, смрт, сексуалне, репродуктивне, менталне и физичке здравствене проблеме (Afifi et al., 2011:613). Познато је да су жене које су изложене насиљу у породици у већој ризичној групи у погледу покушаја самоубиства (Kavak et al., 2018:574). Поред тога, жене доживљавају и економске посљедице. На примјер, неке су економски зависне од својих партнера и могу наићи на мноштво препреке ако их они напусте. У том случају, оне најчешће могу да остану без стана и основних средстава за егзистенцију (Baker, Cook, & Norris, 2003:754-755).

У посљедње вријеме све већу пажњу привлачи насиље над дјецом. Ријеч је о суровом и понижавајућем кажњавању, занемаривању, сексуалној злоупотреби, убиствима и другим облицима насиља. Свјетска здравствена организација је усвојила јединствену дефиницију по којој злостављање или малтретирање дјете чине сви облици физичког и/или емоционалног злостављања, сексуална злоупотреба, занемаривање или немаран поступак, као и комерцијална или друга експлоатација, што доводи до стварног или потенцијалног нарушавања здравља дјетета, угрожавање живота и развоја и достојанства злоупотребом односа сродства, старатељства, повјерења или моћи. Овдје су посебно наглашене четири врсте радњи извршења и то: физичко злостављање, сексуално

злостављање, емоционално злостављање и занемаривање (Krug et al., 2002:59-60; Марковић, 2018:73-74). Истраживања су то показала дјеца могу бити подложна како директној, тако и индиректној виктимизацији. Наиме, она су показала да су многа дјеца претучених жена била директне жртве учиниоца, трпећи физичко, психичко или сексуално злостављање од стране истог извршиоца који је злостављао њихове мајке. Поред директне виктимизације, у већини случајева насиља у породици, дјеца су изложена и индиректној виктимизацији сведочењем насиља (Fernández-González et al., 2018:2). Разни облици насилничког понашања према дјеци, било да се ради о психичким или физичким облицима насиља, имају огроман утицај на каснији психички развој личности и процес њихове социјализације. Истраживања су показала да таква дјеца касније постају агресивна према својој околини, како према својим вршњацима, тако и према одраслим лицима. У већини случајева, многа дјеца која су извршила сексуални деликт у односу на друго дијете, раније су биле жртве сексуалне злоупотребе. И поред тога, не може се закључити да дјеца која су жртве било ког облика насиља нужно постају извршиоци истоврсних дјела против других (Игњатовић, 1998:210; Марковић, 2007:213).

Такође, данас се све више говори и о насиљу према старим лицима. Према дефиницији Међународне мреже за превенцију злостављања старих особа, такав вид злостављања представља појединачну или поновљену радњу или нечињење, које се јавља у било којем односу гдје се очекује повјерење, које проузрокује штету или узнемирење старијој особи. Овдје је присутно физичко злостављање, психичко или емоционално злостављање, финансијско или материјално злостављање и сексуално злостављање. Учиниоци ових кривичних дјела су лица која се о старима старају, често њихови најближи сродници (Krug et al., 2002:126-127; Марковић, 2018:77-78).

Из свега наведеног јасно се види да насиље у породици представља веома озбиљно кривично дјело којем се треба посветити посебна пажња.

ОТКРИВАЊЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

За кривично дјело насиље у породици се може сазнати на различите начине и то: путем активности органа унутрашњих послова, јавног говарања, пријаве оштећених и других свједока, самопријаве, анонимне и псеудонимне пријаве, пријаве државних и других субјеката (образовног система, здравственог система, средстава јавног информисања (медија), невладиних организација и сл.).

Полицијски службеници свакодневно прикупљају обавјештења која представљају значајан начин сазнања или начин провјере да ли је дошло до извршења кривичног дјела. У циљу прикупљања сазнања о извршеним кривичним дјелима и учиниоцима насиља у породици припадници полиције најчешће користе информанте (пријатељске и познаничке везе), тј. лица која добровољно, без било каквог интереса и користи, повремено пружају податке о таквим догађајима (Симоновић & Пена, 2010:25; Ђурђевић & Радовић, 2015:427).

Јавно поговарање је веома значајан начин сазнања да је одређено лице жртва насиља у породици. Често долази до ширења гласина у народу, на примјер, да одређено лице туче своју супругу или да се у одређеној породици занемарује дијете и сл. (Симоновић, 2004:27).

Пријаве оштећених су један од поузданијих начина сазнања за извршење кривичног дјела насиља у породици. То апсолутно не мора да значи јер постоје и ситуације кад жртва подноси и лажне пријаве да би нанијела штету лицу које пријављује као извршиоца (Симоновић & Пена, 2010:30). Ипак, пријавити ово кривично дјело није једноставна ствар за жртве које се одлучују на тај корак након бројних неуспјешних покушаја заустављања насиља. И у тим ситуацијама, само мањи број жртава се обраћа полицији, чак и онда када осјећају да су им животи у опасности (Blaney, 2010:354-355).

Кривично дјело насиље у породици пријављују и грађани који су запжали његово извршење и на суду се појављују као свједоци. Овдје се најчешће ради о познаницима и комшијама чланова породице у којој је дошло до извршења насиља, а у многим случајевима и о родбини жртве и других чланова породице (Симоновић, 2004:27; Марковић, 2018:423). Ипак, код ових кривичних дјела је присутна и околност одсуства сведока, која посебно долази до изражаја када се има у виду чињеница да се овај вид насиља, како то и сама синтагма сугерише, најчешће дешава у кругу породице – породичној кући, односно стану, а ређе на јавном месту (Мирков, 2019:636).

Догађа се, да се за ова кривична дјела сазна и на основу самопријављивања учиниоца. Истините самопријаве у овом случају најчешће подnose лица која су учинила кривично дјело у афекту, у провоцирајућој ситуацији, у пијаном стању (то раде у условима снажног психолошког притиска и гриже савјести), односно она лица која су остварила ово кривично дјело вођена неким недовољним психичким подстрехом и спремна су да за учињено испаштају (Жарковић, 2009:40).

И анонимне и псеудонимне пријаве представљају начин сазнања за ово кривично дјело. Дешава се и то да се насиље пријави и преко

интернета – мејла, писма и на други начин (Марковић, 2018:449). Овакве пријаве истинитог типа подносе грађани који се боје освете учиниоца кривичног дјела и оне представљају компромис између жеље грађанина да се кривично дјело разоткрије и избјегне експонирање на суду у својству свеједока (Симоновић & Пена, 2010:29).

Такође, пријаве државних и других субјеката (образовног система, здравственог система, медија, невладиних организација и сл.) су значајан извор сазнања за поменуто кривично дјело. Наставно-васпитно особље и стручни тимови у образовно-васпитним установама у разговору са дјететом могу доћи до сазнања да је дијете директно изложено насиљу или да је свједок насиља у породици. У оба наведена случаја, у сарадњи са другим институцијама (полиција, центар за социјални рад, и сл.), мора се реаговати тако да се даље насиље прекине, жртва насиља заштити, а насилник законски процесуира (Марковић, 2018:428). Здравствени радници и сарадници имају кључну улогу у препознавању и откривању свих облика насиља. То је и разумљиво јер жртве насиља све чешће испољавају различите облике оштећења здравља, укључујући и тјелесне повреде, па се из тог разлога обраћају здравственим установама за помоћ и лијечење (World Health Organization, 2014:15). Поред наведеног, они имају важну улогу у препознавању и откривању злостављања и занемаривања дјетце, јер су међу првима којима се дијете, родитељи и стручњаци из других области обраћају за помоћ у ситуацијама када је дијете болесно, повријеђено, испољава тешкоће у понашању или када је породица у кризи (Радосављевић-Кирићански et al., 2009-119). У данашње вријеме када говоримо о насиљу, посебно значајан утицај имају средства јавног информисања (медији). Главна улога медија би требала бити да они укажу на актуелне проблеме у друштву. Посебно због тога што приликом информисања јавности они могу више или мање директно, указати на одређену криминалну активност, у овом случају на насиље у породици (Жарковић, 2009:42). Исто тако, велики значај у откривању насиља у породици имају невладине организације. Оне имају специјализоване тимове који пружају психолошку и правну подршку жртвама насиља, али и мјеста на којима се врши збрињавање жртава које одлуче да напусте насилника. Такође, оне у медијима нуде своје услуге жртвама насиља и указују им да ће имати подршку уколико пријаве насиље. Ова врста подршке је веома битна како би жртва насиља предузела одређене кораке да процесуира насилника (Марковић, 2018:439).

Након откривања кривичног дјела насиља у породици, приступа се његовом разјашњавању и доказивању које представља веома сложен задатак.

РАЗЈАШЊАВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Веома комплексан и у многама сложен задатак који се ставља пред органе кривичног гоњења јесте разјашњавање и доказивање кривичног дјела насиља у породици. Полицијски службеници у оквиру својих овлашћења, поштујући законске прописе и основне принципе науке и струке морају да предузму све активности како би успјешно расвјетлили и доказали ова кривична дјела. Уколико дође до пријаве за насиље у породици од полицијског службеника се очекује да: спроведе хапшење и кривично гоњење као начин полицијског одговора на насиље у породици; предузме неопходне мјере заштите; пружи заштиту и помоћ за одрасле и дјецу (жртве насиља у породици); побољша безбједност особља које спроводи законом утврђено реаговање на инциденте насиља у породици; обезбједи жртви или свједоцима насиља у породици подршку и помоћ; сарађује са заједницом у циљу спречавања даљег злостављања и малтретирања; и изврши темељну истрагу при чему је битно да лишење слободе има позитиван ефекат (IACP – National Law Enforcement Policy Center, 2006:1). Када се пријављује насиље у породици, полиција мора по хитном поступку да поштује начело брзине и оперативности. На тај начин се спречава понављање овог кривичног дјела у будућности (Жарковић, 2009:16; Јовичић & Шетка, 2023:37). Уколико је жртва пријавила догађај потребно је предузети мјере првог захвата како би се учинилац лишио слободе и обезбједили докази. Одмах је потребно да се жртва саслуша како би се прикупили основни подаци о дјелу, затим, пружити јој неопходну здравствену помоћ и обезбједити преглед одјеће и тјелесни преглед од стране љекара судске медицине ако је угрожен тјелесни интегритет жртве. Потребно је саслушати и свједоке (уколико их има) који су видјели или су присуствовали самом извршењу кривичног дјела. Исто тако, уколико се на мјесту извршења кривичног дјела могу пронаћи трагови и предмети, потребно је обезбједити лице мјеста и извршити увиђај. Након тога, неопходно је саслушати осумњиченог, прегледати тијело и одјећу како би се пронашли и обезбједили релевантни трагови и узети крв ради провјере алкохолисаности. Приликом обављања информативног разговора са жртвом треба водити рачуна о психичком стању жртве и настојати да се она додатно не трауматизује. Неопходно је успоставити повјерење са њом и помоћи јој да савлада страх како би изложила све чињенице, а истовремено бити разложен и темељит приликом провјере исказа и његовог упоређивања са другим доказима (Симоновић, 2004:575). Имајући у виду све наведено пожељно је да испитивач буде особа истог пола.

Ако је жртва дијете, разговор треба да обави полицијски службеник који је стекао посебна знања из области права дјетета, преступништва младих и кривичноправне заштите малољетних лица. Исто тако, полицијски службеници приликом поступања са малољетним лицима и дјецом приликом прикупљања обавјештења од њих треба да обезбједе присуство стручног лица органа старатељства, умјесто родитеља, усвојиоца или стараоца, а с обзиром на то да је то најсигурнији начин да ће дијете дати објективан и истинит исказ без спољашњег утицаја, нарочито када је исказу претходило насиље између родитеља, или када је дијете било изложено насиљу у породици (Марковић, 2018:475)³.

Од жртве треба прикупити све чињенице о околностима извршења самог кривичног дјела: ранији однос између учиниоца и жртве (понашање учиниоца према жртви, понашање жртве према учиниоцу, материјално стање, и сл.); контакт (ситуација) који је претходио кривичном дјелу (ток разговора, психичко стање жртве и учиниоца, алкохолисаност и сл.); опис мјеста извршења кривичног дјела и промјене које су настале на њему приликом извршења дјела (на основу тога се траже специфични трагови на лицу мјеста, обући и одјећи учиниоца); детаљно описивање радњи учиниоца приликом извршења кривичног дјела (пријетње, обрање на земљу, шутирање, дављење и сл.); прибавити исказ о отпору који је жртва пружала, како би се на основу тога могле планирати верзије о могућим траговима на тијелу и одјећи учиниоца и могућности проналажења свједока (нпр. приликом одбране жртва је поцијепала дио одјеће учиниоца, откунула му је дугме, огребала по лицу и сл., установити да ли је оштећена викала и касније провјерити са којих мјеста се то могло чути итд.); понашање учиниоца након извршења кривичног дјела (да ли је остао у кући, да ли је изразио кајање или не, да ли је негдје отишао, побјегао и сл.); понашање жртве и радње које је обавила након извршења кривичног дјела (да ли је одмах пријавила кривично дјело, да ли се јавила лекару, коме је прво причала о догађају) (Симоновић & Пена, 2010:600-601). Уколико се на мјесту извршења кривичног дјела насиља у породици могу пронаћи материјалне промјене настале његовим извршењем неопходно је извршити увиђај. Прије тога, по доласку на лице мјеста полицијски службеници треба да избјегавају паркирање полицијског возила испред објекта гдје се десило насиље; да се идентификују као полицијски службеници, објасне своје присуство; да успоставе контакт са свим станарима

---

3 Ријеч је о лицима која посједују сертификат за рад са малољетним лицима која су жртве и учиниоци кривичних дјела.

објекта, свим потенцијалним свједоцима, жртвом и учиниоцем; да укрене осумњиченог ако је то потребно; да процјене повреде, пружи прву помоћ и по потреби позову хитну помоћ; да одвоје станаре и свједоке од жртве и учиниоца те обаве информативни разговор са њима на околности самог дјела. Проваљивање у објекат је дозвољен само ако је безбједност жртва угрожена (IACP – National Law Enforcement Policy Center, 2006:4).

Ако је насиље у току, примарни задатак полиције је да га заустави и да пружи заштиту жртви. У тој ситуацији потребно је водити рачуна да неко од учесника не добије приступ оружју, хладном оруђу, или другим предметима којим се могу нанијети повреде. Већи ризик за то постоји ако се учинилац налази под утицајем алкохола или опојних дрога. Из тог разлога, уколико су испуњени законски услови неопходно је да се учинилац лиши слободе (Марковић, 2018:453). Послије тога, припадници униформисане полиције који су интервенисали поводом пријављеног насиља у породици, након завршетка интервенције треба да предузму све мјере у погледу обезбјеђења лица мјеста и то: извршити општи преглед лица мјеста без помјерања ствари, као и одредити простор који оно обухвата; пружити прву помоћ повријеђеним лицима; отклонити непосредну опасност од пожара или експлозије; обиљежити лице мјеста видљивим знацима (пантљиком, канапом итд.); извршити блокаду затвореног и отвореног простора; предузети мјере за заштиту лица мјеста и трагова од уништења; сачинити службену забиљешку, скице и по могућности фотографисати све промјене које су настале на лицу мјеста од момента извршења кривичног дјела до доласка увиђајне екипе; предузети потрагу за извршиоцем уколико постоје индиције које указују на правац бјекства учиниоца; и извршити проналажење и међусобно раздвајање грађана који могу да пруже значајне информације о кривичном дјелу (Симоновић, 2004:297-299).

Након тога, на лице мјеста долази увиђајна екипа те се приступа вршењу увиђаја. Начин вршења увиђаја код овог кривичног дјела нема посебне специфичности у односу на увиђај других кривичних дјела против живота и тијела. Наиме, ова истражна радња има веома важан утицај на ток и исход кривичног поступка. Увиђај може да открије нелогичности и противријечности у случају лажне пријаве. Само постојање трагова крви, длака (почупана коса), разбијених и поломљених ствари (сијалице, лампе, огледало, посуђе, намјештај и сл.), предмета са којих је могуће изузети трагове (нпр. поцјепана одјећа, оружје, оруђе и сл.), повреда (подливи, огреботине, огуљотине, посјекотине, убоди, трагови пројектила и сл.)

захтијева вршење увиђаја. Предмет увиђаја могу бити мјесто или ствар и лице (људи). Најчешће мјесто извршења кривичног дјела насиља у породици је стан или кућа у којој живе извршилац и жртва. Увиђајна екипа ће на лицу мјеста констатовати чињенично стање, пронаћи, изазвати, фиксирати таргове, пронаћи предмете, изузети и уредно запаковати све доказе које ће послужити за успјешно вођење кривичног поступка. Криминалистички техничар ће прије тога сачинити кроки скицу и у њу унијети све релевантне чињенице са лица мјеста (UNDP, 2021:37; Жарковић, 2009:227). Када је ријеч о увиђају над лицима, ту се мисли на увиђај над учиниоцем и жртвом. Увијек га је неопходно спровести када је дошло до физичког и сексуалног насиља. Он се спроводи када се на лицима траже трагови који указују на наведено кривично дјело или на постојање контакта између извршиоца са жртвом или на контакт одређеног лица са лицем мјеста или средством или оружјем кривичног дјела, односно указује на повреде које су настале извршењем насиља у породици. Увиђај се врши на сљедећи начин: узима се од осумњиченог прљавштина испод ноктију и из ушне шкољке на основу чега се може утврдити присуство на лицу мјеста или учешће у извршењу кривичног дјела. На примјер, испод ноктију извршиоца кривичног дјела насиља у породици проналазе се најчешће биолошки трагови жртвине коже или трагови влакана за које се сматра да потичу од жртвине одјеће. Жртва такође, оставља одбрамбене трагове на учиниоцу (модрице, огреботине на тијелу и сл.). У вези са тим, неопходно је да се увиђај над људима изврши у здравственој установи приликом пружања медицинске помоћи након извршеног кривичног дјела. На тај начин долазимо до корисних материјалних доказа у облику љекарског извјештаја о повредама (налаз и мишљење) и записника о увиђају (Симоновић & Пена, 2010:325; Марковић, 2018:471).

Уколико се се сматра да осумњичени илегално посједује оружје, потребно је извршити претрес стана и других просторија. Приликом спровођења ове доказне радње привремено ће се одузети и предмети и исправе које су у вези са сврхом претресања. Ако је учиниоцу оружје доступно у вези са послом који обавља (војно лице, заштитар и сл.) или на основу хобија (ловац), важно је обавјестити послодавца или удружење да му онемогући доступност оружја док је поступак у току. Исто тако, уколико је жртва навела да јој је учинилац упућивао пријетње слањем порука путем разних апликација, извршиће се претресање уређаја за аутоматску обраду података и опреме на којој се чувају или се могу чувати електронски записи, као и мобилни телефони када се може изузети читав садржај телефона (СМС поруке, вајбер поруке, фотографије, видео-снимци

и сл.). Такође, и привремено одузимање предмета је истражна радња која се предузима када је у питању насиље у породици. Наиме, предмете који се морају одузети (оружје, муниција и сл.) или предмети који могу послужити као доказ у кривичном поступку (оруђе, телефон, компјутер, уређаји и сл.) припадници полиције ће одузети и чувати у складу са одредбама Законика о кривичном поступку. У предмете који се могу привремено одузети спадају и уређаји за аутоматску обраду података и уређаји и опрема на којој се чувају или се могу чувати електронски записи, односно, записи са сигурносних камера (UNDP, 2021:34).

Поред наведеног, приликом извршења насиља у породици предузима се и вјештачење. Овдје се спроводе двије врсте вјештачења и то: вјештачење тјелесних повреда и психијатријско вјештачење. Вјештачење тјелесних повреда се спроводи у циљу утврђивања тачне квалификације врсте и тежине, као и механизма настанка повреде коју је задобила жртва приликом извршења кривичног дјела. Психијатријско вјештачење се може вршити како над жртвом, тако и над извршиоцем кривичног дјела. Вјештачење над жртвом се најчешће врши уколико се из свих прикупљених обавјештења утврди да је изложеност оштећене насиљу трајала дужи временски период, или ако су посљедице евидентне или уколико је оштећена покушала самоубиство, или ако конзумира алкохол и сл., без обзира на дужину изложености насиљу. Овакав налаз и мишљење представља доказ о наступању последица по ментално здравље оштећене и уз друге доказе може бити доведен у узрочно-посљедичну везу са поступањем извршиоца. Наиме, покушај жртве да изврши самоубиство, као и њено одавање алкохолизму могу да буду индикатори да је жртва била изложена насиљу и да управо поступајући на ове начине тражи помоћ и излаз из насилног окружења. Вјештачење које се спроводи над учиниоцем се предузима уколико се појави сумња да је искључена или смањена урачунљивост учиниоца, гдје је учинилац усљед зависности од употребе алкохола или опојних дрога учинио кривично дјело или је због душевних сметњи неспособан да учествује у поступку (UNDP, 2021:38-39).

РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

У оквиру процедуре прикупљања података, аутори су упутили молбу одјељењу за аналитику МУП Републике Српске за достављање евиденција у вези са бројем извршених кривичних дјела насиља у породици и породичној заједници период од 2021-2023. године. У раду је анализиран дио евиденција у вези са о насиљем у породици које води полиција у

смислу Правилника о садржају евиденција и извјештаја о насиљу у породици⁴. Предмет овог рада, поред анализе броја извјештаја о почињеном кривичном дјелу насиља у породици и броја извјештаја у складу са Законом о заштити насиља у породици је и анализа броја тужилачких наредби о обустави истраге (текући и претходни период), као и број тужилачких наредби о неспровођењу истраге (текући и претходни период).

Табела 1. Број достављених извјештаја надлежном тужилаштву (2021. година)

Број извјештаја о почињеном кривичном дјелу	731
Број извјештаја у складу са Законом о заштити од насиља у породици	206
Број тужилачких наредби о обустави истраге	100
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	62
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	38
Број тужилачких наредби о неспровођењу истраге	56
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	45
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	11

У табели број 1 се јасно види да је 2021. године поднесен 731 извјештај о почињеном кривичном дјелу насиља у породици, као и 206 поднесених извјештаја у складу са Законом о заштити насиља у породици, затим, донесено је 100 тужилачких наредби о обустави истраге, од тога 62 из текућег периода и 38 из претходног периода, те 56 тужилачких наредби о неспровођењу истраге, од тога 45 из текућег периода и 11 из претходног периода.

Табела 2. Број достављених извјештаја надлежном тужилаштву (2022. година)

Број извјештаја о почињеном кривичном дјелу	855
Број извјештаја у складу са Законом о заштити од насиља у породици	173
Број тужилачких наредби о обустави истраге	101
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	53
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	48
Број тужилачких наредби о неспровођењу истраге	63
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	42
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	21

⁴ Правилник о садржају евиденције и извјештаја о насиљу у породици („Службени гласник Републике Српске” бр. 58/21)

Из табеле број 2 јасно се види да је 2022. године поднесено 855 извјештаја о почињеном кривичном дјелу насиља у породици, као и 173 поднесена извјештаја у складу са Законом о заштити насиља у породици, затим, донесена је 101 тужилачка наредба о обустави истраге, од тога 53 из текућег периода и 48 из претходног периода, те 63 тужилачке наредбе о неспровођењу истраге, од тога 42 из текућег периода и 21 из претходног периода.

Табела 3. Број достављених извјештаја надлежном тужилаштву (2023. година)

Број извјештаја о почињеном кривичном дјелу	1022
Број извјештаја у складу са Законом о заштити од насиља у породици	158
Број тужилачких наредби о обустави истраге	208
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	102
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	106
Број тужилачких наредби о неспровођењу истраге	105
- Од тог броја наредби, колико је из текућег периода	66
- Од тог броја наредби, колико је из претходног периода	39

Табела број 3 нам јасно показује да је 2023. године поднесено 1022 извјештаја о почињеном кривичном дјелу насиља у породици, као и 158 поднесених извјештаја у складу са Законом о заштити насиља у породици, затим, донесено је 208 тужилачких наредби о обустави истраге, од тога 102 из текућег периода и 106 из претходног периода, те 105 тужилачких наредби о неспровођењу истраге, од тога 66 из текућег периода и 39 из претходног периода. Уколико пажљиво посматрамо наведене податке јасно се види да је 2021. године поднесен најмањи број извјештаја о извршеном кривичном дјелу насиља у породици, да би сваке наредне године тај број био у знатном порасту, а највише 2023. године. Јасно се види и да кроз сваку наредну годину број тужилачких наредби о обустави и неспровођењу истраге значајно расте.

ЗАКЉУЧАК

Кривично дјело насиље у породици као негативна друштвена појава, због своје штетности којом се угрожавају највиталније вриједности друштва, а прије свих породица, привлачи велику пажњу како домаће, тако и свјетске јавности. Без обзира на степен друштвеноекономског напретка, јавља се и постоји у свим друштвеним заједницама. Оно

обухвата насиље према партнерима (супружници и ванбрачни партнери), дјечи и старијим лицима, а манифестује се кроз различите форме насиља (физичко, сексуално, психичко, емоционално, економско и духовно насиље).

Постоје различити начини сазнања за ово кривично дјело и то: активност органа унутрашњих послова, јавно поговарање, пријаве оштећених и других свједока, самопријаве, анонимне и псеудонимне пријаве, пријаве државних и других субјеката (образовног система, здравственог система, средстава јавног информисања (медиа), невладиних организација и сл.). Откривено ово кривично дјело је у неким ситуацијама веома тешко имајући у виду чињеницу да се жртва веома тешко одлучује да пријави насиље, чак и онда када осјећа да јој је живот у опасности.

Након откривања и сазнања за кривично дјело насиља у породици пред полицију се ставља веома сложен задатак, а то је његово расвјетљавање и доказивање. Да би успјешно приступила његовом расвјетљавању и доказивању, прије тога, полиција мора да спроведе хапшење и кривично гоњење као начин полицијског одговора на насиље у породици; предузме неопходне мјере заштите; пружи заштиту и помоћ за одрасле и дјецу (жртве насиља у породици); побољша безбједност особља које спроводи законом утврђено реаговање на инциденте насиља у породици; обезбједи жртви или свједоцима насиља у породици подршку и помоћ; сарађује са заједницом у циљу спречавања даљег злостављања и малтретирања; и изврши темељну истрагу. У оквиру расвјетљавања и доказивања овог кривичног дјела полиција предузима мноштво истражних радњи које су неопходне да би се на адекватан начин прибавили квалитетни докази који су неопходни за успјешно вођење кривичног поступка. Истражне радње које полиција најчешће предузима у циљу прикупљања доказа за ово кривично дјело су: саслушање оштећених, саслушање свједока, испитивање осумњиченог, увиђај, претресање, привремено одузимање предмета, вјештачење и сл.

На основу резултата емпиријског истраживања јасно се види да је присутна велика заступљеност наведеног кривичног дјела на територији Републике Српске. Наиме, у 2021. години поднесен је најмањи број извјештаја о извршеном кривичном дјелу насиља у породици, али сваке наредне године је тај број у знатном порасту, а највиши у 2023. години. Такође, види се и да кроз сваку наредну годину број тужилачких наредби о обустави и неспровођењу истраге значајно расте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Afifi, E. M., Al-Muhaideb, N. S., Hadish, N. F., Ismail, F. I., & Al-Qeamy, F. M. (2011). Domestic violence and its impact on married women health in Eastern Saudi Arabia, *Saudi Medical Journal*, 32(6), 612–620.
2. Atkinson, M. P., Greenstein, T. N., & Lang, M. M. (2005). For women, breadwinning can be dangerous: Gendered resource theory and wife abuse, *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1137–1148.
3. Baker, C. K., Cook, S. L., & Norris, F. H. (2003). Domestic violence and housing problems: A contextual analysis of women's help-seeking, received informal support, and formal system response, *Violence Against Women*, 9(7), 754–783.
4. Birkley, E. L., & Eckhardt, C. I. (2015). Anger, hostility, internalizing negative emotions, and intimate partner violence perpetration: A meta-analytic review, *Clinical psychology review*, 37, 40–56.
5. Blaney, E. (2010). Police officers' views of specialized intimate partner violence training, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33(2), 354–375;
6. Fernández-González, L., Calvete, E., Orue, I., & Mauri, A. (2018). Victims of Domestic Violence in Shelters: Impacts on Women and Children, *The Spanish Journal of Psychology*, 21(e18), 1–10.
7. Flury, M., Nyberg, E., & Riecher-Rössler, A. (2010). Domestic violence against women: Definitions, epidemiology, risk factors and consequences, *Swiss Medical Weekly*, 140(3536), 23–27.
8. Idris, S., A., M., Aziz, N., N., A., Khalid, R., K., R., M., Nizar, N., F., M., Rasip, K. A., & Ayub, W. (2018). Causes and Effects of Domestic Violence: A Conceptual Model on The Performance at Work, *International Journal for Studies on Children, Women, Elderly And Disabled*, 4, 199–207.
9. Kavak, F., Aktürk, Ü., Özdemir, A., & Gültekin, A. (2018). The relationship between domestic violence against women and suicide risk, *Archives of Psychiatric Nursing*, 32(4), 574–579.
10. Kisa, S., Gunor, R., & Kisa, A., (2021). Domestic Violence Against Women in North African and Middle Eastern Countries: A Scoping Review, *Trauma, Violence & Abuse*, 24 (2), 549–575.
11. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.

12. National Law Enforcement Policy Center (IACP). (2006). *Domestic Violence: Model Policy*.
13. Pickover, A. M., Lipinski, A. J., Dodson, T. S., Tran, H. N., Woodward, M. J., & Beck, J. G. (2017). Demand/withdraw communication in the context of intimate partner violence: Implications for psychological outcomes, *Journal of Anxiety Disorders*, 52, 95–102.
14. Sukeri, S., & Man, N. N. N. (2017). Escaping domestic violence: A qualitative study of women who left their abusive husbands, *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 12(6), 477–482.
15. Tsegay, S., M., & Tecleberhan, S. (2025). Violence Against Women: Experiences of Eritrean Refugee Women in Britain, *Violence Against Women*, 31(3-4), 892–915.
16. World Health Organization. (2014). *Global status report on violence prevention*.
17. Ђурђевић, З., Радовић, Н. (2015). *Криминалистичка оператива*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
18. Ж. Врућинић. (2024). Два лица пандемије – трендови насиља у породици током и последице covid-19, У Зборнику девете међународне научне конференције „Друштвене девијације“ – не насиљу – кроз систем друштвених вриједности и културу (91-103). Бања Лука: Центар модерних знања.
19. Жарковић, М. (2009). *Криминалистичка тактика*, Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
20. Игњатовић, Ђ. (1998). *Криминологија*. Београд: Номос Д.О.О.
21. Игњатовић, Ђ. (2010). *Криминологија*. Београд: Правни факултет.
22. Јивичић, Д., Шетка, Г. (2023). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
23. Марковић, И. (2007). *Криминологија*. Бања Лука: Правни факултет.
24. Марковић, С. (2018). *Спречавање и сузбијање насиља у породици*. Београд: Службени гласник.
25. Мирков, Ж. (2019). Проблеми доказивања насиља у породици-анатомија једног случаја, *Култура полиса*, XVI(38), 635–645.
26. Правилник о садржају евиденције и извјештаја о насиљу у породици („Службени гласник Републике Српске” бр. 58/21)
27. Програм Уједињених нација за развој (UNDP). (2021). *Вештине у доказивању кривичног дела насиље у породици-водич за делотворну превенцију и заштиту од насиља у породици*.

28. Радосављевић-Кирићански, Л., Пејовић-Милованчевић, Минчић, Т., Калањ, Д., Стојановић, С. Лакићевић, С. (2009). Улога здравственог система у процесу заштите дјете од злостављања и занемаривања, *Психијатрија данас*, 1-2, 115-127.
29. Симоновић, Б. (2004). *Криминалистика*. Крагујевац: Правни факултет.
30. Симоновић, Б., Пена, У. (2010). *Криминалистика*. Источно Сарајево: Правни факултет.

Pregledni naučni članak

UDK:37.064.1(497.6):316.644-055.52

DOI: 10.7251/SOCSR2526041P

COBISS.RS-ID 142908673

Zaprimljen rad: 15.04.2025.

Odobren rad: 26.06.2025.

ma Milica Palačković¹

TEORIJSKA SHVATANJA SOCIJALNOG RADA U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA SA OSVRTOM NA STANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: *Socijalni rad u predškolskim ustanovama ima značajnu ulogu u promovisanju dobrobiti djece, osiguravanju inkluzije, te pružanju podrške porodicama u rješavanju socijalnih i emocionalnih teškoća. U Bosni i Hercegovini, socijalni rad u predškolskim ustanovama regulisan je zakonskim okvirima, ali njegova implementacija u praksi je ograničena i neravnomjerno zastupljena. Ovaj rad analizira trenutno stanje socijalnog rada u predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini, poredi ga sa zemljama regiona i daje preporuke za unapređenje prakse. Kroz teorijski okvir socijalnog rada, rad se oslanja na ekološku teoriju Bronfenbrennera koja naglašava višeslojne uticaje okruženja na razvoj djeteta, zatim teoriju otpornosti koja se fokusira na mehanizme prilagođavanja djece i porodica na stresne situacije, te sistemsku teoriju koja ukazuje na važnost integrisanog pristupa u socijalnom radu. Nadalje, teorija socijalnog kapitala omogućuje razumijevanje uloge socijalnih radnika u izgradnji mreža podrške, dok kritička i antidiskriminirajuća teorija ističu značaj socijalnog rada u smanjivanju društvenih nejednakosti i zagovaranju inkluzivnih politika. Analiza pokazuje da je socijalni rad u predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini nedovoljno razvijen, s ograničenim brojem stručnjaka i neadekvatnim zakonskim okvirom. Poređenjem sa zemljama regiona, ističe se potreba za sistemskim reformama, unapređenjem interdisciplinarne saradnje i osiguravanjem trajnog zapošljavanja socijalnih radnika u predškolskim ustanovama.*

Cljučne riječi: *teorije socijalnog rada, predškolske ustanove, socijalni rad i multidisciplinarni pristup.*

---

¹ Doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, zaposlena u JU „Centar za predškolsko vaspitanje i obrazovanje“ Banja Luka; e-mail: mica_39@live.com

Uvod

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje predstavlja temeljni segment u razvoju svakog djeteta, jer se u ovom periodu formiraju osnovne kognitivne, emocionalne i socijalne sposobnosti (Bronfenbrenner, 1979). Socijalni rad u predškolskim ustanovama postaje ključan instrument u rješavanju izazova kao što su siromaštvo, diskriminacija, porodične krize i druge socijalne poteškoće. Prema ekološkoj teoriji razvoja, dijete je smješteno unutar složenog sistema međusobno povezanih konteksta-od porodice i predškolske ustanove do šire društvene zajednice, te je nužno razumjeti kako svaki od tih nivoa utiče na djetetov razvoj (Bronfenbrenner, 1986).

Period ranog djetinjstva oblikuje kognitivne, emocionalne i socijalne sposobnosti, te utiče na djetetovu buduću uključenost u društvo. U tom kontekstu, socijalni rad u predškolskim ustanovama postaje ključan alat za rješavanje problema kao što su siromaštvo, diskriminacija, porodične krize i druge socijalne poteškoće. U Bosni i Hercegovini, zakonski okvir koji reguliše rad predškolskih ustanova uključuje i djelatnost socijalnog rada, ali praksa pokazuje da je ova komponenta često zanemarena ili nedovoljno razvijena. Iz perspektive teorije otpornosti, institucionalna podrška djeci na ranom uzrastu može igrati ključnu ulogu u jačanju njegovih kapaciteta za prevazilaženje socijalnih barijera i nepovoljnih okolnosti (Masten & Reed, 2002). Postavlja se pitanje koliko su predškolske ustanove u Bosni i Hercegovini opremljene za implementaciju socijalnog rada i koliko su profesionalci iz oblasti socijalnog rada uključeni u svakodnevni rad sa djecom i porodicama. Jedan od ključnih aspekata socijalnog rada u predškolskom obrazovanju jeste prepoznavanje rizičnih faktora koji mogu uticati na razvoj djeteta. Prema podacima UNICEF-a (2020), djeca iz porodica sa nižim ekonomskim statusom, djeca iz ruralnih područja i djeca iz romskih zajednica imaju znatno otežan pristup kvalitetnom predškolskom obrazovanju. Teorija socijalnog kapitala (Bourdieu, 1986) može se koristiti za analizu kako ekonomski i društveni resursi porodica utiču na mogućnosti djece da u potpunosti iskoriste predškolske programe. Socijalni radnici, kroz saradnju sa porodicama i zajednicama, mogu igrati ključnu ulogu u prevazilaženju ovih prepreka, omogućavajući veću inkluziju i ravnopravnost u pristupu obrazovanju.

Metodološki okvir istraživanja

U radu je primijenjen kvalitativni pristup sa akcentom na deskriptivno-analitičku i komparativnu obradu dostupne građe. S obzirom na prirodu teme, istraživanje je utemeljeno na analizi sekundarnih izvora, uključujući važeće

zakonske akte, izvještaje relevantnih međunarodnih organizacija (poput UNICEF-a i UNESCO-a), te postojeće naučne i stručne radove iz oblasti socijalnog rada i obrazovne politike.

U metodološkom smislu, poseban naglasak stavljen je na uporedni uvid u prakse zemalja regiona (Srbija, Hrvatska, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Slovenija), što omogućava sagledavanje institucionalnih i normativnih razlika, kao i identifikaciju mogućih pravaca unapređenja modela socijalnog rada u predškolskom sistemu Bosne i Hercegovine.

Osnovne metode korišćene u radu su:

- deskriptivna metoda, kojom se sagledava trenutno stanje i postojeća praksa u BiH,
- komparativna metoda, kojom se omogućava upoređivanje sa drugim državama regiona,
- metoda analize sadržaja, primijenjena na zakonske dokumente, strategije i izvještaje sa ciljem identifikacije strukturalnih i funkcionalnih karakteristika sistema.

Istraživačka pitanja

Na osnovu postavljenih ciljeva, istraživanje se oslanja na sljedeća istraživačka pitanja:

- U kojoj mjeri je socijalni rad integrisan u predškolske ustanove u Bosni i Hercegovini?
- Koji su ključni faktori koji ograničavaju implementaciju socijalnog rada u ovom segmentu obrazovanja?
- Kako se praksa u BiH razlikuje od pristupa u susjednim zemljama?
- Na koji način teorijski koncepti, poput otpornosti i socijalnog kapitala, mogu biti primijenjeni u konkretnom kontekstu BiH, naročito u rješavanju problema siromaštva i socijalne isključenosti djece i porodica?

Implikacije i preporuke

Povezivanje teorijskih koncepata sa stvarnim izazovima u predškolskom obrazovanju od ključnog je značaja za formulisanje efikasnih mjera. Primjena teorije otpornosti, na primjer, omogućava analizu i osnaživanje kapaciteta djece iz porodica pogođenih siromaštvom ili socijalnom isključenosti. U tom smislu, socijalni radnici u predškolskim ustanovama mogu igrati ključnu ulogu u identifikaciji rizičnih faktora, pružanju psihosocijalne podrške i jačanju roditeljskih kompetencija, čime se direktno djeluje na izgradnju otpornosti

kod djece i njihovih porodica. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu za sistemskim reformama koje bi uključile obavezno zapošljavanje socijalnih radnika u predškolskim ustanovama, naročito u ruralnim sredinama. Neophodno je unaprijediti saradnju između predškolskih ustanova i centara za socijalni rad kroz izradu protokola o saradnji i kontinuiranu profesionalnu edukaciju kadrova.

Takođe je važno precizirati da zakonodavni okvir ne predstavlja početni, već izvedeni korak u oblikovanju institucionalne prakse – on je rezultat prethodne analize potreba, javne politike i iskustvene validacije kroz pilot-projekte i strategije.

Pored toga, preporučuje se:

- Izmjena i dopuna zakonskih akata koji regulišu predškolsko obrazovanje kako bi se jasno definisala uloga socijalnog radnika,
- Uspostavljanje mehanizama za trajno finansiranje pozicija socijalnih radnika u obrazovnim institucijama,
- Uključivanje socijalnog rada u strategije inkluzivnog obrazovanja i nacionalne planove za rani razvoj djece.

Ove mjere bi mogle značajno doprinijeti unapređenju kvaliteta predškolskog obrazovanja i podršci djeci i porodicama u riziku.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini

Zakonski okvir u Bosni i Hercegovini, iako predviđa određene oblike podrške u predškolskom obrazovanju, ne pruža precizne smjernice za integraciju socijalnog rada u predškolske ustanove. Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju Federacije BiH (2013) i Zakonu o predškolskom obrazovanju Republike Srpske (2017), predškolske ustanove bi trebale osigurati uslove za optimalan razvoj djeteta kroz podršku stručnog tima. Međutim, uloga socijalnog radnika ostaje marginalizovana.

Prema istraživanju Halilovića (2020), u Federaciji BiH samo 12% predškolskih ustanova ima zaposlenog socijalnog radnika, dok je u Republici Srpskoj taj procenat nešto niži, oko 8%. Ove brojke ukazuju na ozbiljan problem nepostojanja sistemskog pristupa. Za razliku od pedagoga i psihologa, koji su standardno uključeni u rad predškolskih ustanova, socijalni radnici se zapošljavaju samo povremeno, obično kroz projekte međunarodnih organizacija. Ovakav model rada nije održiv niti može odgovoriti na kompleksne potrebe djece i porodica. Jedan od ključnih izazova u implementaciji socijalnog rada u predškolskomstvu BiH leži u neravnomjernom regionalnom razvoju. Ruralne sredine su posebno pogođene nedostatkom stručnog kadra. Kako navodi Ministarstvo

prosvjete i kulture Republike Srpske (2021), više od 70% ruralnih predškolskih ustanova nema pristup ni osnovnim psihološkim i pedagoškim uslugama, a socijalni radnici su praktično nepostojeći. Ovo ostavlja veliki broj djece u socijalno ranjivim situacijama bez adekvatne podrške. Još jedan značajan problem je nedostatak systemske povezanosti između predškolskih ustanova i centara za socijalni rad. Centri za socijalni rad, iako ključni akteri u rješavanju porodičnih problema, rijetko saraduju sa predškolskim ustanovama na planiran način. Prema Haliloviću (2020) komunikacija između ovih institucija često se dešava samo u kriznim situacijama, kao što su nasilje u porodici ili zanemarivanje djeteta, dok preventivni rad praktično ne postoji. Iako zakoni pružaju opšti okvir za funkcionisanje predškolskih ustanova, ne postoji eksplicitna odredba koja nalaže obavezno zapošljavanje socijalnih radnika u ovim institucijama. Ovo rezultira time da prisustvo socijalnih radnika u predškolskim ustanovama zavisi od lokalnih politika, resursa i svijesti o njihovoj ulozi. Detaljni statistički podaci o broju socijalnih radnika zaposlenih u predškolskim ustanovama u BiH nisu široko dostupni. Međutim, postoje indikacije da je njihovo prisustvo koncentrisano u većim urbanim sredinama, gdje su resursi i svijest o važnosti socijalnog rada na višem nivou. Njihovo prisustvo je najčešće rezultat saradnje predškolskih ustanova sa nevladinim organizacijama i međunarodnim institucijama. Glavni grad BiH, Sarajevo, prednjači u implementaciji programa koji uključuju socijalne radnike u predškolske ustanove. Na primjer, projekat „Inkluzija kroz rani razvoj“, realizovan u saradnji sa UNICEF-om, omogućio je angažman socijalnih radnika u predškolske ustanove koje rade sa djecom iz ranjivih kategorija. Ovaj program se pokazao uspješnim u povećanju socijalne inkluzije i pružanju podrške porodicama, posebno onima iz marginalizovanih grupa. Međutim, angažovanje socijalnih radnika u Sarajevu i dalje zavisi od projektnih sredstava, a ne od institucionalnih sredstava. Ukoliko se pogleda Banja Luka, može se zaključiti da socijalni radnici nisu uobičajen dio osoblja predškolskih ustanova. Ipak, postoje pojedinačni primjeri angažmana kroz projekte koje finansiraju međunarodne organizacije. Za primjer se mogu uzeti privatne predškolske ustanove koje angažuju socijalne radnike kako bi pružile dodatnu podršku djeci sa poteškoćama u razvoju.

I pored svih ovih napora, systemsko uključivanje socijalnih radnika u predškolsko obrazovanje nije postignuto. Ukoliko se pogledaju i drugi veći gradovi u BiH može se zaključiti da se socijalni radnici uključuju uglavnom kroz kratkoročne projekte. Iako su ovi projekti korisni, nedostatak trajnih rješenja predstavlja izazov. Socijalni rad u predškolskim ustanovama ima potencijal da značajno unaprijedi kvalitet predškolskog obrazovanja u BiH, posebno u segmentima inkluzije i podrške ranjivim grupama.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama- teorijska perspektiva

Razvoj socijalnog rada u predškolskim ustanovama može se sagledati kroz različite teorijske okvire socijalnog rada koji pružaju dublje razumijevanje odnosa između djeteta, porodice, obrazovnog sistema i šire društvene zajednice. Kroz ekološku teoriju razvoja, teoriju otpornosti, sistemsku teoriju, teoriju socijalnog kapitala, teoriju privrženosti i kritičku teoriju socijalnog rada moguće je analizirati kako socijalni radnici mogu doprinijeti unapređenju inkluzivnog obrazovanja, prevenciji socijalnih problema i jačanju roditeljskih kompetencija.

Ekološka teorija razvoja i njen uticaj na predškolsko obrazovanje

Ekološka teorija razvoja (Bronfenbrenner, 1979) pruža okvir za razumijevanje kako različiti nivoi društvenog okruženja utiču na razvoj djeteta. Ova teorija identifikuje više nivoa uticaja:

- Mikrosistem- porodica, predškolska ustanova, vršnjaci i najbliže socijalne interakcije koje direktno utiču na dijete.
- Mezosistem- odnosi između različitih mikrosistema, poput interakcije između roditelja i predškolskih ustanova.
- Egzosistem- širi društveni kontekst, uključujući radno mjesto roditelja, lokalne zajednice i institucije socijalne zaštite.
- Makrosistem- društvene norme, zakoni i ekonomski uslovi koji oblikuju uslove u kojima dijete odrasta.
- Hronosistem- vremenske promjene koje utiču na razvoj djeteta, uključujući društvene promjene ili porodične tranzicije.

U kontekstu predškolskog obrazovanja, ekološka teorija naglašava važnost sinergije između porodice, predškolske ustanove i sistema socijalne zaštite. Ona omogućava da se sagleda razvoj svakog djeteta ponaosob u kontekstu različitih društvenih konteksta iz kojih dijete dolazi i time dodatno omogući individualizovane i inkluzivne procese (Šindić, 2021). Prema istraživanjima UNICEF-a (2020), djeca koja dolaze iz nepovoljnih porodičnih okruženja često nemaju jednaku podršku u ranom razvoju, što ih stavlja u nepovoljan položaj u odnosu na vršnjake. Socijalni radnici u predškolskim ustanovama mogu djelovati na nivou mezosistema, poboljšavajući komunikaciju između roditelja i predškolske ustanove, ali i na egzosistemu, zagovarajući bolju institucionalnu povezanost između predškolskih ustanova i centara za socijalni rad, te time dodatno doprinijeti individualizovanom pristupu u vaspitno-obrazovnom radu

ustanove. U Bosni i Hercegovini praksa pokazuje da je povezanost između ovih sistema slaba, a jačanje multisektorske saradnje zasnovane na ekološkom modelu, moglo bi značajno poboljšati inkluzivnost i kvalitet predškolskog obrazovanja u zemlji.

Teorija otpornosti i uloga socijalnih radnika u podršci djeci

Teorija otpornosti (Masten & Reed, 2002) ističe važnost zaštitnih faktora koji omogućuju djeci da se nose sa stresnim situacijama i razvijaju pozitivne adaptivne strategije. Otpornost se ne razvija izolovano, već je rezultat kombinacije individualnih osobina djeteta i podrške iz okruženja, uključujući porodicu, predškolsku ustanovu i društvenu zajednicu. Socijalni radnici u predškolskim ustanovama igraju ključnu ulogu u jačanju otpornosti djece kroz:

- Rad sa porodicama- pomažući roditeljima da razviju pozitivne strategije roditeljstva.
- Pružanje emocionalne podrške- radeći sa djecom kako bi se smanjile posljedice porodičnih problema ili socioekonomskih izazova.
- Jačanje predškolskih sistema podrške- uključivanjem djece u programe ranih intervencija i multidisciplinarnog rada.

Prema UNICEF-u (2020), u Bosni i Hercegovini su djeca iz siromašnih porodica često izložena višestrukim faktorima stresa, uključujući nesigurnost u ishrani, porodične konflikte i neadekvatan stambeni prostor. Intervencije socijalnih radnika mogu značajno doprinijeti razvoju njihovih zaštitnih faktora i omogućiti im bolju prilagođenost obrazovnom sistemu. Primjena teorije otpornosti u Bosni i Hercegovini nalaže razvijanje sistematskih i dugoročnih programa podrške koji ne zavise isključivo od trenutnih projekata ili kriznih odgovora. U kontekstu predškolskog obrazovanja, to znači da bi socijalni radnici trebali biti prisutni ne samo u slučajevima detektovanih problema, već i u svakodnevnom radu sa djecom, kako bi gradili odnose povjerenja, prepoznali ranjivosti i osnaživali djecu kroz snažnu emocionalnu podršku. Otpornost se najefikasnije gradi kada je podrška ugrađena u svakodnevnu rutinu, a ne kada je izuzetna i epizoda.

Sistemska teorija i potreba za multidisciplinarnim pristupom

Sistemska teorija (von Bertalanffy, 1968) naglašava da se socijalni problemi ne mogu rješavati izolovano, već zahtijevaju saradnju različitih sektora- obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva i pravosuđa. U kontekstu predškolskih

ustanova to znači da socijalni radnici moraju biti dio šireg stručnog tima koji uključuju pedagoge, psihologe i zdravstvene radnike. Međutim, istraživanja pokazuju da je u Bosni i Hercegovini ova saradnja često slaba i da predškolske ustanove i centri za socijalni rad komuniciraju samo u kriznim situacijama, umjesto da razvijaju preventivne programe. Istraživanja prakse u predškolskim ustanovama Bosne i Hercegovine iz perspektive vaspitača, ukazuju na potrebu jačanja timskog rada razlilitih stručnjaka, uključujući socijalne radnike čiji je deficit evidentan (Šindić, 2019). Odsustvo socijalnih radnika u predškolskim ustanovama često onemogućava adekvatnu identifikaciju i intervenciju u slučajevima porodičnih rizika, siromaštva ili zapuštanja djece, što dugoročno može imati negativne posljedice na njihov razvoj i socijalnu uključenost. Sistemska teorija implicira da bez jasno uspostavljenih protokola saradnje među institucijama, odgovornost za dobrobit djece ostaje fragmentisana i često nedovoljno efikasna. U praksi, to znači da socijalni radnici moraju imati pristup obrazovnim, zdravstvenim i pravosudnim bazama podataka i informacijama, kako bi mogli reagovati preventivno, a ne samo korektivno. Modeli integriranih servisa u ranom djetinjstvu, koji su uspješno razvijeni u nordijskim zemljama, mogu poslužiti kao orjentir za razvoj sektorske u BiH. Uvođenjem socijalnih radnika u predškolske ustanove, poboljšaće se kvalitet vaspitno-obrazovnog procesa, a i doprinijeti prevenciji socijalne isključenosti u ranom djetinjstvu.

Teorija socijalnog kapitala i uloga socijalnih radnika u jačanju zajednice

Teorija socijalnog kapitala (Bourdieu, 1986; Putnam, 2000) ističe važnost društvenih mreža i resursa koji omogućuju pojedincima bolju društvenu integraciju. U predškolskim ustanovama, socijalni radnici mogu igrati ključnu ulogu u osnaživanju djece kroz:

- Povezivanje porodica sa dostupnim resursima- osiguravanje pristupa socijalnim davanjima, zdravstvenoj zaštiti i programima podrške.
- Organizovanje grupa podrške za roditelje- edukacija i razmjena iskustava među roditeljima.
- Promovisanje zajedničkih aktivnosti djece i roditelja- jačanje porodičnih odnosa i osjećaja zajedništva.

U Bosni i Hercegovini, prema UNICEF-u (2020), roditelji iz siromašnijih porodica često nisu svjesni dostupnih programa podrške, što dodatno povećava njihove socijalne i ekonomske poteškoće. Ova situacija doprinosi reprodukciji siromaštva kroz generacije, jer djeca iz marginalizovanih sre-

dina nemaju pristup jednako kvalitetnim obrazovnim i razvojnim mogućnostima kao njihovi vršnjaci iz povoljnijih okruženja. Socijalni radnici imaju ključnu ulogu u smanjenju ovih nejednakosti kroz aktivno uključivanje porodica u lokalne resurse, obrazovne programe i mreže podrške. Upravo se kroz ovakve oblike djelovanja može vidjeti konkretna operacionalizacija socijalnog kapitala, gdje socijalni radnici djeluju kao posrednici u distribuciji i pristupu društvenim resursima, čime se stvara mreža podrške koja direktno utiče na razvoj dječijih potencijala. (Bourdieu (1986) naglašava da je socijalni kapital akumulacija stvarnih i potencijalnih resursa koji proizilaze iz mreža institucionalizovanih odnosa međusobnog poznavanja i priznanja, što se u kontekstu predškolskih ustanova može manifestovati kroz podršku zajednice, edukativne programe i participaciju roditelja. U tom kontekstu, izuzetno je važna primjena nalaza koje je razvila Heckmanova kriva, koja jasno ukazuje da su ekonomski povrati na ulaganja u rani razvoj djece, posebno u obrazovanje i socijalnu podršku u predškolskoj dobi, znatno veći nego u kasnijim fazama života (Heckman, 2006). Prema Heckmanu, intervencije koje se odvijaju u ranom djetinjstvu imaju potencijal da značajno smanje socijalne nejednakosti i unaprijede životne ishode djece iz siromašnih porodica (Heckman, 2008). Naime, ulaganja u rani razvoj ne samo da poboljšavaju kognitivne sposobnosti, već i socijalno-emocionalne vještite koje su ključne za dugoročnu integraciju na tržištu rada. Kada se Heckmanova teorija spoji sa teorijom socijalnog kapitala, postaje jasno da efikasne intervencije u ranom djetinjstvu ne zavise samo od finansijskih ulaganja, već i od društvene povezanosti i dostupnosti resursa koje omogućuje snažna mreža socijalnog kapitala. Putnam (2000) naglašava važnost „povezujućeg“ i „vezivnog“ socijalnog kapitala, koji može djelovati kao katalizator za efektivno korištenje razvojnih programa, pri čemu Heckmanovi nalazi dodatno potvrđuju da su takvi rani angažmani ne samo socijalno korisni već i ekonomski isplativi. Dakle, razvoj socijalnog kapitala kroz intervenciju socijalnih radnika predstavlja temeljnu strategiju za postizanje dugoročnih koristi koje opisuje Heckmanova kriva. Zanimarivanje ove faze razvoja može dovesti do povećanja socijalnih troškova u budućnosti, uključujući veću potrebu za remedijacijom, socijalnim davanjima i intervencijama. Stoga se preporučuje da se strategije socijalne zaštite i obrazovne politike temelje na principima koje promovise Heckmanova kriva, koja je posebno korisna za djecu iz siromašnih sredina, jer kvalitetni rani programi mogu umanjiti obrazovne i razvojne nejednakosti koje se kasnije teško nadoknađuju. U skladu sa teorijom socijalnog kapitala, socijalni radnici u BiH bi trebali igrati aktivnu ulogu u mobilizaciji lokalne zajednice, jačanju roditeljskih mreža i podsticanju ko-

lektivne odgovornosti za dobrobit djece. To podrazumijeva organizovanje radionica, zajedničkih aktivnosti i terenskog rada u lokalnim zajednicama gdje su prisutne visoke stope nezaposlenosti i niska obrazovna postignuća. Time se ne smanjuje samo izolacija porodica, već se povećava povjerenje u institucije koje pružaju podršku. Ovi procesi su ključni za razbijanje ciklusa međugeneracijskog siromaštva. U tom smislu, socijalni kapital ne samo da predstavlja okvir za razumijevanje pristupa resursima, već i konkretan mehanizam putem kojeg se mogu maksimizirati efekti ranih intervencija, kako to predviđa Heckmanov model.

Teorija privrženosti i značaj socijalnih radnika u ranom razvoju

Teorija privrženosti (Bowlby, 1969) naglašava da su emocionalne veze sa primarnim njegovateljima ključne za djetetov razvoj. Djeca koja odrastaju u nestabilnim porodičnim uslovima često razvijaju nesigurne obrasce privrženosti, što može negativno uticati na njihovu socijalnu i emocionalnu prilagođenost. Socijalni radnici u predškolskim ustanovama mogu identifikovati djecu koja pokazuju znakove nesigurne privrženosti i pružiti im dodatnu podršku kroz:

- Rad sa roditeljima na razvoju pozitivnih roditeljskih strategija.
- Individualnu podršku djeci kroz savjetovanje i grupne aktivnosti.
- Saradnju sa vaspitačima kako bi se osigurala stabilna emocionalna podrška u vrtiću.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, gdje su brojni roditelji izloženi ekonomskim pritiscima, migracijama, ili suočeni sa posljedicama porodičnih trauma iz postkonfliktnog perioda, stabilnost porodičnih odnosa često je narušena. To može dovesti do otežanog emocionalnog povezivanja djece sa primarnim starateljima, naročito u porodicama koje žive u siromaštvu, nasilju ili roditeljskom zanemarivanju. Socijalni radnici, ukoliko su uključeni u predškolske ustanove, mogu imati presudnu ulogu u ranoj identifikaciji nesigurnih obrazaca privrženosti kod djece i razvijanju ciljanih intervencija koje uključuju porodicu, predškolske ustanove i stručne službe. Primjena teorije privrženosti omogućava razvoj preventivnih mjera koje ne čekaju da se problem manifestuje kroz ponašanje, već unaprijed djeluju na jačanje emocionalne sigurnosti kod djeteta. Time se smanjuje rizik od kasnijih razvojnih poteškoća, problema u ponašanju, pa čak i školskog neuspjeha. Teorija tako postaje oslonac za praktične modele rada koji povezuju individualne potrebe djeteta sa strukturnim mogućnostima sistema podrške.

Kritička teorija i antidiskriminirajući pristup u socijalnom radu

Kritička teorija (Dominelli, 2002) ističe da su socijalne nejednakosti rezultat strukturalnih faktora koji marginalizuju određene grupe. U predškolskom obrazovanju to znači da su djeca iz siromašnih porodica i manjinskih zajednica često suočena sa institucionalnim preprekama koje im otežavaju pristup kvalitetnom obrazovanju. Socijalni radnici mogu djelovati kao zagovornici prava djece kroz:

- Rad na reformama obrazovnih politika.
- Borbu protiv diskriminacije u predškolskim ustanovama.
- Povezivanje marginalizovanih porodica sa sistemom socijalne zaštite.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, primjena kritičke teorije zahtijeva aktivno prepoznavanje i dekonstrukciju institucionalnih praksi koje perpetuiraju nejednakosti-poput neujednačenog finansiranja predškolskih ustanova, diskriminatornih stavova prema romskoj populaciji, te ograničenog pristupa besplatnim programima za djecu iz socijalno ugroženih sredina. Socijalni radnici u ovom kontekstu moraju preuzeti ulogu zagovarača, ali i edukatora koji rade na razbijanju stereotipa unutar obrazovnog sistema. Posebna pažnja mora se posvetiti djeci koja ne govore većinaki jezik ili dolaze iz ruralnih i institucionalno zanemarenih zajednica, gdje su šanse za kvalitetan predškolski razvoj znatno smanjenje.

Teorija održivog razvoja

Teorija održivog razvoja podrazumijeva uravnotežen pristup na ekonomskom rastu, socijalnoj pravdi i očuvanju životne sredine, uzimajući u obzir potrebe sadašnjih, ali i budućih generacija. Održiv razvoj definisan je kao *razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija, a da ne ugrožava mogućnosti budućih da zadovolje svoje* (World Commission on Environment and Development, 1987). U kontekstu ranog obrazovanja, održivost podrazumijeva osnaživanje djece da razvijaju svijest o zajednici, međusobnoj povezanosti i sopstvenoj odgovornosti (UNESCO, 2017). Značaj vaspitanja i obrazovanja za održivost prepoznat je upravo u potrebi da se sa njim započne još u najranijem uzrastu (Lepičnik & Šindić, 2025). Posebnu važnost ima socijalna održivost, koja se odnosi na jednakost, uključenost i jačanje društvenih veza, a vrtići bi trebali preuzeti bitnu ulogu u njenoj promociji kroz svakodnevne odnose i aktivnosti. Međutim, uočeno je da se socijalna održivost manje promovise kroz saradnju sa lokalnom zajednicom (Šindić & Lepičnik Vodopivec, 2025), gdje bi dodatni angažman socijalnog radnika

mogao povoljno uticati na realizaciju participativnih aktivnosti i povezivanje sa lokalnim okruženjem. U kontekstu Bosne i Hercegovine, koncept socijalne održivosti još uvijek nije sistemski integrisan u predškolske obrazovne politike. Iako pojedine predškolske ustanove implementiraju projekte koje se odnose na ekološku održivost, aspekti socijalne jednakosti, participacije i intergeneracijske solidarnosti često ostaju na margini. Uloga socijalnog radnika ovdje je da osigura da se vrijednosti održivosti ne svedu na simbolične aktivnosti, već da se reflektuju u svakodnevnim praksama-kao što su uključivanje roditelja u procese odlučivanja, kreiranja prostora za glas djece, te povezivanje obrazovnih ustanova sa lokalnim nevladinim i humanitarnim sektorom. Na taj način se izgrađuje „kultura održivosti“, a ne samo formalno ispunjavanje obrazovnih ciljeva.

Iz analize različitih teorijskih okvira jasno je da socijalni rad u predškolskim ustanovama igra ključnu ulogu u osiguravanju podrške djeci, porodicama i obrazovnim institucijama. Ekološka teorija naglašava važnost povezivanja različitih sistema podrške, dok teorija otpornosti ukazuje na značaj rane intervencije za djecu iz rizičnih sredina. Sistemska teorija pokazuje potrebu za multidisciplinarnim pristupom, dok teorija socijalnog kapitala ističe da se društvena uključenost i prilike djece mogu poboljšati aktivnim angažmanom socijalnih radnika. Kritička teorija dodatno ističe neophodnost borbe protiv socijalnih nejednakosti kroz zagovaranje sistemskih promjena, dok teorija održivog razvoja pruža osnovu za intervencije koje doprinose stvaranju inkluzivnijeg, empatičnijeg i održivijeg društva. U Bosni i Hercegovini, gdje je socijalni rad u predškolstvu nedovoljno razvijen, primjena ovih teorijskih koncepata mogla bi pomoći u kreiranju efikasnijeg i inkluzivnijeg sistema podrške djeci i porodicama.

Značaj socijalnog rada u predškolskim ustanovama

Socijalni rad u predškolskim ustanovama ima ključnu ulogu u podršci djeci i njihovim porodicama, posebno u kontekstu ranog razvoja, prevencije socijalnih problema i promocije inkluzivnog obrazovanja. Predškolsko obrazovanje predstavlja osnovu za cjelokupni razvoj djeteta, jer se u ovom periodu postavljaju temelji za kasniji uspjeh u obrazovanju, ali i u životu uopšte. Uloga socijalnog radnika u ovom procesu ogleda se u pružanju podrške djeci, porodicama i stručnom kadru u prevazilaženju socijalnih i psihosocijalnih prepreka koje mogu uticati na razvoj djeteta.

Psihosocijalni razvoj djeteta i uloga socijalnog radnika

Predškolski period je vrijeme intenzivnog emocionalnog, kognitivnog i socijalnog razvoja djeteta. Djeca u ovom uzrastu razvijaju osnovne vještine poput komunikacije, rješavanja problema i odnosa sa vršnjacima. Međutim, djeca koja odrastaju u nepovoljnim socijalnim okolnostima, često se suočavaju sa izazovima koji mogu ometati njihov razvoj. Socijalni radnici imaju specifične kompetencije koje im omogućuju da prepoznaju rane znakove rizika, kao što su zanemarivanje ili ekonomska deprivacija, te da djeluju u cilju prevencije negativnih posljedica. Oni pomažu djeci i porodicama u razvijanju resursa i kapaciteta koji omogućavaju prevazilaženje ovih izazova. Na primjer, istraživanja pokazuju da socijalni radnici imaju ključnu ulogu u radu sa djecom iz siromašnih porodica, omogućujući im pristup obrazovanju i osnovnim resursima (Kecman, 2021).

Inkluzivno obrazovanje i socijalni rad

Jedna od osnovnih principa predškolskog obrazovanja u savremenom društvu je inkluzija, odnosno omogućavanje jednakog pristupa obrazovanju za svu djecu, bez obzira na njihove individualne razlike. Djeca sa poteškoćama u razvoju, kao i djeca iz marginalizovanih grupa, često su isključena iz obrazovnog sistema ili nemaju jednak kvalitet obrazovanja. Socijalni radnici igraju ključnu ulogu u promovisanju inkluzije, jer su obučeni za rad sa djecom iz različitih socijalnih i kulturnih sredina. Njihova uloga u inkluzivnom obrazovanju ogleda se u radu sa porodicama kako bi se prevazišle prepreke za upis djeteta u vrtić, ali i u saradnji sa stručnim timovima na razvoju individualiziranih planova za rad sa djecom. Na primjer, u BiH su socijalni radnici uključeni u programe podrške romskoj djeci omogućujući im pristup obrazovanju i pružajući podršku njihovim porodicama (UNICEF, 2020). Kroz ovakve aktivnosti, socijalni radnici doprinose smanjenju socijalne isključenosti i stvaranju inkluzivnog okruženja u predškolskim ustanovama.

Rad sa porodicama i jačanje roditeljskih kompetencija

Porodica ima centralnu ulogu u životu svakog djeteta, a kvalitet odnosa unutar porodica značajno utiče na djetetov razvoj. Ona predstavlja osnovni sistem podrške za dijete, a kvalitet roditeljstva značajno utiče na njegov razvoj (Kecman, 2021). Teorija privrženosti naglašava važnost stabilnih i sigurnih odnosa između djece i njihovih primarnih njegovatelja, što ima ključnu ulogu

u njegovom emocionalnom i socijalnom razvoju. Socijalni radnici u predškolskim ustanovama prepoznaju važnost podrške porodicama, posebno onima koje se suočavaju sa izazovima kao što su siromaštvo, nezaposlenost ili problemi u roditeljstvu. Jedan od glavnih zadataka socijalnih radnika u radu sa porodicama je jačanje njihovih roditeljskih kompetencija. To uključuje edukaciju roditelja o značaju rane stimulacije, pozitivnog roditeljstva i važnosti emocionalne podrške djeci. Takođe, socijalni radnici pružaju savjetodavne usluge roditeljima koji se suočavaju sa problemima u vezi sa disciplinom, komunikacijom sa djecom ili drugim aspektima roditeljstva (Marušić, 2018). Kroz rad sa porodicama, socijalni radnici pomažu u stvaranju stabilnog, podržavajućeg okruženja za djecu. Za primjer se može uzeti istraživanje UNICEF-a koje je pokazalo da su porodice koje su imale podršku socijalnih radnika tokom predškolskog perioda bile u boljoj poziciji da odgovore na potrebe svoje djece, što je pozitivno uticalo na njihov cjelokupni razvoj (UNICEF, 2019).

Prevenција problema u razvoju

Jedan od osnovnih ciljeva socijalnog rada u predškolstvu je prevencija problema u razvoju. To podrazumijeva identifikaciju djece koja su izložena riziku od razvojnih problema, kao i osmišljavanje i implementaciju programa podrške. Socijalni radnici često saraduju sa drugim stručnjacima, kao što su pedagozi, psiholozi i medicinski radnici kako bi procijenili potrebe djece i pružili im odgovarajuću podršku. Na primjer, djeca koja pokazuju znakove kašnjenja u razvoju mogu dobiti dodatnu pomoć kroz individualne ili grupe programe, koje kreiraju stručni timovi u saradnji sa socijalnim radnicima (Kecman, 2021). Uloga socijalnog radnika u prevenciji problema u razvoju je posebno važna u kontekstu rada sa djecom iz nepovoljnih socijalnih sredina. Ova djeca su često izložena višestrukim rizicima, uključujući siromaštvo, loše zdravstvene uslove i nedostatak adekvatne roditeljske podrške. Socijalni radnici pomažu u smanjenju ovih rizika kroz osnaživanje porodica, osiguravanje pristupa osnovnim resursima i pružanje podrške djeci.

Promocija socijalne pravde i jednakih mogućnosti

Jedan od ključnih aspekata socijalnog rada u predškolskim ustanovama je promocija socijalne pravde i jednakih mogućnosti za svu djecu. To podrazumijeva rad na smanjenju razlika u pristupu obrazovanju, kao i pružanje dodatne podrške djeci koja dolaze iz marginalizovanih grupa. Socijalni radnici u predškolskim ustanovama često se suočavaju sa izazovima kao što je diskrimi-

nacija, stigmatizacija i socijalna isključenost. Njihova uloga je da osiguraju da sve djeca imaju jednake šanse za razvoj i učenje, bez obzira na njihov socijalni, ekonomski ili kulturni kontekst. Na primjer, u BiH su socijalni radnici uključeni u programe podrške djeci iz romskih zajednica, omogućujući im pristup obrazovanju i integraciju u širu zajednicu (UNICEF, 2020).

Saradnja sa drugim stručnjacima

Efikasan socijalni rad u predškolskim ustanovama zahtijeva blisku saradnju sa drugim stručnjacima, uključujući pedagoge, psihologe, logopede i medicinsko osoblje. Ova saradnja omogućuje sveobuhvatan pristup u radu sa djecom, koji uzima u obzir njihove emocionalne, kognitivne i socijalne potrebe. Socijalni radnici igraju ključnu ulogu u koordinaciji timskog rada, osiguravajući da su sve potrebe djeteta prepoznate i adresirane na odgovarajući način. Značaj socijalnog rada u predškolskim ustanovama ogleda se u podršci djeci, porodicama i zajednicama u stvaranju inkluzivnog, podržavajućeg i sigurnog okruženja za razvoj. Socijalni radnici imaju ključnu ulogu u identifikaciji i prevenciji problema, promociji inkluzije, radu s porodicama i saradnji sa drugim stručnjacima. Iako socijalni rad u predškolstvu u BiH još nije sistematski regulisan, primjeri dobre prakse pokazuju da njihova uloga može značajno doprinijeti kvalitetu predškolskog obrazovanja.

Stanje u zemljama regiona i komparacija sa Bosnom i Hercegovinom

Socijalni rad u predškolskim ustanovama zauzima različitu ulogu i nivo razvoja u zemljama regiona, uključujući Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru, Makedoniju i Sloveniju. Razlike su primarno rezultat specifičnih zakonodavnih okvira, društvenih potreba i nivoa ulaganja u obrazovni sistem i socijalnu zaštitu. Ova analiza pruža pregled stanja socijalnog rada u predškolstvu u zemljama regiona, uz detaljnu komparaciju sa BiH.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Srbiji

U Srbiji je socijalni rad u predškolstvu zakonski regulisan kroz Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2020), koji prepoznaje potrebu za multidisciplinarnim pristupom u radu sa djecom. Socijalni radnici su dio stručnih timova u predškolskim ustanovama i angažuju se na poslovima prevencije, rane intervencije i inkluzije. Prema podacima Zavoda za unapređiva-

nje obrazovanja i vaspitanja Srbije, socijalni radnici su zaposleni u oko 20% predškolskih ustanova u zemlji, što je znatno više u odnosu na BiH (Kecman, 2021). Poseban fokus u Srbiji je stavljen na rad sa porodicama iz socijalno ugroženih zajednica, kao i na inkluziju djece sa poteškoćama u razvoju. Primjer dobre prakse je program „Edukacija za sve“, koji pruža podršku romskoj djeci i njihovim porodicama kroz angažman socijalnih radnika. U poređenju sa BiH, Srbija pokazuje veći nivo integracije socijalnih radnika u predškolski sistem, iako i dalje postoji značajan prostor za unapređenje, posebno u ruralnim područjima.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Hrvatskoj

Hrvatska se ističe razvijenim sistemom socijalnog rada u predškolstvu, koji je integrisan u širi kontekst socijalne politike. Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju (2013), predškolske ustanove u Hrvatskoj obavezne su imati stručne timove koji uključuju pedagoge, psihologe i socijalne radnike. Ovaj model omogućuje sveobuhvatan pristup u radu sa djecom, sa posebnim fokusom na inkluziju i ranu intervenciju. Jedan od ključnih programa u Hrvatskoj je „Step by Step“, koji se bavi promocijom inkluzije u predškolskom obrazovanju. Socijalni radnici unutar ovog programa igraju ključnu ulogu u pružanju podrške djeci iz marginalizovanih zajednica, kao i u osnaživanju roditelja. Za razliku od BiH, gdje socijalni radnici nisu sistemski integrisani u sve predškolske ustanove, Hrvatska pokazuje napredak u ovom segmentu, što rezultira većim stepenom inkluzije i boljom podrškom porodicama.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori regulisan je Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (2010). Iako je uloga socijalnih radnika u ovom sistemu relativno skromna, posljednjih godina bilježi se napredak u inkluziji socijalnih radnika u predškolski sistem, posebno kroz programe rane intervencije. Prema izvještaju Ministarstva prosvjete Crne Gore, socijalni radnici su zaposleni u oko 15% predškolskih ustanova, što je nešto viši procenat u odnosu na BiH (Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2020). Jedan od izazova u Crnoj Gori je nedostatak kadrova u ruralnim područjima, i to je problem koji dijeli sa BiH.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Makedoniji

U Makedoniji, socijalni rad u predškolskim ustanovama još uvijek nije u potpunosti razvijen. Iako Zakon o predškolskom obrazovanju (2004) prepoznaje važnost multidisciplinarnog pristupa, socijalni radnici su rijetko zaposleni u predškolskim ustanovama. Prema podacima Ministarstva obrazovanja i nauke Sjeverne Makedonije, socijalni radnici su prisutni u manje od 10% predškolskih ustanova, što je slično situaciji u BiH (Ministrstvo obrazovanja i nauke Sjeverne Makedonije, 2020). Glavni izazovi u Makedoniji uključuju visoke stope siromaštva i nedovoljnu dostupnost predškolskog obrazovanja u ruralnim područjima. U poređenju sa BiH, Makedonija se suočava sa većim problemima u pogledu resursa i institucionalne podrške, što dodatno otežava integraciju socijalnih radnika u predškolski sistem.

Socijalni rad u predškolskim ustanovama u Sloveniji

Slovenija se ističe kao lider u regionu kada je riječ o integraciji socijalnog rada u predškolski sistem. Prema Zakonu o predškolskom odgoju i obrazovanju (1996) svaka predškolska ustanova mora imati stručni tim koji uključuje socijalnog radnika. Slovenija je razvila sveobuhvatan pristup socijalnom radu, koji obuhvata rad sa djecom, porodicama i lokalnom zajednicom. Jedan od dobrih primjera prakse je program „Priatelji djece“, koji se fokusira na integraciju djece migranata u predškolske ustanove. U poređenju sa BiH, Slovenija ima znatno razvijeniji sistem socijalnog rada u predškolstvu, što je rezultat dugogodišnjeg ulaganja u obrazovni i socijalni sektor.

Komparativna analiza jasno pokazuje da zemlje sa bolje definisanim zakonskim okvirom i većim ulaganjima u socijalni rad u predškolstvu ostvaruju bolje rezultate u inkluziji i prevenciji socijalnih problema kod djece. Kada se uporedi stanje u BiH sa zemljama regiona, jasno je da BiH zaostaje u integraciji socijalnih radnika u predškolski sistem. Dok zemlje poput Slovenije i Hrvatske imaju razvijene modele inkluzije, BiH se suočava sa brojnim izazovima, uključujući nedostatak zakonske regulative, finansijskih resursa i stručnih kadrova. Jedan od glavnih problema u BiH je neujednačenost u dostupnosti socijalnih radnika u predškolskim ustanovama. Dok su neki kantoni i opštine prepoznali važnost socijalnog rada u predškolstvu, mnoge ruralne zajednice nemaju pristup ovim uslugama. S druge strane zemlje regiona, Slovenija i Hrvatska su pokazale da je moguće osigurati jednak pristup socijalnim uslugama kroz sistemsku regulaciju i ulaganje u stručne kadrove. Zaključno, socijalni rad u predškolskim ustanovama nije samo pitanje stručne prakse već i društvene odgovornosti. BiH ima priliku da kroz unapređenje sistema socijalnog rada u

predškولstvu doprinese stvaranju inkluzivnijeg i pravednijeg društva, gdje će svako dijete imati jednake šanse za razvoj i uspjeh.

Izazovi i preporuke za unapređenje socijalnog rada u predškolskim ustanovama

Socijalni rad u predškolskim ustanovama suočava se sa brojnim izazovima, koji utiču na kvalitet i dostupnost usluga za djecu, roditelje i zajednicu. Svaki od tih izazova ključno je analizirati, a još važnije je ponuditi preporuke koje mogu doprinijeti unapređenju socijalnog rada u predškolskim ustanovama, uzimajući u obzir specifičnosti Bosne i Hercegovine, ali i iskustva iz zemalja regiona.

Glavni izazovi profesije socijalnog rada u predškolskim ustanovama su sljedeći:

- *Nedostatak zakonskog okvira*- Jedan od glavnih izazova u BiH je neadekvatan zakonski okvir koji reguliše socijalni rad u predškolstvu. Iako zakoni o predškolskom obrazovanju i socijalnoj zaštiti prepoznaju važnost interdisciplinarnog pristupa, uloga socijalnih radnika nije jasno definisana niti sistemski regulisana (Kecman, 2021). Ovo rezultira time da mnoge predškolske ustanove ne prepoznaju potrebu za angažovanjem socijalnih radnika, dok se postojeći stručnjaci suočavaju sa nejasnim opisima poslova i ograničenim resursima.
- *Nedostatak kadrova i resursa*- Socijalni radnici u predškolstvu često rade u uslovima nedostatka stručnog osoblja i ograničenih resursa. Prema podacima UNICEF-a (2020), u BiH samo 10% predškolskih ustanova ima angažovane socijalne radnike, što ukazuje na ozbiljan manjak kadrova. Situacija je posebno teška u ruralnim područjima.
- *Slaba saradnja sa roditeljima i zajednicom*- Još jedan izazov je nedovoljna saradnja između socijalnih radnika, roditelja i lokalne zajednice. Socijalni radnici često nemaju priliku da aktivno učestvuju u programima podrške porodicama, što ograničava njihov uticaj na rješavanje problema kao što su siromaštvo ili nasilje u porodici. Pored toga, roditelji često nisu dovoljno informisani o ulozi socijalnih radnika, što može rezultirati nedostatkom povjerenja i saradnje (UNICEF, 2020).
- *Neujednačena praksa u različitim dijelovima BiH*- BiH se suočava sa problemom neujednačene prakse u oblasti socijalnog rada u predškolstvu, što je rezultat složene administrativne strukture zemlje. Dok su neki kantoni i opštine prepoznali značaj socijalnog rada, drugi su zanemarili ovu oblast, čime su djeca i porodice ostavljeni bez potrebne podrške (Kecman, 2021).

Na osnovu prethodno navedenih izazova predlažu se sljedeće preporuke za unapređenje socijalnog rada u predškolskim ustanovama:

- *Razvoj i implementacija zakonskog okvira*- Prvi korak ka unapređenju socijalnog rada u predškolstvu je usvajanje zakona koji će jasno definisati ulogu socijalnih radnika u predškolskim ustanovama. Ovaj zakon treba obavezati predškolske ustanove da angažuju socijalne radnike kao dio stručnih timova, uz precizno definisane zadatke i odgovornosti.
- *Povećanje ulaganja u ljudske resurse i infrastrukturu*- Drugi ključni korak je povećanje ulaganja u ljudske resurse i infrastrukturu u predškolskim ustanovama. Ovo podrazumijeva zapošljavanje dodatnih socijalnih radnika, posebno u ruralnim područjima, gdje je potreba za njihovim uslugama najveća. Takođe, potrebno je osigurati odgovarajuće radne uslove i resurse, uključujući prostor za individualni i grupni rad sa djecom i roditeljima.
- *Jačanje saradnje sa roditeljima i zajednicom*- Socijalni radnici trebaju biti aktivno uključeni u programe podrške porodicama, kako bi se poboljšala saradnja između predškolskih ustanova i roditelja. Ovo uključuje organizaciju radionica, savjetovanja i edukativnih programa za roditelje, kao i saradnju sa lokalnim nevladinim organizacijama i institucijama socijalne zaštite. Na primjer, programi podrške roditeljstvu koji se provode u Sloveniji i Hrvatskoj mogu poslužiti kao model za BiH (UNICEF, 2020).
- *Promocija socijalnog rada u predškolstvu*- Kako bi se povećala svijest o značaju socijalnog rada u predškolstvu, potrebno je provesti kampanje za informisanje javnosti, roditelja i stručnjaka.

Izazovi s kojima se suočava socijalni rad u predškolstvu u BiH nisu nepremostivi. Uz adekvatnu zakonsku regulativu, povećanje ulaganja i jačanje saradnje između predškolskih ustanova, roditelja i zajednice, moguće je stvoriti sistem koji će podržavati sistem koji će podržavati cjelokupan razvoj djece i doprinijeti smanjenju socijalnih nejednakosti.

Zaključak

Socijalni rad u predškolskim ustanovama ima ključnu ulogu u obezbjeđivanju sveobuhvatne podrške djeci, porodicama i zajednici, ali njegov potencijal u BiH nije u potpunosti iskorišten. Analiza pokazuje da BiH ima fragmentisan i nedovoljno razvijen sistem socijalnog rada u predškolstvu, što je rezultat složenog političkog i administrativnog okvira, neujednačene prakse i nedovoljnih resursa. Uprkos izazovima, postoji prostor za unapređenje kroz reformu zakonskog okvira, povećanje ulaganja u ljudske resurse, te kontinuu-

iranu edukaciju i profesionalni razvoj socijalnih radnika. Uporedna analiza sa zemljama regiona, kao što su Slovenija i Hrvatska, pokazuje da ove zemlje imaju naprednije sisteme u kojima je uloga socijalnog radnika u predškolskim ustanovama jasno definisana i zakonski regulisana.

Iz ovog naučnog rada može se izvesti sljedeći zaključak, a to je da je socijalni rad u predškolskim ustanovama ključna karika u stvaranju inkluzivnog, pravednog i efikasnog sistema podrške djeci i porodicama. Uz adekvatne reforme Bosna i Hercegovina ima potencijal da izgradi sistem koji će pružiti jednak pristup kvalitetnim uslugama za svu djecu bez obzira na njihov socioekonomski status ili mjesto prebivališta. Na osnovu teorijskih i empirijskih podataka, može se zaključiti da se socijalni rad u predškolskim ustanovama ne može posmatrati izolovano, već mora biti dio šireg sistema socijalne zaštite i obrazovnih politika.

Teorije socijalnog rada jasno ukazuju na to da je rano djetinjstvo ključan period za intervencije koje mogu dugoročno poboljšati socijalne ishode djece. Bez sistemskih reformi i povećanja kapaciteta socijalnih radnika u predškolsstvu, Bosna i Hercegovina će i dalje zaostajati za zemljama regiona u oblasti inkluzije i socijalne podrške. Stoga je neophodno da buduće obrazovne i socijalne politike u Bosni i Hercegovini prepoznaju značaj socijalnog rada u predškolskim ustanovama i obezbijede održivu podršku njegovoj implementaciji.

Literatura

1. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. Basic Books.*
2. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp.241-258). Greenwood.
3. Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723-742.
4. Von Bertalanffy, L. (1968). *General system theory: Foundations, development, applications.* George Brazzillier.
5. Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice.* Palgrave Macmillan.
6. Dunst, C. J., & Trivette, C. M. (2009). Meta-analytic structural equation modeling of the influences of family-centered practices on parent and child psychological health. *Infants & Young Children*, 22(3), 161-176.
7. *Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Federacije BiH.* (2016). Službene novine Federacije BiH.

8. Zakon o predškolskom vaspitanju Republike Srpske. (2017). Službeni glasnik Republike Srpske.
9. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju. (2021). Narodne novine Republike Hrvatske.
10. Zakon o predškolski vzgoji. 81996, izmjene 2021). Uradni list Republike Slovenije.
11. Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. (2021). Službeni glasnik Republike Srbije.
12. Zavod Republike Slovenije za šolstvo. (2021). Podpora otrokom in družinam v predšolski vzgoji. Ljubljana: ZRSS.
13. Kecman, S. (2021). Uloga socijalnog rada u predškolskom obrazovanju. Sarajevo: Institut za razvoj socijalne politike.
14. Lepičnik Vodopivec, J., & Šindić, A. (2025). Early childhood education for sustainability in preschools with eco-programs: Implementation and learning outcomes. *Journal of Baltic Science Education*, 24(1), 133–147.
15. Masten, A. S., & Reed, M. J. (2002). Resilience in development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 74-88). Oxford University Press.
16. Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije BiH. (2019). Izvještaj o stanju u predškolskom obrazovanju. Sarajevo: Vlada Federacije BiH.
17. Ministarstvo prosvjete Republike Srbije. (2021). Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2023. Beograd: Ministarstvo prosvjete.
18. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. (2021). Nacionalni plan za razvoj sustava predškolskog odgoja i obrazovanja 2021-2027. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
19. OECD. (2019). *Improving Early Childhood Education Systems in the Western Balkans*. Pariz:OECD.
20. Program kurikuluma za vrtec. (2020). Ljubljana: Ministarstvo obrazovanja, nauke i sporta Republike Slovenije.
21. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
22. UNICEF BiH. (2020). Analiza položaja djece u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: UNICEF.
23. UNICEF Hrvatska. (2020). Podrška roditeljima u ranom razvoju djece: Smjernice dobre prakse. Zagreb: UNICEF.
24. UNICEF Srbija. (2020). Podrška ranom razvoju djece: Praktični vodič za socijalne radnike u predškolstvu. Beograd: UNICEF.
25. UNICEF. (2021). Podrška roditeljstvu u regiji Zapadnog Balkana: Primjeri dobre prakse. Beograd: UNICEF Regionalni ured.

26. UNESCO. (2017). Education for sustainable development goals: Learning objectives. UNESCO Publishing.
27. Halilović, M. (2020). Integracija socijalnog rada u predškolsko obrazovanje: Izazovi i mogućnosti. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
28. Heckman, J.J. (2006). Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. *Science*, 312(5782), 1900-1902.
29. Heckman, J.J. (2008). Schools, Skills, and Synapses. *Economic Inquiry*, 46(3), 289-324.
30. Šindić, A. (2019). Perspektive vaspitanja djece jasličke dobi u Bosni i Hercegovini. U S. Čotar Konrad (Ur.), *Vloga vrtca pri vzgoji otroka prvega starostnega obdobja* (str. 77-89). Založba Univerze na Primorskem. Knjižnica Ludus.
31. Šindić, A. (2021). Individualizacija u vaspitanju i obrazovanju na predškolskom uzrastu. Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani.
32. Šindić, A., & Lepičnik Vodopivec, J. (2025). Key factors among preschool teachers in promoting sustainable development in early childhood education. *International Journal of Instruction*, 18(2), 361-390.
33. World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

Prethodno saopštenje

UDK: 351.74/.76(44):351.74/.76(430)

DOI: 10.7251/SOCSR2526063S

COBISS.RS-ID 142909185

Zaprimljen rad: 05.05.2025.

Odobren rad: 02.07.2025.

Доц. др Гојко Шетка¹

Мср Петар Ђукић²

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОЛИЦИЈСКИХ СИСТЕМА ФРАНЦУСКЕ И НЕМАЧКЕ

Апстракт: *Функционалност полицијског система је значајна за све државе на свијету. Првенствено, државе теже успоставити што функционалнији полицијски систем који ће грађанима успјешни пружати услуге безбједности. Како ће изгледати модел полицијског система у једној држави одраз је бројних фактора – историјских и актуелних, субјективних и објективних, правних и обичајних, формалних и материјалних, спољних и унутрашњих. Узимајући све у обзир, може се рећи да један од најзначајнијих фактора територијална организација државе. Полицијски систем модерне државе морао би бити устројен по моделу који ће омогућити адекватну заштиту државе и њених грађана од свих изазова, ризика и претњи. У овом раду настојаћемо сагледати начин на који су организовани полицијски системи Француске и Немачке, од којих је јадан прост, а други сложен. У ту сврху, примјењен је методолошки оквир у виду проучавања постојеће научне и стручне литературе, те анализе истраживачких радова који се баве питањима генезе и компаративне анализе модела полицијских система модерне државе. У раду ће бити кориштени методи анализе садржаја, историјски метод и компаративни метод. На наведеној методолошкој основи, у раду ће бити представљене основне карактеристике*

---

1 Др Гојко Шетка, доцент на Факултету безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци; мејл: gojko.setka@fbn.unibl.org

2 Мср Петар Ђукић, докторанд на Факултету безбедности Универзитета у Београду, запослен у Државној агенцији за истраге и заштиту, мејл: petar.djukic@sipa.gov.ba

полицијских система двије велике европске, сусједне државе, са богатим традицијама развоја полиције и науке о полицији. Послије тога, њихови полицијски системи биће анализирани компаративном методом, с циљем сагледавања сличности и разлика, односно предности и недостатака сваког модела.

Кључне ријечи: полиција, организација, систем, држава, безбедност.

УВОД

Полицијски систем интегрални је део система безбедности, а систем безбедности је и сам део једног већег система - државног, па чак и глобалног. Управо због тога, теорија система (али и теорија система безбедности) пружа филозофску и интелектуалну основу за научно бављење полицијским системима. Најпростије речено, систем представља скуп различитих елемената који функционишу као складна целина ради остварења одређеног циља. Појам система обухвата следеће елементе: постављен циљ због којег постоји систем, снаге и средства за остварење циља, структуру елемената система преко којих се остварују поједине активности, скуп активности за остварење циља и функцију структурних елемената за остварење циља (Кековић, 2009; Young & Leweson, 2014). Према томе, систем безбедности можемо одредити као „организовани друштвени систем преко којег друштво организује функцију заштите својих виталних вредности ради општег напретка и развојка друштва“ (Кековић, 2009:139). Он подразумева један изграђен и уређен скуп подсистема који имају дефинисан делокруг рада и примењују опште и посебне методе науке безбедности. Посебност система безбедности огледа се у томе што су његови подсистеми организовани као системи, јер сваки има посебне снаге, средства, методе, правила и норме рада. Управо један од тих подсистема, који сам за себе представља посебан систем, јесте и полицијски систем. Уједно, ради се о „најпрактичнијој“ грани безбедности (јавна безбедност) - која подразумева најнепосредније релације полиције са грађанима и заједницом (Јовичић и Шетка, 2020). Дакле, однос између система безбедности и полицијског система је хијерархијски, гдје је полицијски систем подсистем система безбедности државе.

У свету егзистира доста различитих модела полицијских система, при чему би сигурно било погрешно тврдити да постоје два идентична, па чак и слична. Бројни су фактори, који утичу на обликовање и развој полицијског система неке државе – политичко уређење, односи између

грађана и структуре власти, територијална подела земље, безбедносне прилике, историјски, културни, економски, социјални фактори и друго. У овом раду настојаћемо представити основне карактеристике полицијских система две велике европске државе са богатим традицијама разоја полиције и науке о полицији – Француске и Немачке. После тога, направићемо компаративну анализу полицијских система ове две државе, те покушати указати на сличности и разлике, предности и недостатке.

ГЕНЕЗА ПОЈМА ПОЛИЦИЈЕ И ПОЛИЦИЈСКОГ СИСТЕМА

Иако су први обриси полицијске организације и функције видљиви у епохи првобитних људских зједница, настанак полиције, као структуриране организације, веже се за стари век и настанак државе и приватне својине (Roberg et al., 2004; Гађиновић, 2015). Уопште, и сам појам полиције нераскидиво је повезан са појмом државе. У прилог овој тези најбоље говори чињеница да, етимолошки посматрано, реч „полиција“³ потиче од термина „polis“ (грч. град, уједно и држава). Наиме, целокупна државна активност грчког града – државе, односно полиса, изузимајући судство и војску, просто се означавала једним именом – *politeia*, полиција (Милосављевић, 1997; Јовичић, 2023).

Након средњовековног мрака, у доба апсолутистичких монархија створене су претпоставке за развој и обликовање полиције у организационом смислу, пре свега захваљујући развоју камералистике⁴. Камералисти, као представници модерне државне привреде тога времена, имали су интерес да полиција буде добро организована и да, као таква, буде инструмент власти за обезбеђење што већег прилива у државни буџет (Lisken & Denninger, 1992). У овом периоду, сматрало се да је држава добро уређена само кад се бавила таквом полицијом (*un état bien policé*) која је становништву осигуравала безбедност, благостање и чак савршенство (Спекторски, 2000).

Широко одређен појам полиције, у смислу целокупне управне функције државе, у употреби је био све до краја XVIII века у Француској, немачким и неким другим државама. Након буржоаске револуције, победила је идеја народне суверености, као извора и оправдања државне

3 Француски – *police*; немачки – *polizei*.

4 *Камералистика* је политичка дисциплина која је, пре свега, представљала старање о „добро организованој полицији“ (Субошић, 2013).

власти.⁵ Обликовањем овог начела у процесу изградње модерне државе, постепено су изграђивани појмови модерне полиције и полицијског система. До тада, полиција је означавала готово целокупну државну управу, са двојаким функцијом – да се стара о унутрашњој безбедности државе и друштва (заштитна функција), али и да омогући друштвени напредак и благостање становништва.⁶ У току XIX века, долази до диференцијације ових функција и професионализације рада управе, која се подређује правној и политичкој контроли. Из полицијске надлежности изузимају се бројни задаци управне природе и поверавају се посебним ресорима док се, истовремено, појам полиције своди на функцију отклањања унутрашњих опасности у држави, односно послове одржавања јавног реда и мира и сузбијања криминалитета⁷ (Гађиновић, 2015; Субошић, 2017; Јовичић и Шетка, 2023). Наравно, функција полиције има своје подфункције, које данас представљају елементе полицијског система модерне државе и које укључују бројне специфичности карактеристичне за различите земље. Таква диференцијација полицијске функције, али и организације, последица је деловања многобројних фактора или „бројних компромиса између сукобљених принципа и идеја“ (Кунић, 2008). Наиме, ради се о врло динамичном подручју државне управе подложном честим променама, условљеним повећаним безбедносним ризицима, националним пројектима реформе и платформама борбе против криминала (Франуловић и др., 2011). Због динамике промена које су у овом сегменту државне управе стална појава, разматрање полицијских система модерне државе усмерићемо на примере Француске и Немачке. Пре тога, покушаћемо дати дефиницију полицијског система и представити неке основне моделе полицијских система који се јављају у свету.

Имајући у виду функцију полиције, као и постулате опште теорије система и теорије система безбедности, полицијски систем, у коначници, можемо дефинисати као специфичан и динамичан подсистем система безбедности државе, са утврђеним међусобним односима његових делова, организован ради ефикасног обављања послова јавне безбедности и

5 Полицијску државу, на историјској позорници, заменила је правна држава.

6 Синтагма „унутрашњи послови“ која се, у многим земљама, и данас користи да означи ресор полиције, управо је реликт овог времена у ком се, под појам полиције, подводила целокупна активност државне управе, осим правосуђа и војске.

7 Проф. др Дане Субошић покушава дефинисати полицију са генетичког аспекта, наводећи да полиција представља „јединство функције и структуре које је настало, опстало и развијало се ради одржавања унутрашњег реда у људској заједници и безбедносне заштите поретка власти у друштву“ (Субошић, 2013:17).

осталих унутрашњих послова, односно остварења функција полиције – кривичне, прекршајне, управне, нормативне и социјалне. Функција полицијског система обухвата циљеве (нпр. заштита друштва од криминалитета) и послове (контрола и регулисање саобраћаја, одржавање јавног реда и мира, управно-правни послови и др.). Њу остварују посебне снаге (полицијски службеници и полицијске јединице) помоћу посебних средстава (полицијска овлашћења). Битно обележје полицијског система јесте и монопол физичке принуде који је, од стране државе, ексклузивно поверен полицији.

На крају, нужно је нагласити да је полицијски систем шири појам од појма „полицијска организација“. Полицијска организација је само део интегралног полицијског система. Потпуно је ирелевантно да ли се полицијски систем састоји од више полицијских агенција које су самосталне у свом раду у оквиру неке државе, јер се он у једној држави посматра као једна целина. Наравно, то опет не значи да би све полицијске агенције у једној држави требало да буду подређене само једном центру. Колико ће неки полицијски систем бити функционалан зависи од његовог правилног организовања, функционисања и сарадње унутар њега – између његових саставних делова (полицијских агенција) – (Шетка, 2016).

МОДЕЛИ ПОЛИЦИЈСКИХ СИСТЕМА

Свака суверена држава има право да полицију организује на начин који одговара њеним потребама и друштвено-политичким приликама. Наиме, положај, улога и организација полиције редовно су резултат дејства одређених фактора који у сваком друштву имају своје специфичности (Милосављевић, 1997). Основни услов функционисања и развоја полицијских организација у савременом окружењу јесте изградња и постојање адекватног модела који ће поседовати задовољавајући ниво флексибилности (Цветковић, 2010). Такав модел треба да омогући правремену и ефикасну реакцију на савремене безбедносне изазове, ризике и претње, а уз што рационалнији утрошак државних ресурса. У свету постоји широк спектар модела полицијског система од којих сваки има специфична обележја која омогућавају његово разликовање од полицијског система било које друге земље. Дакле, не постоје два потпуно идентично устројена полицијска система. Сваки полицијски систем детерминисан је условима којима је изграђен и у којима еволуира. При томе, најбитинији „услов“ и полазиште за функционално устројавање полиције је стање безбедности у држави. Важну улогу играју чиниоци као што су величина и број станов-

ника, дужина и карактеристике државне границе те низ културолошких, економских, социјалних, политичких и других прилика у којима делују органи унутрашњих послова. Као најважнији унутрашњи фактори који детерминишу организацију полиције наводе се: циљеви полиције, послови и задаци полиције, те организациони ресурси којима располаже полиција (Пушељић и Јеленски, 2007; Франуловић и др., 2011). Организациони модели према којима разликујемо поједине полицијске системе резултат су процеса диференцијације државне управе.

За поделу полицијских система према структури можемо искористити класификације Р. Фосдика и Р. И. Мобија, чијим комбиновањем добијамо три основна модела полицијских система: континентални, енглески (англосаксонски) и колонијални (Према: Милосављевић, 1997).

Континентални модел карактеристичан је за готово све европске државе осим Уједињеног Краљевства. Професор Богољуб Милосављевић (1997), као основна општа обележја континенталног модела наводи: постојање националне полиције којом се управља из једног центра, одсуство конкурентских надлежности, разликовање две стандардне националне полицијске организације – националне полиције и националне жандармерије, подела на административну и судску полицију, непостојање аутономних полицијских снага испод централног нивоа и сл. Ове карактеристике израз су јаке државне традиције, али и правне традиције засноване на евро-континенталном правном систему. Еклатантан пример континенталног модела полицијског система јесте полицијски ситем Француске.

Англосаксонски модел карактеристичан је, пре свега, за Велику Британију, Сједињене Америчке Државе, Канаду и Аустралију. Његова основна карактеристика је децентрализација полиције. Кључну улогу играју локалне полицијске организације које су под утицајем органа локалне самоуправе. Поред тога, могућ је изванредан степен координације са националног нивоа. Уколико постоје националне полицијске снаге, настоји се да њихова улога буде тако постављена како не би нарушавала аутономност локалне полиције. Овакав модел одраз је англосаксонског права.

Када говоримо о колонијалном моделу полицијског система, мислимо на полицијске системе држава које су у прошлости биле колоније европских колонијалних сила, пре свега Енглеске. Колонијалне силе настале су да у својим колонијама успоставе полицијске системе који ће бити у функцији заштите њихових интереса. Проф. Милосављевић (1997) наводи следеће карактеристике колонијалног модела: одговорност полиције искључиво колонијалним властима и мерење њеног успеха

према циљевима тих власти, централизована структура и милитаризација, обавезно лично наоружање, живот у баракама и касарнама, искључивање локалног особља из састава полиције у потпуности или само са руководећих положаја и сл. Битно је нагласити да је колонијални модел део историје, али и то да су се неке од набројаних карактеристика задржале и данас у бившим колонијама.

Неки аутори овој подели додају и тзв. азијски модел чији је главни представник Јапан. Иако јапанска полиција делује под надзором националне владе, интегрисаност јапанске полиције у локалну заједницу важно је обележје њеног рада. Од полицајаца се очекује да обилазе породице за које су задужени, а грађани су навикнути на то да их локални полицајци надзиру (Франуловић и др., 2011). Јапан заиста представља јединствен пример у свету како полиција треба да се односи према заједници унутар које остварује своје функције.

ПОЛИЦИЈСКИ СИСТЕМ ФРАНЦУСКЕ

Француска је колевка модерне полиције, а њен полицијски систем сматра се првим модерним полицијским системом који је изграђен у свету. Већина осталих европских земаља (као и неке ваневропске) преузимају основно уређење полиције управо од Француске. У 18. веку, у Француској, донесен је први полицијски устав (*Premier livre de matiers*), а кардинал Ришеље је централизовао полицију и значајно увећао њен састав. Такође, у овој земљи развија се и наука о полицији, односно проучавање организације и послова полиције у научном смислу.⁸ После револуције у Француској, полицијска овлашћења се поверавају градским властима (полицијски комесари су били изабрана лица), док батаљони националне гарде обезбеђују јавни ред. Министарство опште полиције основано је 1796. године, а успостављена је и Национална жандармерија. Затим, у 19. веку долази до функционалне поделе на судску полицију, задужену за кривичне истраге, и општу административну полицију, у чијој надлежности је одржавање безбедности поретка, јавног реда и јавног здравља. Такође, долази до формирања и специјалне административне полиције за поједине управне гране (санитетска, поморске, полиција индустрије и трговине) – (Гаћиновић, 2015). Функционална подела француске полиције на судску и административну задржана и данас.

---

⁸ Први приручник науке о полицији, 1705. године, написао је помоћник шефа паришке полиције, полицијски комесар Никола Деламар.

Полицијски ситем Француске данас представља типичан пример координисаног централизованог модела организације полиције. Овакав модел, иначе, карактерише постојање две или више полицијских организација/агенција чија се надлежност простире на целокупној државној територији и међу којима постоји координација (Гаћиновић, 2012). Исти је (у главним контурама) у Француској успостављен након реформи из 1966. и 1967. године, са две полицијске агенције – Национална полиција (*Police nationale*) и Национална жандармерија (*Gendarmerie nationale*). Трећи организациони облик, који служи као допунски елемент полицијског система, представљају општинске и сеоске добровољне (комуналне) полиције (*Police Municipale*) – (Јовичић и Шетка, 2018).

Након реформи, филозофија полицијског рада у Француској се мењала. Године 1977., тадашњи министар правде Француске, *Alain Peyrefitte*, поднео је извештај у ком подвлачи постојање страха од криминала у земљи, као и стање запуштености патрола Националне полиције. У овом документу, министар промовише унапређење патролне делатности, оснивање полицијских станица на нивоу суседства, као и полицијску обуку усмерену на рад полиције у заједници. Овакви закључци подржани су у другом извештају, објављеном 1982. године, од стране неколицине француских градоначелника, који заговарају партнерство у локалној безбедности између државе, општина и локалних актера. Ово је довело до стварања општинских савета за превенцију криминала, као и експеримената са пешачким патролама у различитим деловима земље, али још увек не и до кохерентне полицијске доктрине у Француској (Zagrodzki, 2017).

Након неочекиване победе социјалиста у Француској, на парламентарним изборима 1997. године, новоименовани премијер, *Lionel Jospin*, као приоритет је истакао рад полиције у суседству, односно заједници (фр. “*police de proximité*”). Општа филозофија реформе била је стварање полицијске стратегије оријентисане на услуге и фокусиране на свакодневни криминал и неред. Реформа је обухватила искључиво Националну полицију, а сваки полицијски дистрикт морао је бити реорганизован, у смислу отварања нових полицијских станица, потенцирања пешачких патрола и стварања приснијих веза са локалном заједницом. Ипак, овакав концепт убрзо се суочио са бројним проблемима (отпор високоранжираних полицијских официра, недостатак времена за имплементацију, недостатак финансијских и људских ресурса), па је убрзо замењен новим концептом – циљно оријентисаним радом полиције (фр. “*culture du résultat*”) – (Zagrodzki, 2017).

Нову стратегију рада француске полиције озваничио је, 2002. године, министар унутрашњих послова *Nicolas Sarkozy*. Нови министар инсистирао је на статистици – броју откривених кривичних дела и хапшења, инсистирајући истовремено на јачању криминалистичко-истражних капацитета. У том светлу, Саркози је, једном приликом, изјавио: „Није посао полиције да игра рагби с децом, већ да истражује, интервенише и хапси“ (Zagrodzki, 2017:49). Последња значајнија реформа полиције у Француској проведена је 2008. године, а циљ јој је био усклађивање са нормама Европске уније. Првенствено, инсистирало је на измени улоге Националне жандармерије, у смислу смањења надлежности за војна питања, а јаснијег одређења према полицијским пословима (Јовичић и Шетка, 2018). Приступ полицијском раду, заснован на циљевима и статистици, задржан је све до 2012. године, када је Саркози завршио свој председнички мандат у Француској.

Трећи, најумеренији концепт полицијског рада у Француској, заживео је након избора социјалисте, *François Hollande*, за шефа државе. Тада је промовисан програм приоритетних безбедносних зона (фр. “*Zones de Sécurité Prioritaires*”). За разлику од “*police de proximité*”, овај концепт обухватио је свега 80 насеља или области, које су добиле додатне ресурсе, уз појачану координацију између националних агенција за спровођење закона (реформа се тичала и Националне полиције и Жандармерије, иако је велика већина приоритетних зона била у надлежности Националне полиције) и локалних актера. Ипак, ови напори су, у великој мери, ометени терористичким нападима од 2015. године, који су навели владу да занемари овај концепт и да прерасподели ресурсе на обавештајне и антитерористичке јединице (Zagrodzki, 2017).

По доласку на власт председника Макрона, 2017. године, презентован је нови модел – *Police de Sécurité du Quotidien*⁹. Овакав модел омогућава стварање балансираног приступа између филозофије строге борбе против криминала (јер пројекат има за циљ да учини систем кривичног правосуђа ефикаснијим), и, са друге стране, социјално-улужног сегмента полицијске функције, који подразумева „суседске патроле“ и боље односе полиције и заједнице у тачно циљаним подручјима. Такође, циљ овог приступа је боља опремљеност полиције (Zagrodzki, 2017).

Основна полицијска организација у Француској је, дакле, Национална полиција, надлежна за обављање полицијских послова у урбаним

---

9 Овај израз, у дословном преводу на наш језик, значи „свакодневна безбедносна полиција“.

подручјима (са преко 20.000 становника). Ову службу одликује строго централизована структура, са више чврсто повезаних организационих нивоа. Националном полицијом директно управља влада, односно Министарство унутрашњих послова, и то преко генералног директора полиције (Bauley, 1985; Милосављевић, 1997). Територијална организација полиције преклапа се са територијалном поделом државе на управна подручја. Седиште Националне полиције је у Паризу, а у сваком департману налазе се јединице на чијем челу је префект департмана, који има свог помоћника, уз шефа криминалистичке полиције, шефа управне полиције и шефа обавештајног одељења (Гаћиновић, 2012; Јовичић и Шетка, 2018).

Национална жандармерија обавља полицијске дужности у руралним деловима Француске, односно у местима насељеним са мање од 20.000 становника (27 покрајина и 7 војних подручја), а ангажована је и на пословима заштите граничног појаса (Bauley, 1985). Жандармеријом руководи директор који је, за део послова, одговоран министру унутрашњих послова, док за други део послова одговара министру одбране. Углавном, Жандармерија је, у оквиру своје месне надлежности, задужена за обављање следећих послова и задатака: спровођење кривичних истрага, одржавање и успостављање јавног реда и мира на јавним скуповима и демонстрацијама, обављање полицијских послова на мору, обезбеђење аеродрома, нуклеарних постројења и војних инсталација, пружање помоћи француским оружаним снагама у њиховим операцијама на тлу Француске и обављање дела послова који се тичу обезбеђења највиших званичника Француске и церемонија од државног значаја. Такође, Национална жандармерија задужена је и за контраобавештајне послове, идентификацију и неутрализацију претњи од тероризма, нуклеарног, биолошких и хемијских ризика, те балистичких или сајбер напада и сл. (Јовичић и Шетка, 2018).

Национална полиција и Жандармерија, у свом раду, остварују координацију. Координација се заснива на идентичним методама рада, информативним процедурама и заједничким пословима. Процедуре и послови Жандармерије и Националне полиције прописани су Законом о кривичном поступку, којег се придржавају обе полицијске организације, а подзаконски акти не мењају битно законом прописане процедуре и централизовано управљање и једном и другом организацијом. Обе организације сада делују у оквиру Министарства унутрашњих послова¹⁰, што полицијски систем Француске чини централизованим. Као

10 До 2009. године, Жандармерија се налазила у саставу Министарства одбране, као искључиво војна структура. Ипак, њени припадници и даље се сматрају војним

што смо и навели, поред ове две националне агенције, у земљи постоји 3.900 општинских полицијских снага, које су надлежне за лакша кривична дела и одређене саобраћајне прекршаје, уз веома ограничена истражна овлашћења (Гађиновић, 2012; Zagrodzki, 2017). Ове полицијске организације финансирају се из буџета општина (комуна) и одговорне градоначелницима за свој рад. Дакле, надлежне су за територије села и мањих градова. Њихова улога је, пре свега, превентивна (Јовичић и Шетка, 2018).

ПОЛИЦИЈСКИ СИСТЕМ НЕМАЧКЕ

Савезна Република Немачка, као и Француска, има дугу и значајну полицијску традицију. У овој земљи се, у 18-ом веку, развија читава наука о полицији („*Polizei wissen schaft*“). Најпознатији аутор из тог времена, који се бавио проучавањем полиције, био је професор Јохан Хајнрих Готтлиб фон Јуст. Он је, 1765. године, објавио дело „Основи науке о полицији“. Између осталог, професор Готтлиб пише о успостављању јавног реда и обављању полицијских послова, уз примену одговарајућих мера оперативног карактера. Такође, у општем пруском земаљском праву из 1794. године, полиција је дефинисана као служба која се брине за одржавање јавног мира, безбедности и поретка, као и за отклањање опасности која прети јавности или појединцима. Незаобилазан у овој области био је и бечки професор Јосеф фон Зоненфелс, који је објавио и дело „Основи полиције“. Дело је засновано на науци о полицији, а аутор сматра да је њен темељни задатак учење о одржавању унутрашње безбедности. Међу ауторе који су се, приликом проучавања филозофије државе, дотицали и организације полиције, можемо убројати и самог Хегела. Он је полицију посматрао много шире у односу на оно што полиција, фактички, представља у модерној држави. Полиција је, према Хегелу, обухватала читаву област управног деловања државе на подручју грађанског друштва. Овде већ можемо приметити његов дијаметрално супротан став у односу на либералне концепције које су државни апарат, а тиме и полицијски систем, сводиле на негативну функцију „ноћног чуvara“ (Маслеша, 1999).

Прве организоване полицијске снаге у Немачкој датирају из раног деветнаестог века, када су неке немачке краљевине „преписале“ Наполеонову идеју о оснивању националне жандармерије у Француској.

особљем и постоји могућност њиховог ангажовања у екстерним војним операцијама (Zagrodzki, 2017).

Ипак, прави импулс стварања полицијског система немачке државе дала је Фебруарска револуција, 1848. године. Уједињење Немачке завршено је након немачко-француског рата и пораза Француске, године 1870/71 (Маслеша, 1999). Оно што је, свакако, вредно помена, јесте и веома развијено статистичко праћење криминала у Немачкој, започето у време Првог светског рата, а настављено у периоду између два светска рата. Резултати за 1936, 1937. и 1938. објављени су у годишњим статистичким извештајима Управе криминалистичке полиције Рајха, а изводи су објављени и у тадашњем часопису за криминалистику „*Kriminalistik*“ (ВКА, 2019). После Другог светског рата, немачка полиција је била под савезничким надзором. Доношењем новог немачког устава 1949. године и оснивањем 11 држава почетком 1950-их у Западној Немачкој, ове државе су успоставиле сопствене полицијске снаге. За то време, у Источној Немачкој успостављена је једна, централна полиција (Feltes et al., 2013).

Након пада Берлинског зида и поновног уједињења Немачке, свака од 16 немачких држава успоставила је своје полицијске снаге, уз постојање савезних полицијских агенција. Полицијски систем нове, уједињене Немачке почео је да се прилагођава новом окружењу. Деведесетих година прошлог века, у Немачкој полицији постаје популаран концепт заштите жртава. Након правне, политичке и друштвене расправе, немачка полиција је развила нови виктимолошки приступ. Жртве провале, силовања или пљачке више нису третиране само као сведоци, као доказно средство, већ су у обзир узимани њихови интереси у кривичном поступку, страхови са којима се суочавају, као и мере заштите од секундарне виктимизације и евентуалног понављања кривичног дела на њихову штету, што посебно важи за жртве насиља у породици. После догађаја од 11. септембра 2001. године, немачка полиција је била усмерена ка борби против тероризма. Законодавство о контроли транснационалног криминала, прања новца и илегалних миграција редизајнирано је тако да представља срж антитерористичког деловања немачких полицијских агенција (Feltes et al., 2013).

Данас, СР Немачка је уставна савезна (федеративна) република, састављена од 16 покрајина – република (федералних јединица), које су подељене у 313 округа и 116 аутономних градова. Према немачком уставу, полиција је део извршне власти, а свака федерална јединица поседује посебне основне полицијске службе које су, у појединим републикама, прилагођене њеним посебностима и потребама (Милошевић и Достић, 2009). Ово је главни разлог зашто у Немачкој не постоји јединствена стратегија или филозофија за полицију: свака држава, па чак и свака ло-

кална заједница могу одлучити о свом сопственом начину обезбеђења спровођења закона, спречавања или борбе против криминала и о томе, на пример, да ли и како да имплементирају стратегије попут рада полиције у заједници. Дакле, полицијски систем Немачке спада у координиране децентрализоване полицијске системе. Његова сложеност последица је постојања посебних савезних полицијских снага и покрајинских полицијских снага. Она карактеристика која чини овај полицијски систем децентрализованим огледа се у чињеници да се стварна полицијска власт налази у рукама покрајина, док надлежност савезних полицијских организација обухвата ужа подручја – подручје заштите уставом утврђеног поретка, међупокрајински и међународни криминал. Полицијски систем Немачке, по територијалном принципу, организован је на три нивоа: савезном, покрајинском и локалном (Frevel & Kuschewski, 2009; Јовичић и Шетка, 2018).

На савезном нивоу постоје Савезно министарство унутрашњих послова, као и Стални савет министара унутрашњих послова. У надлежности Савезног МУП-а, којим руководи савезни министар, су сва питања од значаја за савезну државу (заштита уставног поретка и унутрашње безбедности, тероризам, криминалитет са међупокрајинским елементом, међународна полицијска сарадња и др.). У оквиру Савезног министарства функционишу следеће савезне полицијске агенције: Савезна криминалистичка полиција, Савезна полиција, Савезна јавна служба, Савезна служба за ИТ, Савезна служба за цивилну заштиту и Савезна спортска полиција. С циљем очувања јединства између свих елемената полицијског система, на савезном нивоу успостављен је и Стални савет министара унутрашњих послова. Ово тело, поред савезног министра као председавајућег, сачињавају министри из сваке земље чланице (покрајине), који сарађују по принципу добровољности (Јовичић и Шетка, 2018).

Савезна криминалистичка полиција (*Bundeskriminalamt* – БКА), са седиштем у Висбадену, има задатак да координира сузбијање криминала на националном и међународном нивоу. Сва званична комуникација између немачке полиције и полицијских агенција других земаља одвија се преко БКА. БКА спроводи истраге најтежих облика криминала у складу са законом или кад год јој то буде поверено у надлежност од стране јавног тужилаштва, а због значаја кривичног дела које је у питању. БКА је, такође, одговорна за заштиту чланова уставних органа СР Немачке и одговорна је за истраге великог броја случајева из области међународног организованог криминала, тероризма и екстремизма, за финансијске истраге, форензичка испитивања и вештачења др. Поред тога, БКА је одго-

ворна и за општи и развој метода поступања полиције, те за стратегију сузбијања криминала (Feltet et al., 2013; Јовичић и Шетка, 2018).

Савезна полиција (*Bundespolizei* – *BPOL*) је, заправо, бивша немачка гранична стража, која је егзистирала до реформи полиције из 2005. године. Делује, као и БКА, под управом Савезног министарства унутрашњих послова, а надлежна је за: заштиту државне границе и граничног појаса, безбедост железница и аеродрома, послове обезбеђења одређених личности и објеката, еколошку безбедност, обављање полицијских послова током ванредних ситуација; учешће у полицијским мисијама у организацији међународних организација и др. У саставу ове полицијске агенције се налази и популарна антитерористичка јединица „GSG 9“, која је задужена за антитерористичко обезбеђење аеродрома, важних личности и објеката, као и обезбеђење дипломатско-конзуларних представништава (Јовичић и Шетка, 2018).

На покрајинском нивоу организације полиције немачке налазе се министарства унутрашњих послова савезних покрајина (покрајинске полиције – *Landespolizei*). Обично директно подређени министарствима унутрашњих послова су регионални полицијски штабови – председништа (*Präsidium*¹¹), а територија сваке покрајине је подељена на одређени број штабова. Свака покрајина је слободна да своју полицију организује у складу са својим специфичностима и потребама, да дефинише концепте полицијске обуке и слично. Структурална организација у покрајинама знатно варира, па чак ни концепт организације није доследан (Frevel & Kuschewski, 2009). Ипак, можемо рећи да све покрајинске полиције обично се састоје од униформисане полиције, криминалистичке полиције, речне полиције, саобраћајне полиције и посебних јединица полиције. Локални ниво организације полиције у Немачкој чине локалне полицијске структуре које су, углавном, формиране за обављање најпростијих полицијских послова, за примање пријава од стране грађана, пружање информација грађанима, обављање комуналних послова из надлежности градова и општина и друго (Јовичић и Шетка, 2018). Важан сегмент рада локалне униформисане полиције у Немачкој је тзв. окружна полиција („*district policing*“). Реч је о немачкој верзији рада полиције у заједници који позитивно утиче на општи осећај безбедности, као и на однос полиције и грађана, а кроз присуство полицијских службеника на терену и успостављање контаката од поверења. „Окружни полицијаци“

11 Основна организациона јединица ван седишта покрајинског министарства унутрашњих послова.

треба да обезбеде блиске и поверљиве контакте са грађанима и заједницом. У неким градовима и заједницама то је довело до тзв. безбедносних партнерстава између полиције и представника грађанских организација, предузећа, приватних и државних институција. У фокусу оваквих партнерстава су и социјални проблеми у дотичном дистрикту – граду (Feltes et al., 2013).

Када су у питању сложени полицијски системи, какав је полицијски систем Немачке, веома важно је објаснити и међусобне односе делова система. У том смислу, између савезних и покрајинских полицијских органа нема субординације и успостављене командне линије. Дакле, Савезни министар нема могућност наредбодавног деловања према покрајинским министрима унутрашњих послова. Савезне агенције могу да помажу покрајинским полицијским снагама приликом обављања појединих послова, али само у случају тражења помоћи. У таквим случајевима, савезне полицијске снаге подређене су покрајинским полицијским агенцијама и послове обављају под њиховом командом. Такође, примера ради, Савезна криминалистичка полиција може обављати послове из своје надлежности на територијама покрајина и у ситуацијама када оне не захтевају њену помоћ, али о свим предузетим мерама и радњама морају обавестити покрајинску полицију¹². Исто тако, обично није дозвољено ни полицајцу дате покрајине да пређе (неозначену) границу у другу (немачку) државу – покрајину, осим у хитним случајевима (Feltes et al., 2013; Јовичић и Шетка, 2018).

На крају, поред сложености полицијског система Немачке, можемо рећи да је ипак обезбеђена “униформност” (стандардизација и хармонизација) рада полиције у овој земљи, захваљујући следећа три елемента: на седницама Сталног савета министара унутрашњих послова договарају се и координишу битни аспекти унутрашње безбедности СР Немачке; кривични закон, закон о кривичном поступку и закон о безбедности саобраћаја доносе се на савезном нивоу и важе за све покрајинске полицијске снаге; обука вишег руководног кадра свих немачких полицијских снага реализује се на немачком полицијском универзитету у Минстеру, при чему је усаглашено основно разумевање полицијске делатности и управљања. Са овим повезујућим елементима, у Немачкој је еволуирала нека врста „јединства у различитости“ (Frevel & Kuschewski, 2009:53-54).

---

12 Након низа убистава почињених од стране групе десничарских екстремиста, 2011. године, а која су годинама остајала неразјашњена, у Немачкој је разговарано о недостатку сарадње између савезне и покрајинских полиција (Feltes et al., 2013).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА - КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОЛИЦИЈСКИХ СИСТЕМА ФРАНЦУСКЕ И НЕМАЧКЕ

Већ смо нагласили да свака држава организује свој полицијски систем на начин који одговара њеним потребама, те да у свету сигурно не постоје два идентична модела полицијског система. Сваки има своје специфичности, своје предности и своје недостатке. У овом делу рада бавићемо се поређењем полицијских система Француске и Немачке, имајући у виду да је први високо централизован и координисан, а други децентрализован и координисан. Централизовани полицијски системи су такви системи код којих полицијском организацијом, односно организацијама које га чине управља јединствена централна власт. Ово се може рећи и на начин да такви полицијски система подразумевају то да се суштински полицијска власт налази скоцентрисана на централном нивоу једног полицијског система. Пример таквог полицијског система је полицијски систем Француске. Код децентрализованих полицијских система на полицијске организације одређен управљачки утицај имају административно-територијалне јединице државе. Јачина тог утицаја се мери степеном децентрализације. Децентрализација може бити умерена, а то значи да су полицијске организације координиране из врха, или екстремна, што значи да нема координације на врху државног апарата (Шетка и Ђукић, 2018). Видели смо да је полицијски систем Немачке пример умерено децентрализованог полицијског система.

Полицијски систем Француске настао је као производ јаке „полицијске традиције“ у овој држави, али и континуитета француске државности од буржоаске револуције па на овамо. Многа обележја Француске полиције, која датирају од самих почетака њеног развоја, задржана су и данас (нпр. строга подела на административну и судску полицију или опстанак жандармерије коју је основао сам Наполеон). Такође, интегралност француске територије креирала је висок степен централизације полицијског система Француске. Са друге стране, територија и државност Немачке немају континуитет, те се и њен полицијски систем мењао у складу са историјским факторима. Децентрализација, као његово главно обележје, плод је поделе немачке државе на више покрајина, чији број је варирао кроз историју. Свакако да је континуитет развоја немачке полиције прекинут доласком на власт Адолфа Хитлера и стварањем Трећег Рајха, тј. нацистичке Немачке и, самим тим, Гестапоа. После тога, подела Немачке на западни и источни део и централизација полиције у Источној Немачкој, за разлику од Западне, довели су до неравномерног раз-

воја и различитог наслеђа полицијске доктрине са две стране Берлинског зида. Дакле, остаје да закључимо да је полицијски систем Француске постављен на јаким историјским темељима, што га чини стабилнијим.

Једна од значајнијих разлика између полицијских система Француске и Немачке огледа се у чињеници да у Немачкој не постоји полицијска агенција која би, попут Националне жандармерије у Француској, била делом подређена ресору одбране. За разлику од Француске, Немачка је у потпуности избацила све елементе милитаризма из свог полицијског система. Иако је француска Жандармерија само делом потчињена министру одбране, дисциплина и начин команде су војни, што се може негативно одразити на пророду послова јавне безбедности и урушити повећење грађана у такву организацију.

За сваку државу је веома важин начин остваривања и ефикасност међународне полицијске сарадње. Национална безбедност, у великој мери, зависи од размене информација са службама безбедности других држава. Када је у питању полицијски систем Немачке, видели смо да се сви облици међународне полицијске сарадње у Немачкој остварују преко Савезне криминалистичке полиције. Дакле, покрајинске полицијске агенције немају могућност остваривања директних контаката и размене информација са полицијским органима других држава. Сви контакти такве врсте остварују се преко посредника, а то је БКА, односно Савезно министарство унутрашњих послова Немачке. Наравно, ово успорава међународну полицијску сарадњу и смањује ефикасност и брзину размене оперативних информација. Са друге стране, Француска нема проблем ове врсте, јер је њен полицијски систем централизован и, самим тим, много погоднији за размену информација и сарадњу на међународном нивоу.

Неке од предности полицијског система Француске, у односу на немачки полицијски систем, јесу свакако већа рационалност, ефикасност и економичност. Уопштено говорећи, ово су предности централизованог система у односу на децентрализоване (Пушевић и Јеленски, 2007). Такође, предности француске полиције огледају се и у јасно дефинисаној надлежности и линији одговорности, па, самим тиме, и избегавању сукоба надлежности и одговорности између полицијских јединица или службеника. Много је већа вероватноћа појаве негативног или позитивног сукоба надлежности у немачком систему, како између покрајинских полиција међусобно, тако између одређене покрајинске полицијске агенције и савезне полиције. Видели смо да полицајцу дате покрајине није дозвољено да пређе замишљену административну линију између две

(немачке) државе, односно покрајине, осим у случајевима хитности. Такође, савезна полиција има обавезу обавештавања полицијских власти месно надлежне покрајине о својим активностима у њиховој зони одговорности. У Француској, са друге стране, не постоје овакви проблеми. Поред наведеног, полицијски систем Француске погодности у вези са: развитком специјалистичких служби (за поједине облике криминала или за поједине полицијске послове), употребом техничких средстава (поготово у хитним случајевима, када је за то потребно одобрење министра), са стручним усавршавањем (које је једнообразно), као и са увођењем јединственог система напредовања и награђивања полицијских службеника службеника. Сва ове погодности много теже је остварити унутар децентрализованог полицијског система (какав је немачки), где се могу појавити разлике и неједнакости (нпр. између плата полицијских службеника из различитих полицијских агенција, између система напредовања, обуке и образовања и др.).

Поред предности које централизовани полицијски системи имају, постоје и недостаци. Тако и полицијски систем Француске, у односу на полицијски систем Немачке, има одређене недостатке. Ту спадају недовољна одговорност полиције према јавности, али и превелика концентрација моћ у врху полицијског система и у рукама тела које је надређено полицији (влада), те, с тим у вези, опасност од могућих злоупотреба полиције, односно употреба полиције за циљеве који нису у никаквој вези с делокругом рада полиције. Поред овог, недостатак француског система је и слабо детектовање специфичних потреба локалних заједница и, у складу с тиме, неадекватно постављање полицијске службе (Пушељић и Јеленски, 2007). Уопштено говорећи, масовна легитимисања етничких мањина од стране Француске полиције резултат су доминантног полицијског стила и културе који стављају нагласак на улична хапшења и контролу територије, са више конфликтним, а не консензуалним начином размишљања. Овакав стил праћен је и мноштвом специјализованих патролних јединица за борбу против криминала, са проактивним и агресивним мандатом, за разлику од Немачке, на пример, где је рад полиције у заједници, уз проблемски оријентисан приступ, кључан у стратегијама јавне безбедности (Zagrodzki, 2017).

Предности и недостаци полицијског система Немачке, као децентрализованог полицијског система, заправо су супротни недостацима, односно предностима полицијског система Француске, као децентрализованог полицијског система. Дакле, предности немачког система огледају се у бољој прилагођености стварним потребама грађана и локалних

заједница, те већа одговорност полиције према јавности и мања опасност од злоупотребе полиције за нејавне циљеве. Исто тако, према ставовима неких аутора, сматра се да децентрализовани полицијски системи имају мање проблема са системском корупцијом. Примера рада, корупција унутар немачке полиције тешко да може превазићи локалне оквире. „Корупција може бити ендемична појава, али врло ријетко захваћа врх пирамиде у полицијској организацији“, сматрају Пушељић и Јеленски (2007). Са друге стране, у централизованим полицијским системима, локална полиција је заштићена од корупције из разлога што је сва моћ сконцентрисана у врху полицијске пирамиде. Што се тиче недостатака полицијског система Немачке, исти је мање ефикасан, скупљи, нерационалнији, расцјепканији, нејединственији итд, у односу на француски модел.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bayley, D. (1985). *Patterns of Policing, A Comparative International Analysis*. New York: Rutgers University Press.
2. ВКА, Bundeskriminalamt. (2018). *PCS 2018 Developmental History*. Wiesbaden: ВКА.
3. Гаћиновић, Р. (2012). Модели организације савремених полицијских система. *Култура полиса*, IX, 18, 229-249.
4. Гаћиновић, Р. (2015). Корени и настанак полиције у модерној држави. *НБП - Журнал за криминалистику и право*, 1, 67-80.
5. Јовичић, Д., Шетка, Г. (2018). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Графомарк.
6. Јовичић, Д., Шетка, Г. (2020). *Јавна безбједност*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
7. Јовичић, Д., Шетка, Г. (2023). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
8. Јовичић, Д., (2023). *Наука о полицији*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
9. Кековић, З. (2009). *Теорија система безбједности*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
10. Кунић, П. (2008). *Управно право – посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет.
11. Lisken, H., Denninger, E. (1992). *Handbuch des Polizeirechts*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
12. Маслеша, Р. (1999). *Полиција: организација и функционирање у демократском друштву*. Сарајево: Факултет криминалистичких наука.

13. Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*. Београд: Полицијска академија.
14. Милошевић, М., Достић, С. (2009). Сарадња граничних полиција земаља Европске уније - пример СР Немачке и Пољске. *Страни правни живот*, бр. 2.
15. Пушељић, М., & Јеленски, М. (2007). Полицијски сустави - реализација полицијске функције кроз устрој. *Полиција и сигурност*, 16(1-2), 1-19.
16. Roberg, R., Crank, J., Kuykendall, J. (2004). *Policija i društvo*. Sarajevo: Ambasada SAD.
17. Спекторски, Е. В. (2000). *Држава и њен живот*. Београд: Досије.
18. Субошић, Д. (2013). *Организација и послови полиције*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
19. Субошић, Д. (2017). *Организација и послови полиције*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
20. Feltes, T., Marquardt, U., & Schwarz, S. (2013). Policing in Germany: Developments in the Last 20 Years. *Handbook on policing in Central and Eastern Europe*, 93-113.
21. Frevel, B., & Kuschewski, P. (2009). Police Organization and Police Reform in Germany: The Case of North Rhine-Westphalia. *German Policy Studies*, 5(2), 49.
22. Франуловић, Д., Пушељић, М., Магушић, Ф. (2011). *Организацијски модели полицијских сустава*. У: Менаџмент и сигурност, Хрватско удружење инжењера сигурности, 2, стр. 374-389.
23. Цветковић, Д. (2010). Организациони дизајн као један од фактора ефикасности полиције. *Школа бизниса*, број 1/2010, стр. 110-118.
24. Шетка, Г. (2016). Модели полицијских организација и полицијски систем БиХ. *Безбједност – Полиција – Грађани*, година XII, број 1-2/16, Бања Лука, стр. 159-170.
25. Шетка, Г., Ђукић, П. (2018). Модел полицијског система као фактор ефикасности обављања послова полиције. *Правне теме*, година 6, број 12, стр. 47-59.
26. Young, W., & Leveson, N. G. (2014). An integrated approach to safety and security based on systems theory. *Communications of the ACM*, 57(2), 31-35.

Originalni naučni rad

UDK: 355.426(4-672EU):355.358.014(100)

DOI: 10.7251/SOCSR2526083K

COBISS.RS-ID 142909441

Zaprimljen rad: 03.03.2025.

Odobren rad: 05.05.2025.

Slaven Knežević, MA¹,

TEORIJSKI NEDOSTACI KONCEPTA DOMINANTNOG BOJIŠTA U KONTEKSTU FRAGMENTISANIH RATNIH ZONA

Apstrakt: Članak kritički analizira konceptualni paradoks dominantnog bojišta u savremenim konfliktima, demonstrirajući neodrživost tradicionalne doktrine monocentričnih bojišta u uslovima fragmentisanih ratnih zona. Višedimenzionalna fragmentacija konflikta - geografska, tehnološka i društveno-politička - stvara operativno okruženje u kojem hijerarhijska prioritizacija bojišta postaje ne samo taktički neefikasna već i strateški kontraproduktivna. Kao inovativni teorijski doprinos, članak predlaže model "fluidnih žarišta" koji konceptualizuje konfliktni prostor kao kompleksni adaptivni sistem sa policentričnim, temporalnim žarištima strateške važnosti, uvodeći originalne koncepte poput Distribuisane adaptivne sinhronizacije, Modularnih operativnih paketa i Dinamičkih višedomenskih operacija. Metodološki, istraživanje se zasniva na komparativnoj analizi savremenih konfliktata, kritičkom preispitivanju etabliranih vojnih doktrina i sistemskom razmatranju transformativnih faktora u savremenom ratovanju, uz integraciju relevantnih teorijskih i empirijskih uvida iz stratezijskih studija. Cilj članka je formulisanje obuhvatnog teorijskog okvira koji će omogućiti efikasnije razumijevanje i operativno djelovanje u fragmentisanim konfliktima XXI vijeka, premošćujući jaz između tradicionalne vojne teorije i kompleksne realnosti savremenog ratovanja.

Ključne riječi: fragmentisana bojišta, fluidna žarišta, mrežno-centrično ratovanje, višedomenska teorija konflikta, strateška adaptabilnost

---

¹ Doktorant Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci i master student Pravnog i Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. Korespondencija: slaven.knezevic998@gmail.com

1. KONCEPTUALNI PARADOKS DOMINANTNOG BOJIŠTA: KRITIKA MONOLITNOG PRISTUPA SAVREMENIM KONFLIKTIMA

Doktrina dominantnog bojišta, kao fundamentalni element vojne teorije, tradicionalno pretpostavlja postojanje centralne zone konflikta gdje se koncentrišu odlučujuće operacije i primjenjuje glavnina borbene moći. Ovakva koncepcija, ukorijenjena u klauzevicevskom principu težišta (*Schwerpunkt*), istorijski je oblikovala vojne kampanje kroz identifikaciju ključnih lokacija, pravaca napada i odlučujućih tačaka koje vode ka strateškoj pobjedi. Međutim, savremeni oružani sukobi, posebno oni nakon Hladnog rata, fundamentalno osporavaju validnost ovog monolitnog pristupa, stvarajući duboki konceptualni paradoks između teorije i prakse. Fragmentacija bojišta, asimetrično ratovanje i hibridne prijetnje transformisale su prirodu konflikta do tačke gdje konvencionalna doktrina dominantnog bojišta postaje operativno neadekvatna, a često i strategijski kontraproduktivna. General Martin Dempsey (*Martin Dempsey*), 18. predsjedavajući Združenog generalštaba oružanih snaga SAD (2011-2015), prepoznao je ovaj paradoks kroz svoju analizu savremenih bezbjednosnih izazova. Tokom svojih govora na Harvardu 2012. godine, Dempsey je istakao da savremeni konflikti ne posjeduju jasne frontove niti imaju jasno definisan centar gravitacije koji bi mogao biti meta koncentrisane primjene borbene moći, označavajući ovo kao bezbjednosni paradoks našeg vremena (Dempsey, 2012). Navedena opservacija temeljno dovodi u pitanje dugogodišnju pretpostavku vojne teorije da ratovi mogu biti dobijeni kroz identifikaciju i napadanje dominantnog bojišta ili strateškog centra gravitacije protivničke strane. Umjesto toga, savremeni konflikti se karakterišu disperzijom, fragmentacijom i simultanim operacijama u višestrukim domenima - kopno, vazduh, more, sajber prostor i informaciono okruženje - što stvara kompleksno operativno okruženje koje ne podliježe tradicionalnim konceptima dominantnog bojišta.

Doktrina dominantnog bojišta ima svoje istorijske korijene u pruskom, a kasnije njemačkom ratovanju, posebno kroz koncept *Schwerpunkt* (težište), koji je podrazumijevao koncentraciju snaga na odlučujućim tačkama bojišta. Karl fon Klauzevic definisao je centar gravitacije kao „čvorište moći i pokreta od koga sve zavisi... tačku protiv koje bi trebalo usmjeriti sve energije” (Clauzewitz, 1976:595-596). Ista ideja je kasnije evoluirala kroz operativnu doktrinu *Blitzkrieg*-a u Drugom svjetskom ratu, američki koncept vazdušno-kopne bitke (*AirLand Battle*) tokom Hladnog rata, i teoriju “šoka i strahopoštovanja” (*Shock and Awe*) sa samog početka XXI vijeka. Međutim, svi ovi koncepti dijele zajedničku pretpostavku o postojanju identifikabilnog, koherentnog i dominantnog bojišta koje može biti odlučujuće za ishod rata.

Iskustva iz savremenih konflikata svjedoče o dubokom neskladu između ove doktrinarne pretpostavke i operativne realnosti. Tokom operacije Iračka sloboda 2003. godine, koalicione snage postigle su brzu i odlučujuću pobjedu na konvencionalnom bojištu, zauzimajući Baghdad u roku od tri nedelje. Međutim, ova taktička pobjeda na navodnom dominantnom bojištu nije dovela do strateške pobjede - umjesto toga, konflikt se transformisao u produženi kontraustanički rat koji je trajao više od osam godina. General H. R. McMaster (*H. R. McMaster*), kroz svoju analizu savremenih konflikata, opravdano je primjetio da je fokusiranje isključivo na konvencionalne operacije dovelo do zanemarivanja kompleksnosti konflikta koji se ne može riješiti samo kroz dominaciju na tradicionalnom bojištu (McMaster, 2008:23). Takva diskrepanca između taktičkog uspjeha i strategijskog neuspjeha ilustruje neadekvatnost monolitne koncepcije bojišta u kontekstu savremenih konflikata. Protivustanički rat u Avganistanu (2001-2021) pruža dodatni primjer ovog paradoksa. Uprkos ogromnoj vatrenoj moći i tehnološkoj superiornosti NATO snaga, operacije na onome što je tradicionalno smatrano dominantnim bojištem - fizički teren i protivničke snage - nisu uspjele da ostvare odlučujuću pobjedu. General Stenli Mekristal (*Stanley McChrystal*), kroz svoju refleksiju na iskustva iz Avganistana, sažeo je ovu dilemu: „Shvatili smo da ne postoji jedno bojište, već mnoštvo mikro-bojišta, gdje se uspjeh ne mjeri zauzimanjem teritorije ili nanošenjem gubitaka, već zadobijanjem povjerenja lokalnog stanovništva i delegitimizacijom protivničke naracije” (McChrystal, 2013:103). Ovakva opservacija ukazuje na fundamentalnu promjenu u prirodi konflikta, gdje tradicionalno shvatanje dominantnog bojišta kao fizičkog prostora ustupa mjesto kompleksnijem razumijevanju višedimenzionalne borbe u kojoj informacioni, psihološki i politički faktori igraju jednako važnu, ako ne i važniju ulogu od kinetičkih operacija.

Hibridno ratovanje, kako ga je demonstrirala Rusija tokom aneksije Krima 2014. godine, dodatno komplikuje koncept dominantnog bojišta. Kroz kombinaciju specijalnih operacija, informacionog ratovanja, sajber napada, ekonomskih pritisaka i konvencionalnih vojnih prijetnji, Rusija je ostvarila svoje strateške ciljeve bez potrebe za tradicionalnom masovnom primjenom vojne sile na konvencionalnom bojištu. General Valerij Gerasimov, načelnik Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, artikulisao je ovaj pristup kroz svoju poznatu doktrinu: „Pravila ratovanja su se fundamentalno promijenila. Uloga nevojnih sredstava u postizanju političkih i strateških ciljeva porasla je i u mnogim slučajevima prevazišla efikasnost konvencionalnog oružja” (Gerasimov, 2013:2). Takva opservacija ukazuje na transformativnu promjenu u razumijevanju savremenih konflikata, gdje se težište operacija pomjera sa tra-

dicionalnog fizičkog bojišta na “sive zone” gdje se prepliću kinetičke i nekine-
tičke operacije.

Koncept mrežno-centričnog ratovanja (*Network-Centric Warfare*) dodatno izaziva tradicionalno shvatanje dominantnog bojišta. Admiral Artur Cebrowski (*Arthur Cebrowski*), jedan od glavnih arhitekata transformacije američkih oružanih snaga i pionir teorije mrežno-centričnog ratovanja, primjetio je da „u mrežno-centričnom operativnom konceptu, prednost nije u masovnoj koncentraciji snaga na odlučujućoj tački, već u superiornijoj informacionoj poziciji i sposobnosti da se raspoređenim snagama komanduje i upravlja sa većom brzinom i preciznošću” (Cebrowski & Garstka, 1998:35). Nagla promjena fokusa sa masovne koncentracije snaga na informacionu superiornost suštinski mijenja prirodu borbenog prostora, čineći tradicionalni koncept dominantnog bojišta zastarjelim. Cebrowski je dodatno naglasio da mrežno-centrično ratovanje predstavlja fundamentalnu promjenu od onoga što nazivamo platformsko-centrično ratovanje ka onome što nazivamo mrežno-centrično ratovanje, što implicitno podrazumijeva napuštanje tradicionalne koncepcije centralizovanih bojišta u korist distribuiranih, međusobno povezanih operativnih čvorova.

Disperzovane operacije, kao odgovor na povećanu ubojitost savremenih sistema naoružanja, takođe doprinose fragmentaciji bojišta. Umjesto koncentracije snaga na tradicionalnom dominantnom bojištu, savremene oružane snage inklinišu ka disperziji kako bi izbjegle detekciju i umanjile efekte preciznih oružanih sistema dugog dometa. General Mark Milley (*Mark Milley*), kroz svoju analizu budućeg karaktera ratovanja, predvidio je da će „budući konflikti biti karakterisani ekstremno raspršenim formacijama operativnih jedinica na ogromnim prostorima. Više neće postojati kontinuirani front, niti jasno identifikovano glavno bojište” (Milley, 2016:56). Takva predikcija ukazuje na fundamentalni raskid sa klauzevicevskim principom koncentracije snaga na odlučujućim tačkama, što dodatno dovodi u pitanje validnost koncepta dominantnog bojišta.

Proliferacija tehnologija koje omogućavaju “ratovanje A2/AD” (*Anti-Access/Area Denial* -- protiv-pristupno/zonsko uskraćivanje) stvara dodatni izazov za monolitnu koncepciju bojišta. Navedene tehnologije, koje uključuju sisteme protivvazdušne odbrane dugog dometa, protivbrodske rakete, elektronsko ratovanje i sajber kapacitete, omogućavaju i relativno slabijim akterima da osporavaju superiornost jačih protivnika, čime se neutrališe tradicionalna prednost koncentracije borbene moći. Razvoj ovih kapaciteta fundamentalno mijenja karakter potencijalnih konflikata, stvarajući višestruke slojeve osporavanja koji čine tradicionalni koncept odlučujućeg bojišta praktično neope-

rabilnim. Informacione operacije i sajber ratovanje predstavljaju možda najradikalniji izazov konceptu dominantnog bojišta, jer se ove forme konflikta odvijaju u domenima koji ne podliježu tradicionalnim prostorno-vremenskim ograničenjima fizičkog bojišta. General Kit Aleksander (*Keith Alexander*), bivši direktor Nacionalne bezbjednosne agencije SAD i komandant Sajber komande, naglasio je da „sajber domen predstavlja novo bojište koje ne poznaje geografske granice, na kome se konflikti odvijaju brzinom svjetlosti, i gdje se pobjeda ne mjeri zauzimanjem teritorije” (Alexander, 2010:122). Takva revolucionarna promjena u prirodi konflikta fundamentalno podriva pretpostavku o postojanju jednodimenzionalnog, koherentnog i dominantnog bojišta koje može biti odlučujuće za ishod rata.

Paradoks dominantnog bojišta ima značajne implikacije za vojnu teoriju i praksu. Prvo, dovodi u pitanje tradicionalni pristup planiranju operacija koji se fokusira na identifikaciju glavnog napora (*Hauptschwerpunkt*) i pomoćnih napora. U fragmentisanom operativnom okruženju, striktna hijerarhijska subordinacija napora može biti kontraproduktivna, jer sekundarni napori često mogu imati strateški značaj koji prevazilazi njihovu nominalnu klasifikaciju. Drugo, zahtijeva rekonceptualizaciju doktrine upotrebe snaga, udaljšavanje od rigidnih linearnih formacija ka adaptivnim mrežnim strukturama koje mogu djelovati efektivno u disperziranom, fragmentisanom okruženju. Treće, nameće potrebu za novim pristupom u mjerenju uspjeha u operacijama, gdje tradicionalni metrički pokazatelji kao što su zauzeta teritorija ili nanijeti gubici ustupaju mjesto kompleksnijim procjenama sistemskih efekata. U odsustvu jasno definisanog dominantnog bojišta, strategija, operativa i taktika moraju evoluirati ka holističkom, sistemskom pristupu konfliktu koji prevazilazi monolitnu koncepciju centralizovanog sudaranja vojnih snaga. Umjesto fokusiranja na pojedinačno dominantno bojište, vojni planeri moraju razviti kapacitete za simultano djelovanje u višestrukim domenima i kroz višestruke linije operacija, prepoznajući međuzavisnost različitih elemenata ratovanja - od kinetičkih dejstava, preko informacionih operacija, do diplomatskih i ekonomskih mjera. Fleksibilnost, adaptabilnost i sposobnost za decentralizovano odlučivanje postaju ključni zahtjevi za vojne snage koje operišu u fragmentisanom operativnom okruženju. Navedeno ne znači potpuno napuštanje principa koncentracije snaga, već njihovu sofisticiranu reinterpretaciju u kontekstu mrežno-centričnih operacija gdje se koncentracija može postići kroz koordinisanu akciju disperzovanih elemenata, a ne samo kroz fizičko grupisanje snaga na jednom mjestu.

Konceptualni paradoks dominantnog bojišta nije samo akademsko pitanje, već ima duboke praktične implikacije za vođenje savremenih konflikata.

Insistiranje na zastarjeloj monolitnoj koncepciji bojišta može dovesti do strategijske mijopije, taktičke rigidnosti i operativne neefikasnosti. Priznavanje kompleksne, fragmentisane prirode savremenih konflikata predstavlja prvi korak ka razvoju efikasnijih pristupa ratovanju koji prevazilaze ograničenja tradicionalne vojne teorije. To ne znači potpuno odbacivanje klasičnih principa ratovanja, već njihovu reinterpretaciju i adaptaciju u kontekstu radikalno transformisane prirode konflikta. Samo kroz takav evolutivni pristup vojnoj teoriji možemo prevazići konceptualni paradoks dominantnog bojišta i razviti doktrinarne okvire koji adekvatno odražavaju kompleksnost savremenog ratovanja.

2. FRAGMENTACIJA RATNIH ZONA KAO MULTIDIMENZIONALNI FENOMEN

Savremeni oružani sukobi suštinski se razlikuju od klasičnih ratova po stepenima kompleksnosti, nepredvidljivosti i fragmentacije operativnog okruženja. Tradicionalna koncepcija rata, utemeljena na klauzevicevskim principima, pretpostavljala je relativno homogeno bojište sa jasnim linijama fronta, identifikovanim centrima gravitacije i distinktivnim razdvajanjem između borbene zone i pozadine. Međutim, ratovi XXI vijeka - od Iraka i Sirije, preko Ukrajine, do konflikata niskog intenziteta u subsaharskoj Africi - demonstriraju izrazitu fragmentaciju koja se manifestuje kroz geografsku disperziju borbenih dejstava, tehnološku heterogenost upotrebljenih sredstava i društveno-političku kompleksnost aktera. Fragmentacija nije samo taktički ili operativni fenomen, već suštinski strategijski izazov koji zahtjeva temeljno preispitivanje konvencionalnog vojnog promišljanja i doktrinarne adaptacije.

Geografska fragmentacija ratnih zona podrazumijeva transformaciju tradicionalnog, linearnog bojišta u mozaik nepovezanih ili labavo povezanih zona konflikta koje se prostiru kroz različite tipove terena i operativna okruženja. General Robert Skejls (*Robert Scales*), kroz svoju analizu transformacije savremenog ratovanja, prepoznao je značaj ove transformacije kada je primjetio da „savremene operacije više ne prate konvencionalne linije fronta, već se odvijaju u razuđenim, nepovezanim zonama konflikta koje mogu biti razdvojene stotinama kilometara, ali ipak predstavljati djelove istog strateškog konflikta” (Scales, 2016:45). Navedena opservacija ukazuje na fundamentalnu promjenu u prostornoj koncepciji borbenih dejstava, gdje tradicionalna doktrina linearnog fronta postaje neadekvatna za razumijevanje i vođenje savremenih operacija. Umjesto kontinuiranog fronta, savremeni sukobi karakterišu se policentričnim žarištima nasilja, sa simultanim operacijama u urbanim cen-

trima, ruralnim područjima, planinskim predjelima i pustinjским terenima. Heterogenost terena zahtjeva adaptabilne formacije, specifične taktike prilagođene različitim operativnim okruženjima i sofisticirano planiranje koje prevazilazi tradicionalnu sektorsku podjelu odgovornosti. Ovakva fragmentacija stvara značajne izazove za komandovanje i kontrolu, jer tradicionalni hijerarhijski modeli često ne mogu efikasno koordinisati operacije kroz geografski disperzirane i operativno različite zone konflikta.

Sukob u Ukrajini, započet 2014. godine, ilustrativan je primjer ove geografske fragmentacije. Neprijateljstva nisu slijedila konvencionalnu logiku kontinuiranog fronta, već su se manifestovala kroz distinktivne, geografski razdvojene žarišne tačke - od urbanih konflikata u Donjecku i Lugansku, preko ruralnih operacija u regionu Donbasa, do hibridnih dejstava na Krimu. Prostorna razuđenost konflikta stvara značajne izazove za komandovanje i kontrolu, logističku podršku i koordinaciju operacija. Kako primećuje general Filip Bridlav (*Philip Breedlove*), bivši Vrhovni komandant savezničkih snaga NATO za Evropu, „fragmentisano bojište zahteva decentralizovanu komandnu strukturu sposobnu za autonomno odlučivanje na taktičkom nivou, uz istovremeno održavanje strategijske koherentnosti” (Breedlove, 2018:112). Tenzija između taktičke autonomije i strategijske koherencije predstavlja jedan od ključnih izazova za vojne formacije koje operišu u geografski fragmentisanim ratnim zonama. Urbanizacija konflikta dodatno doprinosi geografskoj fragmentaciji, stvarajući kompleksna mikrookruženja u kojima se simultano odvijaju operacije različitog karaktera i intenziteta. Operacija *Iračka sloboda* u Faludi 2004. godine i bitka za Mosul 2016-2017. godine demonstrirale su kako urbano ratovanje stvara fragmentisano bojište gdje se konvencionalne borbene operacije, protivterorističke akcije i aktivnosti stabilizacije mogu odvijati paralelno unutar iste gradske sredine, često na rastojanju od svega nekoliko stotina metara. General Petraeus, kroz svoju analizu urbanih operacija u Iraku, naglasio je da „urbana sredina predstavlja ultimativno fragmentisano bojište, gdje se ključna odluka može odigrati u jednoj zgradi ili gradskom bloku, dok se nekoliko ulica dalje odvija potpuno drugačija dinamika konflikta” (Petraeus, 2010:74). Takva mikrofragmentacija bojišta zahtijeva izuzetno visok stepen situacione svjesnosti, preciznu obavještajnu podršku i sposobnost za brze tranzicije između različitih modaliteta borbenih dejstava. Geografska fragmentacija često vodi ka situacijama gdje se različite vrste operacija - od visokointenzivnih kinetičkih dejstava do humanitarnih aktivnosti - odvijaju simultano u prostorno bliskim ali operativno odvojenim zonama. Prostorna blizina različitih modaliteta konflikta zahtijeva sofisticirane mehanizme koordinacije i deeskalacije kako bi se

izbjegli neželjeni incidenti koji mogu eskalirati situaciju ili kompromitovati misiju u jednoj zoni zbog aktivnosti u drugoj.

Tehnološka fragmentacija predstavlja drugu ključnu dimenziju savremenog ratovanja, manifestujući se kroz heterogenu prirodu borbenih sistema i sredstava primjenjenih u istom konfliktu. Današnji ratovi svjedoče o simultanoj upotrebi najsofisticiranijih sistema naoružanja i primitivnih improvizovanih sredstava, stvarajući asimetrična operativna okruženja u kojima se konvencionalne vojne formacije suočavaju sa nekonvencionalnim protivnicima. Admiral Vilijam Makrejven (*William McRaven*), bivši komandant Komande za specijalne operacije SAD, primjetio je da „tehnološka asimetrija u savremenim konfliktima stvara situaciju gdje se najnaprednije borbene platforme mogu suočiti sa rudimentarnim, ali taktički efikasnim improvizovanim eksplozivnim napravama ili komercijalnim dronovima modifikovanim za borbenu upotrebu” (McRaven, 2013:92). Tehnološka heterogenost zahtijeva adaptabilne taktike i doktrinu koja može odgovoriti na širok spektar prijetnji različitog tehnološkog nivoa. Proliferacija preciznog naoružanja i sistema za elektronsko ratovanje dodatno komplikuje tehnološku fragmentaciju bojišta. Savremeni konflikti karakterišu se upotrebom visokopreciznih oružanih sistema sa velikim dometom koji mogu projektovati letalnu moć na velike udaljenosti, stvarajući situaciju gdje fizička blizina protivničkim snagama više nije neophodna za borbenu efikasnost. Istovremeno, sistemi elektronskog ratovanja omogućavaju degradaciju neprijateljskih komandno-informacionih mreža bez kinetičkog dejstva, stvarajući novi domen konflikta koji se preklapa sa tradicionalnim fizičkim bojištem. Tehnološka fragmentacija stvara složene operativne dileme za vojne planere. Na jednoj strani, potrebno je održati tehnološku prednost kroz investicije u najnaprednije sisteme naoružanja i opreme. Na drugoj strani, mora se razviti sposobnost za efikasno delovanje protiv relativno primitivnih, ali inovativnih i adaptabilnih protivnika koji koriste komercijalno dostupne tehnologije na neočekivane načine.

Sajber operacije predstavljaju možda najradikalniji aspekt tehnološke fragmentacije ratnih zona, stvarajući virtuelnu dimenziju konflikta koja se odvija paralelno sa fizičkim sukobima, ali prati drugačiju logiku, tempo i pravila angažovanja. Napad sajber-oružjem *Stuxnet* na iranska nuklearna postrojenja (otkriven 2010. godine) demonstrirao je kako se operacije u sajber domenu mogu odvijati paralelno sa diplomatskim, ekonomskim i obaveštajnim aktivnostima, stvarajući višedimenzionalni konflikt bez formalne objave rata ili kinetičkih dejstava. General Kejt Aleksander (*Keith Alexander*), bivši direktor Nacionalne bezbjednosne agencije SAD, primjetio je da „sajber domen stvara novi ratni prostor koji se ne podvrgava tradicionalnim geografskim, vremenskim ili fi-

zičkim ograničenjima, omogućavajući simultane operacije koje fragmentiraju tradicionalnu koncepciju jedinstvenog bojišta” (Alexander, 2014:128). Ovakva opservacija ukazuje na fundamentalnu transformaciju ratnog prostora koja zahtijeva rekonfiguraciju tradicionalnih koncepata komandovanja i kontrole, obavještajne podrške i operativnog planiranja. Sajber domen ne samo da dodaje novu dimenziju konfliktu, već i transformiše način na koji se svi drugi domeni koriste, stvarajući kompleksne međuzavisnosti koje čine tradicionalnu linearnu koncepciju bojišta neadekvatnom.

Društveno-politička fragmentacija konflikta manifestuje se kroz proliferaciju aktera uključenih u savremena neprijateljstva. Za razliku od tradicionalnih međudržavnih sukoba sa jasno definisanim stranama, savremeni konflikti karakterišu se multiplim akterima različitog stepena organizacije, legitimnosti i kapaciteta - od regularnih vojnih formacija, preko paravojnih grupa, privatnih vojnih kompanija, terorističkih organizacija, kriminalnih mreža, do lokalnih milicija i individualnih boraca. Heterogenost aktera stvara kompleksno operativno okruženje u kojem je teško identifikovati jasne linije prijatelj-neprijatelj i primjeniti konvencionalne pristupe targetiranju i neutralizaciji protivničkih snaga. Sirijski građanski rat (2011-) predstavlja paradigmatičan primjer ove društveno-političke fragmentacije, sa više od hiljadu različitih naruženih grupa koje su učestvovala u sukobu, stvarajući kompleksnu mrežu savezništava, rivaliteta i privremenih koalicija koja se konstantno mijenjala tokom trajanja konflikta. General Jozef Votel (*Joseph Votel*), bivši komandant Centralne komande SAD, opisao je ovu situaciju kao „kalejdoskopsko bojište gdje se identiteti, afilijacije i ciljevi aktera konstantno mijenjaju, stvarajući operativno okruženje izuzetne kompleksnosti koje zahtijeva sofisticirano razumijevanje lokalnih društveno-političkih dinamika” (Votel, 2016:67). Opservacija naglašava potrebu za integracijem sociopolitičke analize u vojno planiranje i operacije, što predstavlja značajan odmak od tradicionalnog fokusa na fizičke aspekte konflikta.

Društveno-politička fragmentacija često rezultira situacijama gdje različiti akteri imaju fundamentalno različite ciljeve, motivacije i metode delovanja, što čini tradicionalne pristupe pregovaranju i diplomatskom rješavanju konflikata izuzetno složenim. Neki akteri mogu biti motivisani ideološkim uvjerenjima, drugi ekonomskim interesima, treći lokalnom politikom ili ličnim ambicijama, što stvara kompleksnu kalkulaciju za sve koji pokušavaju da razumeju ili utiču na dinamiku konflikta. Informacione operacije i upravljanje percepcijama predstavljaju dodatni aspekt društveno-političke fragmentacije savremenih konflikata. Kroz stratešku komunikaciju, propagandu, dezinformacije i manipulaciju socijalnim medijima, različiti akteri kreiraju konkurentne naracije o

konfliktu, stvarajući informaciono okruženje koje dodatno fragmentiša razumijevanje sukoba među lokalnim stanovništvom, međunarodnom javnošću i samim učesnicima. Kako ističe general Valerij Gerasimov, načelnik Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije, „informacioni prostor otvara široke asimetrične mogućnosti za smanjenje borbenog potencijala neprijatelja, stvarajući front koji prožima cjelokupnu teritoriju protivničke države i fragmentiše tradicionalno razumijevanje bojišta” (Gerasimov, 2013:3). Takva opservacija ukazuje na rastući značaj informacione dimenzije sukoba i njen potencijal da fundamentalno transformiše tradicionalne koncepcije ratovanja.

Multidimenzionalna fragmentacija savremenih ratnih zona ima duboke implikacije za vojnu teoriju i praksu. Prvo, zahtijeva rekonceptualizaciju doktrine koja će prevazići tradicionalnu linearnu koncepciju bojišta i razviti holistički pristup višedomenskim operacijama. Transformacija mora uzeti u obzir činjenicu da se savremeni konflikti odvijaju simultano kroz više domena i da efekti u jednom domenu mogu imati nepredvidive posledice u drugim domenima. Drugo, nameće potrebu za transformacijom komandno-kontrolnih struktura od hijerarhijskih ka mrežnim modelima koji mogu efikasnije funkcionisati u fragmentisanom operativnom okruženju. Tradicionalni hijerarhijski modeli, dizajnirani za linearno ratovanje, često su presporni i nefleksibilni za potrebe koordinacije operacija kroz fragmentirane zone konflikta. Treće, implicira neophodnost razvoja snaga sposobnih za adaptibilne operacije u različitim operativnim kontekstima - od visokointenzivnih konvencionalnih sukoba, preko protivustaničkih operacija, do sajber dejstava i informacionog ratovanja. Fleksibilnost zahtijeva ne samo tehničke kapacitete već i kulturnu adaptaciju koju tradicija organizacije često teško prihvataju. Obuka i edukacija vojnih profesionalaca mora se adaptirati kako bi odgovorila na izazove fragmentisanog operativnog okruženja. Umjesto fokusiranja isključivo na konvencionalne taktike i procedure, savremeni oficiri moraju razviti kompetencije za razumijevanje kompleksnih socio-političkih dinamika, adaptaciju na tehnološke inovacije i efikasno djelovanje u nepredvidivim, haotičnim situacijama. General Matis, bivši sekretar odbrane SAD, naglasio je da „savremeno ratovanje zahtijeva vojnike-učenjake sposobne da razumiju kompleksnost fragmentisanih konfliktnih zona i adaptiraju svoje operativne pristupe specifičnom kontekstu” (Mattis, 2018:49). Ovakva opservacija naglašava značaj kognitivne fleksibilnosti i kontekstualne inteligencije kao ključnih kompetencija za vojne lidere 21. vijeka.

Za efikasno djelovanje u fragmentisanom operativnom okruženju, vojne organizacije moraju razviti nove pristupe obavještajnoj pripremi bojišta koji prevazilaze tradicionalni fokus na vojne aspekte situacije i inkorporišu sveo-

buhvatnu analizu geografskih, tehnoloških, društvenih, političkih, ekonomskih i informacionih faktora. Predočeno zahtijeva interdisciplinarni pristup koji integriše vojno znanje sa ekspertizom iz drugih domena - od društvenih nauka, preko informatike, do komunikacijskih studija. Samo kroz takav holistički pristup moguće je stvoriti adekvatno razumijevanje kompleksne, fragmentisane prirode savremenih konflikata i razviti efikasne strategije za njihovo rješavanje. Planiranje operacija u fragmentisanim ratnim zonama zahtijeva fundamentalno drugačiji pristup od tradicionalnog linearnog planiranja. Umjesto rigidnih, sekvencijalnih planova, savremene operacije zahtijevaju adaptibilne okvire koji omogućavaju fleksibilnost i prilagođavanje promjenjivim okolnostima. Koncept "misije komande" (*Mission Command*), zasnovan na decentralizovanom odlučivanju i jasnom razumijevanju komandantove namjere, postaje posebno relevantan u fragmentisanom operativnom okruženju gdje centralizovana kontrola može biti neefikasna ili nemoguća. Kroz jasnu komunikaciju strategijskih ciljeva i operativnih parametara, uz istovremeno delegiranje taktičkih odluka podređenim komandantima, moguće je održati koherentnost operacija uprkos fragmentaciji bojišta. Fragmentacija ratnih zona zahteva integrisani međuagencijski i međunarodni pristup upravljanju konfliktima. Nijedna vojna organizacija, ma koliko sposobna, ne može samostalno adresirati kompleksnost savremenih fragmentisanih sukoba. Umjesto toga, neophodno je razviti efikasne mehanizme koordinacije između vojnih, diplomatskih, razvojnih, ekonomskih i drugih elemenata nacionalne moći, kao i sa savezničkim i partnerskim nacijama, međunarodnim organizacijama i lokalnim akterima. Samo kroz takav sveobuhvatni pristup moguće je efektivno navigirati kroz kompleksnost multidimenzionalne fragmentacije savremenih konflikata i razviti održiva rješenja za njihovu stabilizaciju i rezoluciju.

3. NEMOGUĆNOST HIJERARHIJSKE PRIORITIZACIJE BOJIŠTA U MREŽNO-CENTRIČNIM SUKOBIMA

Tradicionalna vojna doktrina, utemeljena na linearnim konceptima i hijerarhijskoj prioritizaciji bojišta, pokazuje sve veće nedostatke u savremenom operativnom okruženju. Kroz istoriju ratovanja, vojni stratezi su težili identifikaciji ključnih tačaka, sektora i pravaca koji bi bili odlučujući za ishod kampanje, usmjeravajući većinu resursa, snaga i pažnje na ta "dominantna bojišta". Međutim, pojava mrežno-centričnog ratovanja (*Network-Centric Warfare*) radikalno transformiše prirodu konflikta, stvarajući kompleksno operativno okruženje u kojem je tradicionalni koncept hijerarhijske prioritizacije bojišta ne samo neefikasan već i potencijalno kontraproduktivan. Mrežno-centrični

sukob, za razliku od industrijske ere ratovanja, karakteriše se disperzovanim operacijama, simultanim angažmanom u višestrukim domenima, decentralizovanim odlučivanjem i kompleksnim međuzavisnostima koje čine svaku tačku sistema potencijalno kritičnom za ukupan ishod.

Admiral Artur Cebrovski, jedan od glavnih arhitekata transformacije američkih oružanih snaga i direktor *Force Transformation* u Pentagonu (2001-2005), precizno je identifikovao ovu tranziciju kada je naveo da „u mrežno-centričnom ratovanju, prednost nije u koncentraciji mase na tradicionalnim odlučujućim tačkama, već u sposobnosti sistema da generiše i održava višu operativnu brzinu, veću preciznost i samosinhronizaciju kroz distribuiranu mrežu senzora, donosilaca odluka i efektora” (Cebrowski & Garstka, 1998:34). Ovakva fundamentalna promjena fokusa sa geografske koncentracije na sistemsku sinergiju predstavlja radikalna raskid sa klauzevicevskim principima težišta i odlučujuće tačke koji su vijekovima oblikovali vojno mišljenje. Umesto jasno definisanog, hijerarhijskog “glavnog napora” i “pomoćnih napora”, mrežno-centrični sukob karakteriše se fluidnim, adaptivnim operacijama gdje sekundarni naponi mogu iznenada postati presudni zbog kompleksnih međuzavisnosti unutar sistema. Cebrovski je dalje elaborirao da mrežno-centrično ratovanje proizilazi iz fundamentalnih promjena u američkom društvu i biznisu, posebno kroz ko-evoluciju ekonomije, informacionih tehnologija i poslovnih procesa i organizacija; ove promjene su povezane sa tri ključne teme: pomjeranje fokusa sa platforme na mrežu, pomjeranje od posmatranja aktera kao nezavisnih ka posmatranju ih kao dijelova kontinuirano prilagođavajućeg ekosistema i značaj brzine komandovanja kao najvažnijeg faktora u uspješnim operacijama (Cebrowski & Garstka, 1998:28-35). Dinamična priroda mrežno-centričnih sukoba podriva tradicionalnu logiku prioritizacije. U konvencionalnim sukobima, komandanti su mogli sa relativnom sigurnošću identifikovati ključne tačke i pravce na bojištu, omogućavajući hijerarhijsku alokaciju resursa. Međutim, brzina promjena u mrežno-centričnim konfliktima, kombinovana sa nelinearnom prirodom informacionih sistema, čini takvu prioritizaciju izuzetno teškom, ako ne i nemogućom. Kako navodi general Mekkrystal, kroz svoju refleksiju na transformaciju Združene komande za specijalne operacije u Iraku: „U mrežno-centričnom okruženju, bojište je sve što utiče na mrežu - a to je praktično sve. Ne postoji jasna hijerarhija važnosti između fizičkog, informacionog i kognitivnog domena, već samo kompleksna međuigra koja zahtijeva simultano angažovanje kroz sve domene” (McChrystal, 2015:153). Navedena opservacija ukazuje na fundamentalnu nemogućnost izolovanja pojedinačnih aspekata mrežno-centričnog konflikta i njihovog hijerarhijskog

skog rangiranja po važnosti, što predstavlja značajan izazov za tradicionalne pristupe operativnom planiranju.

Višedomenski karakter savremenih operacija dodatno komplikuje prioritizaciju bojišta. Umjesto fokusiranja na jedan dominantni fizički domen (kopno, vazduh ili more), savremeni konflikti karakterišu se simultanim operacijama kroz fizičke i nefizičke domene - kopno, vazduh, more, svemir, sajber prostor i informaciono okruženje - stvarajući višedimenzionalni prostor konflikta koji se ne može lako razdvojiti na diskretne, hijerarhijski organizovane komponente. General Mark Milley, kao načelnik Generalštaba Kopnene vojske SAD, istakao je: „Više ne možemo govoriti o dominantnom bojištu i pomoćnim naporima u tradicionalnom smislu. Savremeni višedomenski konflikt zahtijeva istovremeno angažovanje kroz sve domene, sa obzirom da uticaj u jednom domenu može imati nelinearne, nesrazmjerne efekte u drugim domenima” (Milley, 2018:5). Međudomenska međusobna zavisnost čini hijerarhijsku prioritizaciju potencijalno opasnom, jer zanemarivanje jednog domena može stvoriti sistemske ranjivosti koje protivnik može iskoristiti, bez obzira na koncentraciju snaga u drugim domenima. Višedomenska priroda konflikta zahteva razvoj novih konceptualnih okvira koji mogu obuhvatiti kompleksne interakcije između različitih domena. Tradicionalni pristup koji je tretirao različite domene kao odvojene entitete sa jasno definisanim granicama postaje neadekvatan kada efekti u jednom domenu mogu imati trenutne i dalekosežne posljedice u drugim domenima. Na primjer, sajber napad na komunikacione sisteme može istovremeno uticati na kopnene operacije, vazduhoplovne misije i logističku podršku, stvarajući kaskadne efekte koji se propagiraju kroz cijeli operativni sistem.

Sistemska priroda mrežno-centričnih konflikata transformiše tradicionalno razumijevanje strateškog težišta. Umjesto fokusiranja na identifikaciju i napadanje pojedinačnih kritičnih tačaka, mrežno-centrično ratovanje zahtijeva razumijevanje protivnika kao kompleksnog adaptivnog sistema sa distribuisanim čvorovima i redundantnim kapacitetima. Kako navodi pukovnik Džon Vorden (*John Warden*), tvorac teorije *pet prstenova*: „Savremeni sistemi retko imaju jednu kritičnu tačku čije bi uništenje dovelo do sistemskog kolapsa. Umjesto toga, oni su često dizajnirani sa distribuiranom arhitekturom koja može da preživi gubitak pojedinačnih komponenti; ovo zahtijeva paralelni, simultani napad na više sistemskih elemenata, a ne sekvencijalnu prioritizaciju ciljeva” (Warden, 1995:89). Prethodna opservacija ukazuje na potrebu za fundamentalno drugačijim pristupom planiranju operacija, koji prepoznaje da u mrežno-centričnom konfliktu, strateški uspjeh često ne proizilazi iz koncentracije na pojedinačno “dominantno” bojište, već iz sposobnosti da se simul-

tano djeluje kroz različite tačke protivničkog sistema, stvarajući kumulativne efekte koji prevazilaze sumu individualnih akcija.

Informaciona superiornost, kao ključni element mrežno-centričnog ratovanja, dodatno komplikuje tradicionalnu hijerarhijsku prioritizaciju bojišta. U industrijskoj eri ratovanja, fizičko prisustvo i materijalna prednost bili su presudni faktori za uspostavljanje dominacije na bojištu. Međutim, u informacionom dobu, sposobnost prikupljanja, obrade i distribucije informacija može biti jednako važna, ako ne i važnija od fizičke koncentracije snaga. Admiral Vilijam Owens (*William Owens*), bivši potpredsjednik Združenog generalštaba SAD, naglašava: „U mrežno-centričnom ratu, bojište znanja često prethodi i oblikuje fizičko bojište. Informaciona superiornost može biti odlučujuća čak i bez tradicionalne materijalne prednosti, ako omogućava bržu, precizniju i efektivniju primjenu sile” (Owens, 2001:67). Takva promena težišta sa fizičke mase na informacionu superiornost predstavlja fundamentalni izazov za tradicionalnu hijerarhijsku prioritizaciju, jer informacioni domen ne podleže istim ograničenjima kao fizički domeni i ne može se lako razdvojiti na diskretne, geografski definisane sektore od većeg ili manjeg prioriteta. Informaciona superiornost omogućava ono što Cebrovski i Garstka nazivaju “samosinhronizacijom” - sposobnošću distribuisanih snaga da koordiniraju svoje akcije bez eksplicitnih komandi od višeg nivoa komandovanja. Samosinhronizacija je omogućena visokim nivoom znanja o sopstvenim snagama, neprijateljskim snagama i svim relevantnim elementima operativnog okruženja i ona prevazilazi gubitak borbene moći inherentan u tradicionalnoj hijerarhijskoj sinhronizaciji karakterističnoj za konvencionalnu doktrinu i konvertuje borbu iz stepenastih funkcija u kontinuum visoke brzine.

Decentralizacija komandovanja i kontrole, kao neophodan odgovor na kompleksnost mrežno-centričnih sukoba, dodatno otežava hijerarhijsku prioritizaciju bojišta. U tradicionalnom, centralizovanom modelu, više komande mogle su odrediti prioritete i raspodijeliti resurse prema hijerarhiji važnosti različitih sektora. Međutim, brzina i kompleksnost savremenih operacija često zahtijevaju delegiranje autoriteta na niže nivoe, stvarajući situaciju gdje taktički komandanti imaju značajnu autonomiju u donošenju odluka. General Petreus, analizirajući iskustva iz Iraka i Avganistana, primjetio je: „U distribuisanim operacijama, iskustvo nas je naučilo da je nemoguće centralizovano odrediti šta je ‘glavno’, a šta ‘pomoćno’ bojište. Umjesto toga, moramo osposobiti lokalne komandante da prepoznaju i iskoriste taktičke prilike koje mogu imati strategijski značaj, često bez vremena za konsultacije sa višim nivoima komandovanja” (Petraeus, 2010:92). Opisana decentralizacija odlučivanja stvara operativno okruženje gdje se prioritete ne određuju nužno hijerarhijski

odozgo, već emergentno, kroz interakciju različitih aktera na taktičkom nivou, što predstavlja značajan odmak od tradicionalnog modela centralizovanog određivanja prioriteta. Decentralizacija takođe zahtijeva novi tip liderstva koji Cebrovski opisuje kao prelazak od "chess master" mentaliteta ka "gardener" pristupu, gdje lideri stvaraju uslove za uspjeh i omogućavaju podređenima da donose autonomne odluke u okviru jasno definisanih ciljeva i ograničenja. Ovakav pristup je fundamentalno drugačiji od tradicionalne hijerarhijske kontrole i zahtijeva visok nivo povjerenja, obuke i zajedničkog razumijevanja ciljeva misije.

Asimetrična priroda savremenih sukoba dodatno podriva koncept hijerarhijske prioritizacije bojišta. Za razliku od simetričnih sukoba između država sa sličnim vojnim organizacijama i doktrinama, današnji sukobi često uključuju nedržavne aktere, hibridne prijetnje i asimetrične taktike koje ne poštuju konvencionalne parametre bojišta. Asimetrija često rezultira situacijom gdje protivnik može izbeći naše "prioritetne" zone i djelovati u domenima ili geografskim područjima koja su tradicionalno smatrana sekundarnim. General Mattis, bivši sekretar odbrane SAD, istakao je: „Asimetrični protivnik ne prihvata našu prioritizaciju bojišta. On će namjerno tražiti naše slijepo tačke, izbjegavati naše snage i napadati tamo gdje smo najranjiviji, često u domenima ili geografskim područjima koja nismo odredili kao prioritetna” (Mattis, 2019:112). Takva dinamika čini tradicionalnu hijerarhijsku prioritizaciju potencijalno kontraproduktivnom, jer može dovesti do koncentracije resursa na područja gdje protivnik odluči da ne angažuje značajne snage, istovremeno zanemarujući zone koje on identifikuje kao svoje prioritetne ciljeve. Asimetrični protivnici često pokazuju izuzetnu sposobnost adaptacije i inovacije, koristeći komercijalno dostupne tehnologije na nepredvidive načine ili eksploatišući ranjivosti u našim sistemima koje nismo prepoznali. Nepredvidljivost čini tradicionalne pristupe prioritizaciji, koji se oslanjaju na relativno stabilne pretpostavke o protivniku i operativnom okruženju, *largely ineffective*.

Tehnološka kompleksnost savremenih sistema naoružanja i opreme stvara dodatni izazov za hijerarhijsku prioritizaciju bojišta. Visokosofisticirane platforme, poput sistema za elektronsko ratovanje, raketne odbrane ili sajber oružja, često imaju operativne efekte koji prevazilaze tradicionalne granice sektora ili domena. „Preklapajuća geometrija vatrene moći” stvara situaciju gdje se efekat jednog oružanog sistema može manifestovati daleko izvan njegovog nominalnog područja djelovanja. Kako primjećuje dr Robert Lejtam (*Robert Latham*), direktor Instituta za međunarodnu bezbjednost, „savremena precizna oružja, sistemi elektronskog ratovanja i sajber kapaciteti stvaraju preklapajuće zone uticaja koje ne prate tradicionalnu sektorsku logiku bojišta.

Sistem lociran u jednom geografskom području može projektovati efekte na velike udaljenosti, stvarajući operativno okruženje gdje je geografska prioritizacija često neadekvatna” (Latham, 2020:74). Prethodna opservacija ukazuje na potrebu za novim konceptualnim okvirom koji prevazilazi tradicionalno, geografski definisano razumijevanje bojišta i priznaje fluidnu, nehijerarhijsku prirodu savremenih zona konflikta.

Implikacije nemogućnosti hijerarhijske prioritizacije bojišta su značajne za vojnu teoriju i praksu. Prvo, zahtijevaju fundamentalno preispitivanje tradicionalnih pristupa operativnom planiranju koji se oslanjaju na jasnu distinkciju između glavnih i pomoćnih napora. Umjesto rigidne hijerarhije prioriteta, savremeno planiranje mora prepoznati kompleksne međuzavisnosti različitih elemenata operativnog okruženja i razviti fleksibilne, adaptivne planove koji mogu odgovoriti na emergentne prilike i prijetnje što zahtijeva prelazak sa linearnog na nelinearno planiranje, koje priznaje da u kompleksnim sistemima, mali događaji mogu imati nesrazmjerne efekte, a kritične tačke mogu brzo evoluirati tokom operacije. Drugo, ova nemogućnost hijerarhijske prioritizacije zahtijeva nove pristupe alokaciji resursa. Umjesto koncentracije većine sredstava na “prioritetnom” pravcu, savremene operacije često zahtijevaju distribuisanu raspodjelu koja omogućava simultano djelovanje u različitim domenima i geografskim područjima. To ne znači jednaku distribuciju resursa svuda - što bi bilo neefikasno - već razvoj adaptivnih mehanizama alokacije koji mogu brzo preusmjeriti sredstva kao odgovor na evoluirajuću situaciju što može uključivati formiranje rezervi sa visokom mobilnošću, razvoj modularnih kapaciteta koji se mogu brzo pregrupisati i investicije u sisteme komandovanja i kontrole koji omogućavaju brzu preraspodjelu resursa kao odgovor na promjenjive prioritete. Treće, nemogućnost hijerarhijske prioritizacije bojišta zahtijeva transformaciju sistema obrazovanja i obuke vojnih lidera. Tradicionalno vojno obrazovanje često se fokusiralo na razvoj analitičkih sposobnosti za identifikaciju ključnih tačaka i pravilnu alokaciju resursa prema hijerarhiji prioriteta. Međutim, mrežno-centrični konflikti zahtevaju razvoj kognitivnih sposobnosti za razumijevanje kompleksnih sistema, prepoznavanje emergentnih obrazaca i adaptaciju na nepredvidive situacije. Opisano uključuje veći naglasak na sistemsko razmišljanje, teoriju kompleksnosti, i razumijevanje nelinearnih dinamika - vještine koje tradicionalno nisu bile centralne u vojnom obrazovanju. Samo kroz takvu transformaciju edukacije možemo razviti lidere sposobne da efektivno funkcionišu u operativnom okruženju gdje tradicionalna hijerarhijska prioritizacija bojišta više nije moguća.

U praktičnom smislu, nemogućnost hijerarhijske prioritizacije bojišta zahtijeva razvoj novih operativnih koncepata koji priznaju distribuisanu, nehi-

jerarhijsku prirodu mrežno-centričnih sukoba. Jedan takav pristup je koncept "distribuirane letalnosti" (*Distributed Lethality*), koji naglašava disperziju borbenih platformi kako bi se stvorila kompleksna mreža preklapajućih zona uticaja, povećavajući otpornost sistema i stvarajući dilemu za protivnika. Drugi pristup je *višedomenska operacija* (*Multi-Domain Operations*), koji naglašava sinergijsko djelovanje kroz različite fizičke i nefizičke domene, stvarajući efekte koji su veći od sume individualnih akcija. Ovakvi pristupi predstavljaju pokušaje da se prevaziđu ograničenja tradicionalnog, hijerarhijskog razumijevanja bojišta i razviju operativni pristupi prilagođeni realnostima mrežno-centričnog ratovanja.

4. KA MODELU FLUIDNIH ŽARIŠTA: NOVI TEORIJSKI OKVIR ZA RAZUMIJEVANJE DISTRIBUCIJE STRATEŠKE VAŽNOSTI U FRAGMENTISANIM KONFLIKTIMA

Savremeni oružani sukobi pokazuju sve veća odstupanja od tradicionalnih koncepata bojišta, zahtijevajući fundamentalno preispitivanje doktrine dominantnog bojišta i razvoj novih teorijskih okvira koji mogu adekvatnije objasniti dinamiku distribucije strateške važnosti u fragmentisanim konfliktima. Model fluidnih žarišta predstavlja teorijski iskorak koji nastoji da prevaziđe ograničenja konvencionalnog razumijevanja bojišta kroz prepoznavanje dinamične, systemske i međudomenske prirode savremenih konflikata. Umjesto statičkog, geografski definisanog dominantnog bojišta karakterističnog za industrijske ratove, ovaj model predlaže koncept policentričnih, fluidnih žarišta koja emergiraju, evoluiraju i dispiraju se kroz kompleksne interakcije različitih dimenzija sukoba - kinetičke, informacione, sajber, ekonomske i kognitivne (Knežević, 2025).

Za razliku od tradicionalnog razumijevanja bojišta kao jasno definisane geografske zone, model fluidnih žarišta konceptualizuje konfliktni prostor kao kompleksni adaptivni sistem sa višestrukim međuzavisnim žarištima različite strateške važnosti. Kako ističe general Valerij Gerasimov, načelnik Generalštaba Oružanih snaga Ruske Federacije: „Pravila ratovanja su se fundamentalno promijenila. Fokus primjenjenih metoda konflikta pomjerio se ka širokoj upotrebi političkih, ekonomskih, informacionih, humanitarnih i drugih nevojnih mjera, koje se primjenjuju u koordinaciji sa protestnim potencijalom lokalnog stanovništva. Sve ovo je dopunjeno prikrivenim vojnim mjerama, uključujući informacione operacije i dejstva snaga za specijalne operacije” (Gerasimov, 2013:24). Opservacija ukazuje na fundamentalnu transformaciju prirode sukoba, gdje tradicionalno razumijevanje bojišta kao primarno vojnog fenomena

ustupa mjesto kompleksnijem razumijevanju žarišta kao tačaka konvergencije različitih dimenzija moći.

4.1. Ključne karakteristike modela fluidnih žarišta

Ključna karakteristika modela fluidnih žarišta je temporalnost - strateška važnost specifičnih žarišta nije konstanta, već promjenjiva koja fluktuirira tokom trajanja konflikta. Opisana dinamika stvara fundamentalno drugačije operativno okruženje od tradicionalnog bojišta sa relativno stabilnim zonama prioriteta. General Dejvid Petraeus (*David Petraeus*) artikulisao je ovu dinamiku primjetivši da savremeni konflikti karakterišu temporalne oscilacije strateške važnosti različitih žarišta, stvarajući operativno okruženje gdje sekundarno žarište može „iznenada postati primarno, a dominantno žarište može brzo izgubiti stratešku relevantnost zbog promjena u drugim domenima” (Petraeus, 2018:52). Temporalnost zahtijeva razvoj adaptabilnih operativnih pristupa koji mogu brzo odgovoriti na promjene u strateškoj važnosti različitih žarišta, što predstavlja značajan odmak od tradicionalnog, linearnog planiranja operacija.

Model fluidnih žarišta prepoznaje i holističku, međudomensku prirodu savremenih konflikata, gdje se strateška važnost ne određuje isključivo kroz prizmu fizičkog, kinetičkog domena, već kroz kompleksnu interakciju različitih dimenzija. General Mark Mili, komandant Združenog generalštaba SAD, naglasio je da „budući konflikti neće biti vođeni kroz dominaciju u pojedinačnom fizičkom domenu, već kroz sinergijsku integraciju efektora kroz višestruke domene - kopno, more, vazduh, svemir, sajber prostor i informaciono okruženje - stvarajući višedimenzionalna žarišta koja ne podliježu tradicionalnoj geografskoj kategorizaciji” (Milley, 2019:17). Opisana konceptualizacija predstavlja fundamentalni odmak od tradicionalnog razumijevanja strategijske važnosti kao primarno funkcije fizičke geografije i rasporeda snaga, prepoznajući da u savremenim konfliktima, informacioni, kognitivni i sajber domeni mogu biti jednako odlučujući kao i fizički.

Netrivijalnost eskalacijsko-deeskalacijskih dinamika predstavlja još jednu ključnu karakteristiku modela fluidnih žarišta. Za razliku od relativno predvidive eskalacije konflikta karakteristične za konvencionalne sukobe, fluidna žarišta pokazuju kompleksne, često nelinearne obrasce eskalacije i deeskalacije koji se mogu rapidno transformisati kroz kaskadne efekte. Admiral Džejms Stavridis (*James Stavridis*), bivši Vrhovni komandant savezničkih snaga NATO za Evropu, primjetio je da „fluidna priroda savremenih žarišta stvara situacije gdje naizgled minorne taktičke akcije mogu izazvati nesrazmjerne strateške posljedice, stvarajući eskalacijsku dinamiku koja se teško može predvidjeti

kroz tradicionalne analitičke modele” (Stavridis, 2016:87). Nelinearna dinamika zahtijeva sofisticirane pristupe upravljanju eskalacijom koji prevazilaze tradicionalne eskalacijske ljestvice i priznaju kompleksnu, emergentnu prirodu eskalacijskih procesa u fragmentisanim konfliktima.

Model fluidnih žarišta takođe prepoznaje *gravitacioni efekat* - tendenciju ovih žarišta da privlače i apsorbuju resurse, pažnju i energiju različitih aktera, stvarajući samoojačavajuće dinamike koje mogu transformisati inicijalnu strategijsku kalkulaciju. Ukazani fenomen često rezultira situacijom gdje sekundarna žarišta, kroz kumulativnu akumulaciju resursa i pažnje, mogu postati strateški značajnija od inicijalno prioritizovanih žarišta. Profesor David Killcullen, vodeći teoretičar protivustaničkog ratovanja i savetnik generala Petrausa tokom *Surge*-a u Iraku, opisao je ovaj fenomen kao “strategijsku gravitaciju” - situaciju gdje „određena žarišta, kroz kompleksne interakcije različitih faktora, razvijaju gravitacionu privlačnost koja fundamentalno mijenja operativne kalkulacije i distribuciju resursa, često na način koji podriva inicijalnu strategijsku koncepciju” (Kilcullen, 2020:142). Takav fenomen predstavlja značajan izazov za tradicionalne pristupe strategijskom planiranju, koji često pretpostavljaju relativno stabilnu hijerarhiju prioriteta tokom trajanja kampanje.

4.2. Operacionalizacija modela fluidnih žarišta

Operacionalizacija modela fluidnih žarišta zahtijeva fundamentalno drugačiji pristup razumijevanju, planiranju i izvođenju operacija. Umjesto fokusiranja na identifikaciju statičkog dominantnog bojišta, ovaj model sugeriše razvoj dinamičkih, adaptabilnih pristupa koji mogu prepoznati, prati i odgovoriti na evoluirajuću prirodu strateški značajnih žarišta, a to uključuje razvoj naprednih sistema za praćenje i analizu koji mogu identifikovati emergentne obrasce, prepoznati potencijalne kaskadne efekte i predvideti transformacije u strategijskoj važnosti različitih žarišta. Predlaže se razvoj specijalizovane metodologije za identifikaciju i procjenu fluidnih žarišta, zasnovane na kompleksnoj analizi višedomenskih indikatora. Takva metodologija, koju možemo nazvati *Analiza dinamike strateških žarišta* (ADSŽ), integrisala bi tradicionalne vojne indikatore (raspored snaga, borbena dejstva, logistika) sa indikatorima iz drugih domena - komunikacijskih obrazaca, sajber aktivnosti, ekonomskih parametara, političke retorike i socijalnih dinamika. Kroz sofisticiranu analizu ovih višedomenskih podataka, ADSŽ bi omogućila prepoznavanje emergentnih obrazaca i identifikaciju žarišta od potencijalne strateške važnosti prije nego što njihov značaj postane očigledan kroz tradicionalne metrike.

Za implementaciju modela fluidnih žarišta, predlaže se i razvoj novog operativnog koncepta -- *Distribuirane adaptivne sinhronizacije* (DAS). Navedeni koncept bi kombinovao elemente mrežno-centričnog ratovanja i misijskog komandovanja, stvarajući operativni pristup koji omogućava decentralizovanu adaptaciju na emergentne žarišta uz istovremeno održavanje strategijske koherentnosti. Kroz jasno artikulisanje komandantove namjere, kombinovano sa distribuiranom situacionom svjesnošću i decentralizovanim autoritetom za odlučivanje, DAS bi omogućio taktičkim jedinicama da autonomno reaguju na promjene u strategijskoj važnosti različitih žarišta, bez potrebe za konstantnim mikromenađmentom iz viših nivoa komandovanja. Tehnološki, operacionalizacija modela fluidnih žarišta zahtijeva razvoj naprednih sistema za komandovanje i kontrolu koji mogu procesuirati i vizualizovati kompleksne, višedomenske podatke na način koji omogućava intuitivno razumijevanje distribucije strateške važnosti. General Stenli Mekkrystal, analizirajući iskustva iz Avganistana, identifikovao je potrebu za „sistemima koji mogu prepoznati i prikazati emergentne obrasce u naizgled haotičnom operativnom okruženju, transformišući ogromne količine podataka u razumljive vizualizacije koje omogućavaju komandantima da prepoznaju strateški značajna žarišta u realnom vremenu” (McChrystal, 2015:207). Opisana opservacija ukazuje na potrebu za razvojem sofisticiranih analitičkih alata koji prevazilaze tradicionalne, statičke predstave bojišta i omogućavaju dinamičku vizualizaciju evolucije strateške važnosti različitih žarišta.

U praktičnoj primjeni, model fluidnih žarišta zahtijeva i razvoj inovativnih pristupa rasporedu snaga koji prevazilaze tradicionalnu logiku koncentracije na dominantnom bojištu. Umjesto masovne koncentracije, ovaj model sugerira razvoj distribuisanih, modularnih formacija sa visokim stepenom mobilnosti i adaptabilnosti, sposobnih za brzu rekonfiguraciju i preusmjerenje napora kao odgovor na promjene u strateškoj važnosti različitih žarišta. Navedeno uključuje razvoj konceptata poput *distribuisane letalnosti* i *rojnog ratovanja* koji omogućavaju disperziju borbene moći uz istovremeno održavanje sposobnosti za brzu koncentraciju efektora na emergentnim žarištima.

4.3. Modularni operativni paketi

Artikulišemo koncept modularnih operativnih paketa (MOP) - prilagodljivih konfiguracija snaga koje integrišu različite kapacitete (kinetičke, informacione, sajber, logističke) u kohezivne operativne module koji se mogu brzo rasporediti kao odgovor na emergentna žarišta. Za razliku od tradicionalnih združenih snaga, MOP bi bili dizajnirani sa inherentnom adaptabilnošću,

omogućavajući brzu rekonfiguraciju i prilagođavanje različitim operativnim kontekstima. Opisana modularnost bi omogućila efikasno djelovanje u fragmentisanim konfliktima, gdje različita žarišta mogu zahtijevati fundamentalno različite kombinacije kapaciteta i pristupa. Modularni operativni paketi bi trebalo da posjeduju nekoliko ključnih karakteristika. Prvo, *interoperabilnost* - sposobnost da se različiti moduli kombinuju i rekombinuju prema potrebama specifičnog žarišta. Drugo, *skalabilnost* - mogućnost proširivanja ili smanjivanja kapaciteta prema intenzitetu i kompleksnosti žarišta. Treće, *autonomiju* - sposobnost za nezavisno funkcionisanje tokom određenog vremena bez konstantne podrške iz centralnih resursa. Četvrto, *adaptabilnost* - mogućnost prilagođavanja različitim tipovima operativnih okruženja kroz rekonfiguraciju interne strukture i procedura.

Edukativno, model fluidnih žarišta zahtijeva transformaciju procesa obrazovanja i obuke vojnih komandanata, sa tradicionalnog fokusa na linearno planiranje i hijerarhijsku prioritizaciju ka razvoju kognitivnih sposobnosti za razumijevanje kompleksnih sistema, prepoznavanje obrazaca i adaptaciju na nepredvidive situacije. General Džeјms Matis (*James Mattis*), bivši sekretar odbrane SAD, naglasio je da „savremeno operativno okruženje zahtijeva razvoj komandanata koji mogu razmišljati sistemski, prepoznati emergentne obrasce u naizgled haotičnom okruženju i adaptirati svoje pristupe na način koji prepoznaje fluidnu distribuciju strateške važnosti kroz različita žarišta” (Mattis, 2019:134). Opisana transformacija edukacije uključuje veći naglasak na teoriji kompleksnosti, sistemskom razmišljanju i razumijevanju nelinearnih dinamika, što predstavlja značajan odmak od tradicionalnih vojnih edukativnih paradigmi. Novi pristup vojnom obrazovanju mora uključiti interdisciplinarne elemente iz područja systemske analize, teorije igara, biheviornalnih nauka i kompleksnih adaptivnih sistema. Oficiri moraju razviti sposobnosti za rad sa velikim količinama podataka iz različitih izvora, razumijevanje probabilističkih procena i upravljanje neizvjesnošću kao inherentnim elementom operativnog okruženja.

U kontekstu mjerila uspjeha, model fluidnih žarišta zahtijeva razvoj sofisticiranijih pristupa mjerenju efektivnosti operacija koji prevazilaze tradicionalne, linearne metrike poput zauzete teritorije ili nanetih gubitaka. Umjesto toga, ovaj model sugerije razvoj višedimenzionalnih, dinamičkih metrika koje mogu pratiti evoluciju uticaja kroz različite domene konflikta i prepoznati systemske efekte koji mogu biti indikativni za transformacije u strateškoj važnosti različitih žarišta. Navedeno uključuje razvoj indikatora koji kvantifikuju informacione, psihološke i socijalne efekte operacija, prepoznajući da u fragmentisanim konfliktima, ovi netradicionalni efekti mogu biti jednako

važni kao i tradicionalni, fizički rezultati. Nova mjerila moraju biti sposobna da uhvate nelinearne efekte, kaskadne posljedice i emergentne obrasce koji karakterišu fluidna žarišta. To može uključiti metrike poput “brzine adaptacije” neprijatelja, “koherentnosti mrežnih efekata”, “informacione dominacije” u specifičnim domenima, ili “resilijencije sistemskih kapaciteta”.

4.4. Doktrinarna implementacija

Doktrinarna implementacija modela fluidnih žarišta zahtijeva razvoj inovativnog operativnog koncepta - *Dinamičke višedomenske operacije* (DVO). Takav koncept bi integrisao elemente višedomenskih operacija, distribuirane letalnosti i mrežno-centričnog ratovanja, stvarajući doktrinarni okvir prilagođen kompleksnosti fragmentiranih konflikata. Za razliku od tradicionalne doktrine koja pretpostavlja relativno stabilnu hijerarhiju prioriteta, DVO bi eksplicitno prepoznao fluidnu prirodu strateški značajnih žarišta i razvio metodologije za adaptivno planiranje i izvođenje operacija u takvom okruženju. Navedeno uključuje razvoj koncepta *strateške agilnosti* - sposobnosti za brzu rekonfiguraciju napora i resursa kao odgovor na emergentna žarišta, bez gubitka koherentnosti sveukupne kampanje. Dinamičke višedomenske operacije bi trebalo da uključuju nekoliko ključnih komponenti. *Kontinuirano mapiranje žarišta* kroz napredne analitičke alate koji omogućavaju praćenje evolucije strateške važnosti u realnom vremenu. *Fleksibilnu alokaciju resursa* kroz modularne strukture koje mogu biti brzo pregrupisane prema potrebama. *Decentralizovano izvršavanje* koje omogućava taktičkim komandantima da autonomno reaguju na emergentne prilike unutar širih stratejskih parametara. *Adaptivnu kontrolu kvaliteta* koja omogućava brzu korekciju pristupa na osnovu povratnih informacija iz operativnog okruženja.

Stratejski nivo implementacije modela fluidnih žarišta zahtijeva fundamentalno preispitivanje tradicionalnih pristupa formulaciji strategije. Umjesto linearnog procesnog modela koji pretpostavlja relativno stabilne strateške prioritete, ovaj model sugerise razvoj adaptivnih, iterativnih pristupa koji mogu evoluirati kao odgovor na promjenjivu prirodu strateški značajnih žarišta. Profesor Lorens Fridman (*Lawrence Freedman*), vodeći stratejski teoretičar, istakao je da „u fragmentisanim konfliktima, strategija nije deterministički plan već adaptivni proces koji mora konstantno evoluirati kao odgovor na emergentne obrasce i transformacije u strateškoj važnosti različitih žarišta” (Freedman, 2017:291). Takva konceptualizacija strategije kao evolutivnog procesa predstavlja značajan odmak od tradicionalnih stratejskih paradigmi koje su dominirale vojnim mišljenjem tokom industrijske ere. Stratejski pristup flu-

idnim žarištima mora uključiti mehanizme za kontinuirano strategijsko učenje, gde se *lessons learned* iz operativnog nivoa brzo integrišu u strategijski okvir. To zahtijeva razvoj "učehih organizacija" koje mogu brzo adaptirati svoje procedure i pristupe na osnovu novih informacija i iskustava.

Model fluidnih žarišta priznaje fundamentalnu neizvesnost inherentnu fragmentisanim konfliktima - neizvesnost koja se ne može eliminisati kroz poboljšanu obavještajnu djelatnost ili naprednije analitičke metodologije, već mora biti eksplicitno inkorporisana u operativne pristupe. Opisani koncept zahtijeva razvoj koncepta *robustne adaptabilnosti* - sposobnosti za efikasno funkcionisanje uprkos fundamentalnoj neizvesnosti kroz razvoj sistema i procedura koji su inherentno adaptabilni i otporni na nepredviđene transformacije u operativnom okruženju. Umjesto pokušaja da se eliminiše neizvesnost kroz detaljnije planiranje, ovaj pristup eksplicitno priznaje neizvesnost kao inherentnu karakteristiku fragmentisanih konflikata i razvija modele operisanja koji mogu funkcionisati efikasno uprkos toj neizvesnosti.

Robusna adaptabilnost podrazumijeva razvoj "anti-fragile" kapaciteta - sistema koji ne samo što preživljavaju stres i kaos, već postaju jači kroz izlaganje neizvesnosti i volatilnosti. To uključuje distribuisane strukture komandovanja, redundantne komunikacione sisteme i kulturu kontinuiranog eksperimentisanja i učenja. Model fluidnih žarišta takođe implicira potrebu za novim pristupima međunarodnoj saradnji i koalicijom ratovanju. Fluidna priroda žarišta često znači da se strateška važnost može brzo pomjeriti preko nacionalnih granica ili između različitih sfera odgovornosti, zahtijeva sofisticiranu koordinaciju između različitih nacionalnih i internacionalnih aktera. Predočeno uključuje razvoj fleksibilnih sporazuma o podjeli odgovornosti, mehanizma za brzo prebacivanje resursa, i protokola za koordinaciju u realnom vremenu koji mogu funkcionisati uprkos različitim nacionalnim procedurama i ograničenjima. Model fluidnih žarišta predstavlja značajan teoretski iskorak u razumijevanju savremenih konflikata, nudeći konceptualni okvir koji bolje odražava kompleksnu, dinamičnu i fragmentisanu prirodu savremenog ratovanja. Kroz prepoznavanje temporalnosti, međudomske prirode, nelinearnosti i "gravitacionog efekta" strateških žarišta, ovaj model omogućava sofisticiranije razumijevanje distribucije strateške važnosti u fragmentisanim konfliktima i razvoj efikasnijih pristupa planiranju i izvođenju operacija u takvom okruženju. Iako zahtijeva značajne transformacije u doktrini, organizaciji, tehnologiji i edukaciji, ovaj model nudi put ka efikasnijim operativnim pristupima koji mogu adekvatnije odgovoriti na izazove savremenog ratovanja. Kroz dalji razvoj i operacionalizaciju koncepta fluidnih žarišta, moguće je premostiti jaz između tradicionalne vojne teorije i kompleksne realnosti fragmentiranih konflikata XXI vijeka.

5. ZAKLJUČAK

Konceptualni paradoks dominantnog bojišta predstavlja fundamentalni izazov za savremenu vojnu teoriju i praksu, zahtijevajući temeljno preispitivanje tradicionalnih doktrina i razvoj novih teorijskih okvira. Analiza je pokazala da fragmentacija ratnih zona - kroz geografsku, tehnološku i društveno-političku dimenziju - stvara operativno okruženje u kojem klasičan koncept dominantnog bojišta postaje operativno neadekvatan. U mrežno-centričnim sukobima, nemogućnost hijerarhijske prioritizacije bojišta manifestuje se kroz fluidnost operativnog prostora, interdomenske zavisnosti i nelinearne dinamike koje poništavaju tradicionalnu logiku centralizovanog težišta.

Model fluidnih žarišta, predložen kao alternativni teorijski okvir, prepoznaje policentričnu, dinamičnu i adaptivnu prirodu savremenih konflikata, gdje se strateška važnost ne vezuje za statičku lokaciju, već za emergentne tačke konvergencije različitih dimenzija sukoba. Takav model zahtijeva razvoj novih operativnih koncepata poput Distribuisane adaptivne sinhronizacije i Modularnih operativnih paketa, koji mogu odgovoriti na promjenjivu prirodu strategijski značajnih žarišta. Vojni lideri XXI vijeka moraju razviti kognitivne sposobnosti za razumijevanje kompleksnih sistema i prepoznavanje emergentnih obrazaca, napuštajući tradicionalno oslanjanje na linearno planiranje i hijerarhijsku prioritizaciju. Implementacija modela fluidnih žarišta podrazumijeva transformaciju u četiri ključne oblasti: doktrini, organizaciji, tehnologiji i edukaciji.

Savremeni konflikti zahtijevaju i razvoj sofisticiranijih pristupa mjerenju efektivnosti operacija koji prevazilaze tradicionalne metrike i prepoznaju systemske efekte kroz različite domene. Prihvatanje inherentne neizvjesnosti fragmentisanih konflikata nameće potrebu za razvojem *robustne adaptabilnosti* - sposobnosti za efikasno funkcionisanje uprkos nepredvidivosti kroz adaptivne sisteme i procedure. Fragmentacija takođe zahtijeva integrisani međugencijski i međunarodni pristup upravljanju konfliktima, jer nijedna organizacija ne može samostalno adresirati kompleksnost savremenih fragmentiranih sukoba. Razvoj efikasnih mehanizama koordinacije između različitih elemenata nacionalne moći, kao i sa međunarodnim partnerima, postaje kritičan za uspjeh u takvom okruženju. Planiranje operacija mora evoluirati od rigidnih, sekvencijalnih planova ka adaptibilnim okvirima koji omogućavaju fleksibilnost i prilagođavanje promjenljivim okolnostima. Koncept "misije komande" postaje posebno relevantan, omogućavajući decentralizovano odlučivanje uz održavanje strategijske koherentnosti.

Informaciona superiornost i sajber domeni stvaraju nove mogućnosti ali i nove ranjivosti, zahtijevajući holistički pristup bezbjednosti koji integriše fizič-

ke i virtuelne aspekte konflikta. Tehnološka kompleksnost savremenih sistema naoružanja stvara preklapajuće zone uticaja koje ne prate tradicionalnu sektorsku logiku bojišta. Asimetrična priroda savremenih sukoba omogućava i slabijim protivnicima da izazovu tradicionalno superiornije snage kroz inovativnu upotrebu dostupnih tehnologija i taktika. Takva dinamika čini tradicionalne pristupe prioritizaciji potencijalno kontraproduktivnim. Edukacija vojnih profesionalaca mora se transformisati kako bi pripremila lidere za razumijevanje interdisciplinarnih aspekata savremenih konflikata. Razvoj sistemskog razmišljanja, teorije kompleksnosti i sposobnosti za upravljanje neizvjesnošću postaju ključne kompetencije. Implementacija novih teorijskih okvira zahtijeva kulturnu promjenu u vojnim organizacijama, koja može biti jedan od najvećih izazova. Tradicionalne hijerarhijske strukture i procedure moraju evoluirati ka fleksibilnijim, adaptabilnijim modelima organizacije i funkcionisanja.

Predočeni teoretski iskorak ne implicira potpuno odbacivanje tradicionalnih principa ratovanja, već njihovu sofisticiranu reinterpretaciju i adaptaciju za potrebe radikalno transformisane prirode konflikta. Principi poput koncentracije snaga, ekonomije sile i održanja inicijative ostaju relevantni, ali njihova primjena mora biti prilagođena realnostima fragmentisanih, mrežno-centričnih konflikata. Samo kroz ovakvu fundamentalnu transformaciju vojnog mišljenja, moguće je premostiti jaz između tradicionalne vojne teorije i kompleksne realnosti savremenog ratovanja, omogućavajući razvoj efikasnijih pristupa planiranju i izvođenju operacija u razdrobljenim konfliktnim zonama XXI vijeka. Budućnost vojne teorije leži u sposobnosti da se adaptira na ovu novu realnost, zadržavajući ono što je vječno važno iz vojnih tradicija, a transformišući ono što je postalo neadekvatno za savremene izazove.

6. LITERATURA

1. Alexander, K. B. (2010). *Building a new command in cyberspace*. Strategic Studies Quarterly, 4(2), 118-127. Dostupno na: <https://www.airuniversity.af.edu/SSQ/>
2. Alexander, K. B. (2014). *Cybersecurity: Threats to the U.S. Senate Armed Services Committee testimony*. 113th Congress, 2nd session. Dostupno na: <https://www.armed-services.senate.gov/>
3. Blaker, J. R. (2007). *Transforming Military Force: The Legacy of Arthur Cebrowski and Network Centric Warfare*. Praeger Security International. Dostupno na: <https://www.amazon.com/Transforming-Military-Force-Cebrowski-International/dp/0275994279>
4. Breedlove, P. M. (2018). *NATO's next act: How to handle Russia and other*

- threats*. Foreign Affairs, 97(4), 108-118. Dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/>
5. Cebrowski, A. K. & Garstka, J. J. (1998). *Network-centric warfare: Its origin and future*. Naval Institute Proceedings, 124(1), 28-35. Dostupno na: <https://www.usni.org/magazines/proceedings/1998/january/network-centric-warfare-its-origin-and-future>
  6. Clausewitz, C. v. (1976). *On war* (M. Howard & P. Paret, Trans.). Princeton University Press. (Originalno djelo objavljeno 1832).
  7. Dempsey, M. E. (2012). *World more dangerous, top general says*. The Boston Globe, April 12, 2012. Dostupno na: <https://www.bostonglobe.com/news/nation/2012/04/12/world-more-dangerous-top-general-tells-harvard/XrSM8cTzyZ0YstKv36JhJN/story.html>
  8. Freedman, L. (2017). *The future of war: A history*. PublicAffairs Books.
  9. Gerasimov, V. (2013). *Vrijednost nauke je u predviđanju: Novi izazovi zahtevaju preispitivanje oblika i metoda vođenja borbenih operacija*. Voenno-promishlenniy kurier, 8(476), 1-3.
  10. Kilcullen, D. (2010). *Afghanistan: An overview of the counterinsurgency strategy*. Testimony before US House of Representatives Armed Services Committee. Dostupno na: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=128506407>
  11. Kilcullen, D. (2020). *The dragons and the snakes: How the rest learned to fight the West*. Oxford University Press.
  12. Knežević, S. (2024). *Prauzrok: nacrt za uvod u morfologiju kosmologije, evolucije i teogonije*. Beograd: Metaphysica.
  13. Knežević, S. & Martinović, T. (2024). *Development international law after World War II*. Defendologija 54-2024, 125-145.
  14. Knežević, S. (2025). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
  15. Latham, R. (2020). *The transformation of warfare in the information age: System complexity and the geometry of power projection*. Cambridge University Press.
  16. Mallick, P. K. (2020). Network Centric Warfare. *ResearchGate*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/344737587_NETWORK_CENTRIC_WARFARE
  17. Mattis, J. (2018). *Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America*. Department of Defense. Dostupno na: <https://www.defense.gov/>
  18. Mattis, J. (2019). *Call sign chaos: Learning to lead*. Random House.

19. McChrystal, S. (2013). *My share of the task: A memoir*. Portfolio/Penguin. Dostupno na: <https://www.amazon.com/Share-Task-General-Stanley-McChrystal/dp/159184682X>
20. McChrystal, S., Collins, T., Silverman, D. & Fussell, C. (2015). *Team of teams: New rules of engagement for a complex world*. Portfolio/Penguin. Dostupno na: <https://www.amazon.com/Team-Teams-Rules-Engagement-Complex/dp/1591847486>
21. McMaster, H. R. (2008). *Learning from contemporary conflicts to prepare for future war*. *Orbis*, 52(4), 17-28.
22. McRaven, W. H. (2013). *Posture statement of Admiral William H. McRaven, USN, Commander*. United States Special Operations Command before the 113th Congress House Armed Services Committee.
23. Milley, M. A. (2016). *Radical change is coming: The future of war and the U.S. military*. Keynote address at the Association of the United States Army Conference.
24. Milley, M. A. (2018). *The future character of war and strategic landscape*. Statement before the Senate Armed Services Committee.
25. Milley, M. A. (2019). *The future character of war and the strategic landscape*. Statement before the Senate Armed Services Committee.
26. Owens, W. A. (2001). *Lifting the fog of war*. Farrar, Straus and Giroux.
27. Petraeus, D. H. (2010). *Counterinsurgency concepts: What we learned in Iraq*. *Global Policy*, 1(1), 65-76. Dostupno na: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/17585899>
28. Petraeus, D. H. (2018). *The American experience with counterinsurgency: Lessons from Iraq and Afghanistan*. *Foreign Affairs*, 97(3), 43-57. Dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/afghanistan/2013-01-01/end-age-petraeus>
29. Scales, R. H. (2016). *Scales on war: The future of America's military at risk*. Naval Institute Press.
30. Stavridis, J. (2016). *Sea power: The history and geopolitics of the world's oceans*. Penguin Press.
31. Votel, J. L. (2016). *Statement of General Joseph L. Votel, U.S. Army, Commander, U.S. Central Command before the Senate Armed Services Committee*.
32. Warden, J. A. (1995). *The air campaign: Planning for combat*. Brassey's.
30. NATO. (2018). *Multi-Domain Operations: Converged warfare for the 21st century*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
31. U.S. Army. (2017). *Multi-Domain Battle: Evolution of Combined Arms for the 21st Century*. TRADOC Pamphlet 525-3-1.

32. U.S. Department of Defense. (2018). *Joint Concept for Operating in the Information Environment*. Joint Chiefs of Staff.
33. U.S. Marine Corps. (2019). *Force Design 2030*. Headquarters Marine Corps.
34. Joint Chiefs of Staff. (2020). *Joint Warfighting Concept*. U.S. Department of Defense.

Prethodno saopštenje

UDK: 323.1(=163.41)(497.13):929Рашковић Ј.

DOI: 10.7251/SOCSR2526111P

COBISS.RS-ID 142909697

Zaprimljen rad: 29.04.2025.

Odobren rad: 03.07.2025.

mr Mišel Pavlica¹

**JOVAN RAŠKOVIĆ
UTIŠANI GLAS DOGOVORA I RAZUMA
U SRPSKO-HRVATSKIM ODNOSIMA**

Sažetak: Jovan Rašković bio je značajna naučna i politička ličnost u godinama koje su prethodile raspadu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Upamćen je po svom zalaganju za prava Srba u Hrvatskoj i kao osnivač Srpske demokratske stranke (SDS) 1990. godine. Rašković je nastojao da se izbori za (manjinska) prava Srba demokratskim i institucionalnim sredstvima, koristeći umjerenost i dijalog kao primarni pristup u svom političkom djelovanju.

Ovaj rad istražuje političko i intelektualno nasljeđe Jovana Raškovića, istaknutog psihijatra, akademika i političkog lidera, čija je uloga tokom raspada SFRJ bila značajna, ali i često osporavana. Fokusirajući se na njegove napore da spriječi širi sukob između Srba i Hrvata tokom turbulentnog perioda krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina, ovaj rad smješta Raškovića u širi kontekst postkomunističke tranzicije, rastućeg nacionalizma i etničke polarizacije u bivšoj Jugoslaviji.

Oslanjajući se na niz istorijskih, političkih i drugih izvora, rad kritički procjenjuje tvrdnje da je Rašković doprinio eskalaciji etničkog sukoba. Umjesto toga, rad argumentuje da je Raškovićeva politička marginalizacija, izazvana neprijateljskim hrvatskim nacionalizmom i usponom radikalnijih snaga u srpskoj političkoj sferi, potkopala njegovu viziju i napore da obezbjedi mirnu koegzistenciju. Kroz analizu njegovih spisa, javnih govora i dostupnih članaka, ovaj rad tvrdi da Rašković predstavlja potisnuti glas uzdržanosti čiji neuspjeh da utiče na tok događaja označava propuštenu priliku za mirnije rješenje srpsko-hrvatskog sukoba. U krajnjoj liniji, studija doprinosi nijansiranom razumevanju Raškovića kao proizvoda svog vremena i potencijalne alternative putu koji je doveo do rata.

---

¹ Doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjaluci

Ključne riječi: Jovan Rašković, raspad Jugoslavije, Srbi u Hrvatskoj, ljudska prava, mirni otpor

Uvod

Dr Jovan Rašković bio je jedna od centralnih ličnosti na političkoj sceni SFRJ tokom 80-tih i napočetku 90-tih godina dvadesetog vijeka. Njegov politički angažman intenzivira se u periodu političkih promjena na prostoru bivše Jugoslavije, uoči i početkom izbijanja sukoba. Kao srpski politički vođa, primarno se zalagao za prava Srba u Hrvatskoj.

Rođen je u Kninu, u kraju gdje je živjelo srpsko pravoslavno stanovništvo, što je dominantno uticalo na njegove ljudske i političke stavove. Završio je medicinu na Univerzitetu u Zagrebu, specijalizovao psihijatriju u oblasti mentalnih teškoća i ljudskog ponašanja i postao univerzitetski profesor.

Tokom školovanja, Rašković je proučavao politička i socijalna kretanja u SFRJ, kao kompleksnoj federaciji sačinjenoj od više etničkih i religijskih grupa sa istorijom neprevaziđenih antagonizama i sukoba. Ovakvo okruženje doprinijelo je njegovom rastućem interesovanju za politiku i socijalnu pravdu, a posebno za prava manjinskih zajednica.

Živo predanje i spomen na pogrom Srba tokom Drugog svjetskog rata, kao i temeljito psihijatrijsko obrazovanje pružilo je Raškoviću snažnu bazu za oblikovanje njegove uloge zagovarača za prava Srba u Hrvatskoj. Naučna pozadina takođe je snažno uticala na njegov pristup razumijevanju etničkih i socijalnih tenzija i konflikata u regionu.

Tokom 80-tih godina dvadesetog vijeka, situacija u Jugoslaviji počinje da se usložnjava zbog ekonomskih izazova, buđenja nacionalne svijesti i posljednjih separatističkih težnji pojedinih nacionalnih zajednica unutar jugoslovenske federacije. *Problematika ljudskih, građanskih i nacionalnih prava dobivala je smisao i značenja koje je sve teže bilo dovesti u vezu s vrijednosnim i normativnim aspektima jugoslovenskog socijalističkog samoupravljanja* (Roksandić D. 2011).

Duboko zabrinut zbog diskriminacije i marginalizacije Srba pod nacionalističkim režimom Franje Tuđmana i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ²), Rašković se postepeno uzdiže kao zagovornik srpskih prava artikulirajući glas značajnog dijela Srba u Hrvatskoj. Kao odgovor na novonastale opasnosti i rastuće političke tenzije, u februaru 1990. godine formira SDS. Njeno se djelovanje fokusira na zaštitu političkih, kulturnih, ekonomskih i ostalih prava Srba

---

2 HDZ je formirana 1989. kao prva stranka na prostoru bivše Jugoslavije sa nacionalnim predznakom.

u Hrvatskoj, kao i na zalaganje za veću autonomiju unutar hrvatskog političkog sistema. Pod Raškovićevim vođstvom, SDS mobilizuje srpsku zajednicu u Hrvatskoj učvršćujući nacionalnu koheziju i podižući svijest o nadolazećim opasnostima.

Tenzije se nastavljaju i doživljavaju svoju kulminaciju ukidanjem konstitutivnosti Srba u Hrvatskoj i proglašenjem hrvatske nezavisnosti 1991. godine. Ubrzo dolazi do oružanog konflikta između hrvatskih paravojnih formacija i hrvatskih i srpskih policija. Zalažući se za korištenje miroljubivog pristupa u borbi za očuvanje prava Srba, nakon izbijanja oružanih sukoba Rašković se nalazi po strani glavnih dešavanja, a ključnu ulogu preuzimaju radikalne političke snage koje, u odgovoru na unilateralno i beskompromisno ponašanje novih hrvatskih vlasti, dobijaju rastuću podršku među srpskim stanovništvom.

Intenziviranjem konflikta i eskalacijom političkih sukoba i nasilja, polovinom 1991. godine, Raškovićeva uloga postaje veoma nezahvalna. Njegovo političko djelovanje biva sve manje prihvatljivo ekstremističkim strujama sa obje strane. Njegovo zalaganje za miroljubivi, kompromisni, institucionalni i politički način rješavanja problema počinje da uživa sve manju podršku, a vodeću riječ postepeno preuzima militaristički pristup.

Život Jovana Raškovića tragično je prekinut 28. jula 1992. godine pod okolnostima koje nikada nisu u potpunosti razjašnjene. Njegova smrt primljena je kao tragedija od strane njegovih pristalica i do danas je ostala predmet špekulacija i teorija zavjere, ali je u datom trenutku prošla i relativno nezapaženo u javnosti preokupiranoj ratnim dešavanjima koja su na prostoru bivše Jugoslavije uzela maha.

Djetinjstvo i obrazovanje

Rašković je rođen u Kninu 5. jula 1929. godine u istaknutoj porodici srpskih intelektualaca koja je pretrpjela traumatično iskustvo tokom Drugog svjetskog rata, o čemu sam Rašković govori u svojoj knjizi „Luda zemlja“ (Rašković J. 1990). Kako bi se spasila od pogroma nad Srbima koje su provodile vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH), porodica Rašković, kao i mnogobrojne druge srpske porodice, prisiljena je da se 1941. godine skloni iz Šibenika, gdje je Jovanov otac Dušan radio kao advokat, u mjesto Kistanje nadomak Knina, koje se u to vrijeme nalazilo pod italijanskom upravom. Djetinjstvo provodi u dalmatinskom Manastiru Krka družeći se sa igumanom ocem Nikodimom u relativno mirnom okruženju, ali i kao svjedok mnogobrojnih ustaških zločina nad Srbima koji su se događali u neposrednoj blizini.

Nakon Drugog svjetskog rata, niže razrede gimnazije polaže u Zadru i Kninu, a potom se seli u Zagreb, gdje maturira 1948. godine. Medicinski fakultet završava u Zagrebu 1956. godine, a specijalistički ispit iz neuropsihijatrije polaže 1962. godine. Doktorsku disertaciju odbranio je na Medicinskom fakultetu univerziteta u Zagrebu 1975. godine. U profesionalnom domenu radio je kao direktor Opšte bolnice u Šibeniku od 1959. do 1961. godine, a potom i kao direktor medicinskog centra. Neurofiziološka istraživanja provodio je u okviru Instituta za kliničku neurofiziologiju Medicinskog fakulteta u Ljubljani, u čijem je osnivanju i sam učestvovao³.

Radio je kao profesor na univerzitetima u Ljubljani i Zagrebu i kao gostujući profesor na mnogim međunarodnim univerzitetima, pored ostalog, u Londonu, Hjustonu i Rimu. Bio je direktor Centra za naučno-istraživački rad bolnice „Sveti Sava“ u Beogradu, član Medicinske akademije Hrvatske, kao i počasni član Udruženja psihijatarata Italije i Čehoslovačke. Krajem 1988. godine, postao je član Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) van radnog sastava.

Autor je više stotina medicinskih publikacija, stručnih i naučnih radova, te nekoliko monografija. Pored knjige „Luda zemlja“, koja oslikava njegove političke planove i preokupacije, posthumno je objavljena i knjiga njegovih tekstova „Duša i sloboda“, 1995. godine.

Raškovićevo srpsko porijeklo i odrastanje tokom ratnog vihora dominantno opredjeljuje njegove buduće nacionalne i političke stavove. U svojim kasnijim radovima govori o genocidu nad Srbima u NDH kao najsnažnijem elementu identiteta kod srpskog naroda, posebno Srba u Krajini. U radu „Zločin i krivnja“ objavljenom u časopisu Srpska zora, osvrće se na neprihvatanje ustaškog genocida od strane Hrvata, i razmatra pretpostavke za podnošljiv suživot ovih različitih kolektivnih karaktera. U svom eseju „O epidalnom, kastrativnom i rektalnom karakteru“ nastoji da rastumači kolektivni psihološki karakter Srba, Hrvata i muslimana (Bošnjaka).

Može se reći da je Raškovićeva akademska i naučna karijera dala konačnu formu njegovom političkom aktivizmu, koji je istovremeno bio nacionalni – srpski, ali i opšteljudski i kosmopolitski. Dobrica Ćosić je za Raškovića rekao da je u bezdušnu politiku unio dušu (Ćosić D, „Srpsko pitanje“ 2004, str. 15), a u nacionalnu ideologiju humanizam, dok ga je akademik Matija Bečković opisao kao neponovljivu političku vrijednost, rekavši i to da će srpska istorija teško u jednom čovjeku moći da pronađe temeljnijega, prostranijega, nesebičnijega, plemenitijega i uglednijega humanistu i slugu srpskog naroda.

---

3 Izvor: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2013 – 2024) – <https://www.enciklopedija.hr/clanak/raskovic-jovan>

Politička karijera

Nakon višedecenijskog perioda „bratstva i jedinstva“ koji je, pored ostalog, karakterisala nemogućnost otvorenog iskazivanja nacionalnih težnji u SFRJ, krajem 80-tih godina dvadesetog vijeka dolazi do buđenja nacionalne svijesti, a stari antagonizmi ponovo dobijaju svoju pojavnu dimenziju. Višepartijski sistem omogućuje formiranje političkih stranaka, koje poprimaju dominantno nacionalni karakter. Umjesto da ponovo probuđenu nacionalnu svijest postepeno uvedu u demokratske tokove, političke promjene i prelazak sa jednopartijskog na višepartijski sistem dovode do rasplamsavanja nacionalizma i usložnjavanja i radikalizacije odnosa u društvu.

Na svom putu ka nezavisnosti od Jugoslavije, 1990. godine Hrvatska mijenja ustav iz 1974. godine prema kojem je Socijalistička Republika Hrvatska bila određena kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive.“ „Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnog svijeta.“

„Status Srba u Hrvatskoj de facto se svodi na manjinski, ne mijenjajući temeljnu odredbu hrvatskog Ustava s tim u vezi: prvo, narušavajući jezičnu ravnopravnost Hrvata i Srba u Hrvatskoj iz 1974. godine, tj. isključujući ćirilicu iz ravnopravne službene upotrebe; drugo, isključujući posebne odredbe o načinu odlučivanja u Saboru, „kad je na dnevnom redu njegovih vijeća prijedlog akta ili drugo pitanje od interesa za ravnopravnost naroda i narodnosti“; treće, redefinišući „uvjete“ i „ostala pitanja od interesa za regionalno povezivanje općina i za osnivanje zajednica općina“ (Roksandić D, 2011). Od naroda koji je istorijski, zajedno sa Hrvatima, oblikovao ovu zemlju, Srbi u Hrvatskoj stavljaju se na nivo nacionalnih manjina⁴.

Kao jedan od najuglednijih Srba sa prostora Hrvatske, Rašković odlučuje da politički artikuliše težnje i strahove srpskog naroda i 1990. godine osniva i do svoje smrti predvodi SDS. U svom radu „Srpska demokratska stranka, od osnivanja do konstituisanja višestranačkog Sabora“, o kontekstu osnivanja SDS-a Domagoj Knežević piše: „Osnivanje Srpske demokratske stranke (SDS)

4 Godine 1997. prava Srba dodatno se umanjuju donošenjem Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Hrvatske i tako se zaukružuje posao na formalnom i materijalnom odstranjivanju Srba iz Hrvatske.

u Kninu najavilo je novi oblik političkog organiziranja hrvatskih Srba. Glavni inicijator osnivanja ove političke opcije bio je dugogodišnji šef neuropsihijatrije i direktor Medicinskoga centra u Šibeniku Jovan Rašković. Raškovića je na ovu inicijativu, po svjedočenju Borisava Jovića, potaknuo njegov dugogodišnji prijatelj, akademik Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) i književnik Dobrica Ćosić. Ovo prijateljstvo započelo je početkom sedamdesetih na okruglom stolu o psihijatriji u Beogradu na kojem je Rašković sudjelovao. Preko Ćosića, Rašković razvija prijateljstvo s ostalim akademikima SANU. Rašković je poslije tvrdio da je zbog tih druženja odbijena njegova kandidatura za profesora na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, a postao je i predmetom obrade hrvatske Službe državne sigurnosti, vjerojatno po liniji srpskoga nacionalizma. Na osnivačkoj sjednici srbijske Demokratske stranke, održanoj 4. 2. 1990. u Beogradu, Rašković i Ćosić prisustvovali su kao gosti stranke.“ (Knežević D. 2010).

Svoj politički angažman Rašković koristi kao sredstvo za odbranu nacionalnih interesa i suvereniteta srpskog naroda u Hrvatskoj. Rašković nema prethodnog iskustva u bavljenju politikom, niti mu je primarna namjera da se dokopa vlasti. Nastoji da vodi nezavisnu i odgovornu nacionalnu politiku isključujući nasilna sredstva kao način za postizanje političkih ciljeva, zbog čega je nazivan i „Srpski Gandi“.

Na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, Srbi se masovno opredjeljuju za opciju reformisanih komunisti Ivica Račana, u okviru stranke Savez komunisti Hrvatske – stranka demokratskih promjena (SKH-SDP). Raškovićev SDS ulazi u hrvatski Sabor, ali zaoštavanje odnosa između Hrvata i Srba ima za posljedicu povlačenje njegovih predstavnika iz hrvatskih institucija. Raškoviću je bilo ponuđeno mjesto potpredsjednika hrvatske vlade, ali je ovu ponudu odbio riječima da se time ne može „nadoknaditi ravnopravnost srpskog naroda“ (Knežević D. 2010).

Nova hrvatska politika svesrdno se trudi da ponovo probudi traumatična sjećanja na pogrom Srba tokom Drugog svjetskog rata, da ih prisili na otpor, optuži za neposlus i uvuče u sukob. „Etnonacionalizacija hrvatske politike poslije konstituiranja višestranačkog Sabora, osjetno je olakšala dotada marginalne uticaje oficijelne srpske politike među Srbima u Hrvatskoj, a time neizbježno ubrzala njihovu automarginalizaciju u hrvatskoj politici.“ (Roksandić D. 2011).

Nakon neuspješnih pokušaja da obnove srpsko-hrvatske odnose na novim osnovama kroz djelovanje u višestranačkom političkom okruženju u okviru SKH-SDP, Srbi u Hrvatskoj sve se više okreću nacionalnoj opciji – SDS-u. Predvođenim dr Raškovićem, prihvataju ga za vođu, a on im odgovara „Ja nisam vaš vođa, nego sluga!“ Rašković se nikada nije ponašao kao klasičan političar i sam priznajući nedostatak vlastite političke pragmatičnosti. Njegovo

insistiranje na nenasilnoj politici i mirnom rješavanju konflikata predstavlja trn u oku za nove hrvatske vlasti, kojima je radikalizacija bila primarni politički interes i istovremeno sredstvo za osamostaljenje i rješanje srpskog pitanja u Hrvatskoj. Njegova politika takođe je zasmetala i radikalnim centrima moći u Srbiji, zbog čega se počinju tražiti načini i koordinisati napori na njegovom uklanjanju sa političke scene.

U uslovima radikalizacije političkih odnosa i početka oružanih sukoba na terenu, kao politike kojoj se stalno, otvoreno i principijelno suprotstavljao, početkom 1992. godine, pod velikim pritiscima, Rašković se seli u Beograd radi potrebe za obezbjeđenjem sigurne egzistencije za svoju porodicu. Umjesto da svoju političku borbu nastave da zasnivaju na nenasilnim i demokratskim sredstvima, koje je Rašković postavio i propagirao kroz svoje političko djelovanje, nove srpske političke vođe dozvoljavaju da srpski narod u Hrvatskoj bude uvučen u oružani sukob.

U datom trenutku globalnih geopolitičkih promjena nastalih padom „gvozdene zavjese“, odnos snaga na terenu nije bio pogodan za rješavanje srpskog nacionalnog pitanja. Videći priliku da se jednom i za svagda riješi Srba, što im nije pošlo za rukom ni tokom Drugog svjetskog rata, novi hrvatski politički čelnici forsiraju ratnu opciju provocirajući situaciju i objeručke prihvatajući radikalizaciju u koju su krajiški Srbi na kraju uvučeni pod patronatom političkog Beograda. Sa ove vremenske distance, jasno je da se radilo o neodgovornoj politici nedorasloj istorijskom izazovu i o političarima koji su bili spremni da se bez griže savjesti kockaju životima i sudbinama stotina hiljada Srba na prostoru Hrvatske.

Najvažnija dostignuća i doprinos

I prije svoje političke karijere, dr Jovan Rašković bio je poznati neoropsihijatar, univerzitetski profesor, naučni radnik i akademik. Autor je mnogobrojnih stručnih i naučnih publikacija iz domena ljudskog ponašanja i psihijatrije, ali i tekstova u kojima nastoji proniknuti u pozadinu i doprijeti do suštine antagonizama na balkanskim prostorima, prevashodno onih između Srba i Hrvata. Njegova najvažnija djela uključuju: *Narcizam* (1988), *Zločin i krivnja* (1990), *Luda zemlja* (1990) i *Depersonalizacija* (1991).

Obnovljeni strah od stradanja kojem su Srbi bili masovno izloženi tokom Drugog svjetskog rata, u kontekstu novostečene hrvatske nezavisnosti, oduzimanja ustavnih prava i rastuće antisrpske politike u Hrvatskoj, postavljaju dr Raškovića u centar političkih zbivanja, na mjesto vođe srpskog naroda u Hrvatskoj. Kao reakciju na turbulentne događaje na prostoru SFRJ sa kraja

80-tih i početka 90-tih godina dvadesetog vijeka, koristi naučnu podlogu za oblikovanje svojih političkih stavova i 1990. godine osniva SDS u Hrvatskoj.

U uslovima sve veće radikalizacije odnosa u Hrvatskoj, kroz svoj politički angažman artikulirao je glas, strepnje i htjenja srpskog naroda, nastojeći da razumije i hrvatsku stranu i stalno vjerujući da je kompromis moguć. Pokušavao je da unese duh dogovora i razuma u srpsko-hrvatski odnos, po čemu predstavlja jedinstven primjer i u srpskoj i u hrvatskoj politici. Raškovićev pristup s vremenom je postao smetnja i izazov, kao za hrvatske, tako i za srpske šoviniste, pa biva prisiljen da se skloni sa političke scene.

Izazovi i kontroverze

Zbog značajnog uticaja među Srbima u Hrvatskoj i njegove političke uloge u dešavanjima koja su prethodila otpočinjanju rata na prostoru bivše Jugoslavije, Raškovićeva političko djelovanje u jednom dijelu javnosti smatra se kontroverznom. Iako se primarno zalagao za zaštitu prava i veću autonomiju Srba na prostoru Hrvatske na kojem su predstavljali većinu, i u okviru hrvatskog političkog sistema, kritičari ga optužuju za jačanje srpskog separatizma u Hrvatskoj i posljedični doprinos rastu tenzija i započinjanju oružanog konflikta. Isto tako, njegovi radikalniji sunarodnici zamjeraju mu zbog nastojanja da vodi politiku odvojenu od uticaja Beograda, kao i na nebrojenim pokušajima da pronađe kompromis sa hrvatskim političkim liderima.

Raškovićeva netipična otvorenost i iskrenost u pogodnom je trenutku iskorištena protiv njega na krajnje kompromitujući način. Sastanak Raškovića i novoizabranog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana u Zagrebu 1990. godine tajno je sniman bez Raškovićevog znanja. Tom prilikom, Rašković je poručio Tuđmanu da ne provocira Srbe, da im ne oduzima prava i da ih ne izbacuje iz Ustava, jer su Srbi ponosan, hrabar i lud narod koji je spreman na žrtvu i stradanje. Snimak je montiran, a audio zapis prepravljen i predstavljen na način da izgleda kao da je Rašković Tuđmanu rekao da su Srbi lud narod.

Sa druge strane, nove hrvatske vlasti podižu protiv Raškovića optužnicu zbog „*podsticanja i organizovanja djelatnosti usmjerene na ugrožavanje teritorijalne ukupnosti Republike Hrvatske*“ tražeći petnaestogodišnju kaznu zatvora. Rašković na ličnom i na ljudskom nivou ovu optužnicu veoma teško prihvata, posebno s obzirom na svoja iskrena i neprestana mirotvorna nastojanja.

I njegova smrt nastavlja da izaziva kontroverze, prije svega zbog okolnosti, trenutka i mjesta. Iznenađno i prerano je preminuo u Beogradu 1992. godine, zvanično od posljedica srčanog udara, mada nisu postojale indicije

o njegovom kritičnom zdravstvenom stanju⁵. Zbog toga, mnogi podržavaoci njegove politike smatraju da je zapravo žrtva atentata koji su izvršili njegovi politički protivnici. I ova kontroverza oblikovala je njegov legat srpskog vođe i političke ličnosti, a nastavljaju se i debate o njegovoj ulozi i mogućem drugačijem raspletu događaja u slučaju da je dulje poživio.

Politički uticaj

Profilišući se u vođu Srba u Hrvatskoj krajem 80-tih i početkom 90-tih godina dvadesetog vijeka, dr Rašković nastoji da artikuliše authotonu srpsku politiku na prostoru Hrvatske, odvojenu od spoljnih interesa i uticaja i da na taj način osigura poštivanje oduzetih prava Srba u Hrvatskoj. Njegov politički uticaj pravazilazi samo osnivanje SDS-a 1990. godine i proširuje se na ulogu svojevrsnog narodnog zaštitnika prava Srba u Hrvatskoj, ali i na širem srpskom prostoru, van matice Srbije.

S obzirom na činjenicu da je predstavljao značajnu političku ličnost tokom godina koje su prethodile raspadu SFRJ, neki autori pripisuju mu i ulogu u radikalizaciji odnosa i disoluciji Jugoslavije⁶, iako je moguće osporiti argumente da je Rašković svojim političkim djelovanjem doprinio eskalaciji sukoba i raspadu zajedničke države. Ovakva se uloga prije može pripisati njegovim političkim protivnicima i nasljednicima u okviru SDS-a, koji su nakon njegovog povlačenja iz politike i posebno nakon njegove smrti 1992. godine započeli da vode radikalniju i beskompromisniju politiku, koja se u datim okolnostima može okarakterisati i kao samoubilačka.

Postoji koincidencija između trenutka kada je Rašković otišao sa političke scene i opredjeljenja za ratnu opciju kao primarnu u rješavanju političkih i nacionalnih pitanja na prostoru bivše Jugoslavije. Ovakva se politika u konačnici pokazala kao pogrešna za Srbe efektivno ih dovodeći do vojnog poraza u ratu i do posljedičnog egzodusa i potpune političke, kulturne, ekonomske i svake druge marginalizacije na prostoru današnje Hrvatske.

---

5 O kontekstu Raškovićeve smrti, njegova kćerka Sanda govori: „On je imao visok pritisak i neke promene na srcu, ali mu to apsolutno nije ugrožavalo život. S takvim srcem mogao je još dugo da živi. Mog oca ubilo je nešto drugo. Ta apsurdna optužba za ratni zločin bila je, verujem, kap koja je prelila čašu. To, jednostavno, nije mogao da podnese. Nije mogao da veruje da ljudska mržnja, zloba i zaslepljenost mogu biti toliko jaki. Pa, on je celog života, kao čovek i lekar, pomagao drugima. U pitanju su ne stotine, nego hiljade ljudi. I nikad nije gledao ko je kakve vere i nacionalnosti i koliko mu je dubok džep.“ Izvor: Kesar, J. (2007) Feljton o Jovanu Raškoviću.

6 Knežević, Domagoj (2010) „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituisanja višestranačkog Sabora“, str. 21-22

Politički uticaj Jovana Raškovića može se okarakterisati kao značajan, ne samo među Srbima u Hrvatskoj, već i u Bosni i Hercegovini. On nastavlja posredno da živi do današnjeg dana kroz reformisani SDS u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, čijem je formiranju Rašković značajno doprinio.

Uporedne refleksije: Rašković i njegovi politički savremenici

Da bi se razumjela politička uloga Jovana Raškovića i jedinstvenost njegove vizije, važno je da se uporedi njegov pristup sa drugim istaknutim ličnostima iz istog istorijskog perioda. Dok je Rašković dosljedno isticao nenasilje, dijalog i institucionalnu borbu, mnogi njegovi savremenici sa političkog prostora bivše Jugoslavije zalagali su se za radikalnije, beskompromisnije, pa čak i militarizovane pristupe. Među najznačajnijim političkim kontrastima izdvajaju se ličnosti Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana, čiji se uspon na vlast u Srbiji i u Hrvatskoj, respektivno, poklapa sa Raškovićevim političkim angažmanom.

„Dok je Rašković tražio kompromis i mirnu koegzistenciju između etničkih grupa, Milošević je mobilisao srpski nacionalizam kroz masovne skupove, emotivna obraćanja i kontrolu državnih medija“ (Bijelić J. 2010). Raškovićevo psihijatrijski utemeljeno vjerovanje u psihološku i istorijsku traumu srpskog naroda, obrađeno u njegovoj knjizi „Luda zemlja“ (1990), navodi ga na zalaganje za iscjeljenje i razumijevanje. Nasuprot tome, Milošević ovu traumu koristi da podstakne nacionalnu i političku konsolidaciju. Iako su obojica imali u vidu istorijsku patnju Srba, posebno tokom Drugog svjetskog rata, njihove praktične implikacije kao odgovor na posmatranu istoriju radikalno su se razilazile: Rašković je težio pomirenju kroz dijalog i institucionalno djelovanje, dok je Milošević često podsticao konfrontaciju i podjele.

Kontrast između Raškovića i Franje Tuđmana podjednako je oštar. Tuđman, bivši pripadnik partizanskog pokreta i istoričar, postao je lice hrvatskog pokreta za nezavisnost, a njegovo vođstvo obilježila je snažna nacionalistička retorika, politika koja je marginalizovala Srbe i insistiranje na redefinisanoj Hrvatske kao etničke države Hrvata. Tuđmanova politička strategija bila je agresivna i jednostrana, ostavljajući malo prostora za kompromis. Rašković je, nasuprot tome, često apelovao na međusobno poštovanje i oprez, upozoravajući da će namjerno isključivanje Srba iz novog hrvatskog identiteta neizbježno dovesti do nemira.

Posmatrana kroz međunarodnu perspektivu, Raškovićeva politika pokazuje izvjesnu sličnost sa globalnim ličnostima poput Mahatme Gandija ili Vavilava Havela, koji su se zalagali za miran otpor i moralno vođstvo u vremenima

nacionalnih previranja. Međutim, za razliku od Gandija ili Havela, Rašković je djelovao u okruženju gde je njegov pomirateljski ton često bio doživljavao kao slabost na obje strane i gde je oružani sukob ubrzo nadjačao dijalog. Njegov glas, iako razuman i human, teško se probijao kroz ubrzanu radikalizaciju političkog konteksta.

U krajnjoj liniji, Raškovićev neuspjeh da zadrži široku podršku, uprkos njegovoj moralnoj jasnoći, govori o tragičnim uslovima raspada Jugoslavije, u kojima su glasovi umjerenosti bili zaglušeni neposrednim uticajem etničkog straha, istorijskih nezadovoljstava i oportunističkih igara moći. Njegovo nasljeđe, za razliku od mnogih njegovih savremenika, predstavlja borbu za uzdržanosti i etičku dosljednost i propušten potencijal za mirniju alternativu.

Privatni život

Jovan Rašković bio je oženjen doktorkom Tanjom Stipišić (hrvatsko-italijanskog porijekla), koju je upoznao na studijima u Zagrebu. Njihova kćerka, dr Sanda Rašković Ivić, bila je ambasador Republike Srbije u Italiji (2008-2011) i predsjednik Demokratske stranke Srbije (2014-2016). Pod snažnim pritiscima zbog Jovanovog političkog djelovanja, porodica Rašković protjerana je 1991. godine iz Hrvatske u Beograd, gdje se i danas nalazi.

I u vrijeme velike političke popularnosti, Raškovićev ljudski karakter dominirao je nad njegovom ulogom političara. Kao odličan poznavalac istorije i mentaliteta naroda koji su živjeli na prostoru SFRJ, Rašković je imao veliki ugled među svojim sunarodnicima istovremeno uživajući i poštovanje kod jednog dijela hrvatskog stanovništva, zbog čega su ga mnogi Krajišnici nazivali „Čaća“.

Književnik Momo Kapor, o Raškoviću je govorio: „*Sama njegova pojava i karakter, koji su objedinjavali ličnost naučnika svetskog glasa, a u isto vreme i dobrodušnog seoskog lekara, čija je izlizana kožna torba već sama po sebi ulivala poverenje kod pacijenata, podsećali su na nekog staroslovenskog boga. (...) Niko nije primećivao da se iz godine u godinu puni tim neizrecivim bolom od nanesenih nepravdi, sve dok, ispunjen do poslednjeg delića svoga bića, nije kao iz kakvog uspavanog, pa naglo razbuđenog gejzira iznesen bez svoje volje da jedno vreme bude vođa tog nesrećnog naroda. (...) On (je) zbog svog naroda ušao u tu arenu, sve je žrtvovao, sve izgubio i na kraju je, kao poslednji lupež i razbojnik, proteran iz svog rodnog kraja.*“ (Kesar J. 2007).

Rašković gradi poseban odnos sa Srpskom pravoslavnom crkvom (SPC), što može da se dovede u vezu sa njegovim odrastanjem u manastiru. SPC smatra temeljem srpske državnosti jer je, tokom osmanlijskog perioda, dok srpska

država nije postojala, uspjela da očuva srpski identitet. Govoreći o SPC, Rašković navodi: „*Srpski narod se svojoj crkvi vraća u onoj mjeri u kojoj se nacionalno osvještuje. Nepravda koju je srpski narod, pod diktaturom boljševizma i kulta ličnosti, učinio svojoj crkvi je ogromna. Srpska pravoslavna crkva bila je posljednjih pedeset godina beskrajno usamljeno biće. Ja se ne libim reći da je ona bila najusamljeniji stvor ne samo na ovim prostorima, nego možda i na cijeloj planeti*“.

Rašković je preminuo u specijalnoj bolnici „Sveti Sava“ u Beogradu. Sačuvan je u Aleji zaslužnih građana na beogradskom Novom groblju. Nakon smrti, objavljena je njegova knjiga tekstova „Duša i sloboda“ (1995) u izdanju novosadske Slavije. U svom nagrađenom romanu „Trifuneja“ (treća knjiga), u izdanju IP Matica srpska (2003), Stojan Berber opisuje i Raškovića.

U znak zahvalnosti, po Raškoviću je nazvan Dom zdravlja u Mrkonjić Gradu, kao i ulice u Prijedoru, Trebinju, Bijeljini, Banja Luci, Novim Banovcima i Smederevu. Stanovništvo sela Marička pod Kozarom podiglo je Raškoviću bistu na mjestu gdje je avgusta 1989. godine održao govor pred više od deset hiljada okupljenih ljudi.

Zaključak

Raškovićevo naslijeđe nastavlja da traje kroz sjećanje na vodećeg savremenog borca za prava Srba u Hrvatskoj, bez obzira na njegov preran odlazak, kao i na kontroverze koje nastavljaju da prate njegovo političko djelovanje. Njegov doprinos razvoju srpske političke svijesti umrtvljene decenijama komunizma i njegovo zalaganje za nacionalna prava Srba u Hrvatskoj ostaju najistaknutiji aspekti njegove biografije.

Rašković zauzima jedinstveno mjesto u istorijskom prikazu Balkana sa kraja 20. vijeka, mjesto koje u tradicionalnom političkom smislu nije određeno uspjehom, već moralnim integritetom, intelektualnom pronicljivošću i nepokolebljivim vjerovanjem u nenasilje i mirnu koegzistenciju. Njegovo naslijeđe prevazilazi neposredne političke posljedice i predstavlja moralni kompas u vremenima nasilne i razdorne savremene istorije regiona.

Priča o čovjeku, prijatelju, mirotvorcu i iskrenom patrioti, koji u veoma nepovoljnom istorijskom trenutku nije upao u zamku militarističkog pristupa rješavanju srpskog nacionalnog pitanja, protkana mješavinom tuđe, divljenja i žaljenja, nastavlja da živi u kolektivnom sjećanju. On nastavlja da traje kao predanje o: „Krajiškom Čaći“, „Srpskom Gandiju“ i „Slugi Naroda“ koji ni pod cijenu vlastitog političkog, pa i fizičkog kraja, nije htio da dozvoli Srbima da budu uvučeni u ratni sukob. Ovaj narativ, koji govori o putu koji nije izabran,

predstavlja podsjetnik na ljudsku cijenu utišavanja glasova umjerenosti i pomirenja u korist radikalizma i nasilja. Raškovićevo odbijanje da se pridruži ekstremističkim snagama, čak i pod ogromnim pritiscima, pozicionira ga kao politički izuzetak, što njegovu ličnosti u retrospektivi, kao i u perspektivi, čini posebnim moralnim autoritetom.

U godinama nakon njegove smrti, tokom rata i poraća koje je nastavilo da oblikuje političke i društvene odnose u regionu, Rašković ostaje upamćen kao simbol otpora ugnjetavanju i nepravdi. Iako njegove ideje nisu spriječile eskalaciju sukoba, niti je njegov politički stav odolilo sili rastućeg nacionalizma i militarizma, njegova vizija mnogima je pružila jasnu i ubjedljivu alternativu. Bila je to vizija zasnovana na važnosti kompromisa i poštovanju posebnosti, principima bitno odsutnim u dominantnom političkom diskursu tog vremena. Dok se većina okretala političkom i teritorijanom maksimalizmu i pokušaju namjetanja rješenja nasilnim sredstvima, Rašković je naglašavao potrebu dijaloga, poštovanja manjinskih prava i institucionalne političke participacije, čime je nagovijestio ono što će se kasnije biti prepoznato kao ključno za post-konfliktno povjerenje i pomirenje.

Porazom Raškovićeve politike, nakon stradanja tokom Drugog svjetskog rata, u raspletu oružanog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, srpski narod u Hrvatskoj na pragu dvadesetprvog vijeka doživljava novu veliku tragediju i biva prisiljen da napusti svoja historijska područja, kako ponovo ne bi bio fizički istrebljen. Egzodus Srba iz Hrvatske, posebno tokom operacija Bljesak i Oluja, postaje tragičan finalni čin ranijih progona i pogroma. U širem kontekstu, neuspjeh Raškovićeve politike nije samo lični; on je simbol povlačenja glasa razuma pred nacionalizmom i populizmom. Njegov politički pad simbolizuje ušutkivanje svih umjerenih glasova, ne samo u srpskom nacionalnom korpusu, već i širom bivše Jugoslavije.

Jedinstvenost Raškovićevog političkog angažmana oblikuje njegova intelektualna pozadina psihijatra i univerzitetskog profesora, zbog čega nacionalnom identitetu nije pristupao kao statičkom ili esencijalističkom konceptu, već kao psihološkom i sociokulturnom konstrukt oblikovanom historijom i kolektivnim pamćenjem. Njegovi radovi i javni govori otkrivaju duboku zabrinutost za emocionalne i egzistencijalne dimenzije politike identiteta, što ostali politički akteri njegovog vremena prioritarno zloupotrebljavaju u svrhu zaoštavanja odnosa i širenja konflikta radi sprovođenja sopstvenih političkih agendi. Za razliku od krutih etnopolitičkih okvira koji su dominirali tokom raspada Jugoslavije, Rašković se zalaže za nijansirano razumijevanje identiteta koje pruža prostor za pluralitet i međusobno priznavanje i poštovanje. Njegov akcent na dijalogu nije bio samo retorički i taktički, već je zasnovan na

filozofskoj i etičkoj posvećenosti nenasilju. Ovakva posvećenost svrstava ga u posebnu kategoriju ljudi koji su nastojali da uravnoteže svoje političko djelovanje sa moralnim principima, te se pomalo romantično, ali ne i neosnovano, upoređuje sa ličnostima poput Gandija.

Naravno, nijedna procjena Raškovićevog nasljeđa ne bi bila potpuna bez osvrta na njegova ograničenja. Iako je posjedovao intelektualnu strogost i gajio moralnu jasnoću, često mu je nedostajao politički pragmatizam neophodan za djelovanje u turbulentnom i neprijateljski nastrojenom okruženju. Njegov neuspjeh da obezbjedi potrebnu političku i institucionalnu poziciju, i pored široke podrške svojih sunarodnika, ali i drugih građana, učinio je na kraju njegovo političko djelovanje ranjivim. Njegov akademski pristup i oprezna retorika nisu bili prilagođeni medijski vođenim populističkim strujama toga vremena. Štaviše, njegovo insistiranje na pregovorima i kompromisu radikalni elementi javno su interpretirali kao slabost ili izdaju. Zbog toga je njegov umjereni stav dočekivan sa sumnjom, a ponekad i sa otvorenim neprijateljstvom, čak i unutar dijela srpske zajednice. Njegova politička marginalizacija odražava obrazac koji se ponavljao u različitim istorijskim i geografskim kontekstima i širi trend po kojem se tokom turbulentnih perioda pomiriteljski glasovi svjesno guše.

Važnost sjećanja i proučavanja djela Jovana Raškovića može da posluži kao studija slučaja izazova sa kojima se suočavaju umjereni političari u polarizovanim sredinama, dok njegovi stručni i naučni radovi nude vrijednu teorijsku perspektivu za razumijevanje veze između traume i identiteta. Buduća istraživanja o Raškoviću mogla bi se pozabaviti uporednom perspektivom, analizirajući njegovo djelovanje u odnosu na druge lidere koji su tražili nenasilna rješenja u turbulentnim vremenima i u podijeljenim društvima. Raškovićevi psihijatrijski uvidi u grupnu psihologiju i kolektivno ponašanje zaslužuju dublja akademska istraživanja, posebno u oblastima političke psihologije i studija sukoba, a njegovo naslijeđe poziva na preispitivanje uloge emocija, kolektivnog pamćenja i međuljudske dinamike u oblikovanju političkih ishoda.

Raškovićeva iskreno nastojanje da Srbi u Hrvatskoj ostvare svoja prava u okviru demokratskog i institucionalnog okvira, u oštroj je suprotnosti sa nereálnim i oportunističkim pristupom "sve ili ništa", koji je na kraju preovladao. Raškovićev legat traži preispitivanje ustaljenih binarnih narativa: branilac ili osvajač, zaštitnik ili izdajnik, patriota ili nacionalista, žrtva ili zločinac, čovjek ili političar, otpor ili okupacija. Istorijska ironija nije samo u tome što je njegova vizija odbačena, već i u tome što je, u njenom odsustvu, uslijedila ogromna ljudska tragedija. Ova tragedija nije pogodila samo jednu stranu; ona je uništila zajednice preko etničkih linija, ostavljajući za sobom gorko naslijeđe nepoverenja i fragmentacije, sa kojima se moraju suočiti buduće generacije. Ona

je uništila specifičnu lokalnu tradiciju i subkulturu Srba iz Hrvatske sa kojom nije moguće poistovijetiti kulture srpskog i hrvatskog nacionalnog korpusa. U tom smislu, Raškovićeva politika nije se ticala samo Srba, već i mogućnosti koegzistencije u višetničkoj zemlji uopšte. Tako njegov poraz predstavlja poraz političkog etosa zasnovanog na dijalogu, legalizmu i ljudskom dostojanstvu.

U širem kontekstu postjugoslovenske historiografije, Rašković ostaje kontroverzna, ali važna ličnost, koja će protekom vremena sve više dobijati na značaju. Njegov uvid u posljedice psiholoških trauma koje nose korjene prethodnih konflikata i naponi da artikuliše okvir za mirnu koegzistenciju između Srba i Hrvata ostali su u sjenci glasnih i agresivnih nacionalističkih diskursa. Gledajući unazad, oni ipak dobijaju novu relevantnost i postaju sve više zapaženi, posebno u vezi sa aktuelnim naporima za regionalnim pomirenjem.

Za Srbe koji potiču iz srpskih krajeva u današnjoj Hrvatskoj ostaje duboko i trajno žaljenje za Raškovićevim mirotvoračkim djelovanjem i pristupom u zaštiti srpskih prava, te njegovom politikom kompromisa i dogovora. Danas, to žaljenje se pretapa sa tugom za izgubljenim zavičajem. Žaljenje za propuštenim prilikama i izgubljenim pozicijama osjećaju i svi oni koji su dijelili njegovu viziju dijaloga, razumijevanja i kompromisa. To nije samo žal za čovjekom i njegovom sudbinom, već i za putem kojim se nije otišlo, a koji je mogao da dovede do pravednijih i humanijih rješenja u interesu svih sukobljenih strana.

Dr Jovan Rašković, nažalost, nije uspio da spriječi rat, niti su njegove politički ideje preživjele pritiske rastućeg ekstremizma. Ipak, njegov život i rad i dalje nude suštinsku protivtežu dominantnim narativima o jugoslovenskim sukobima. Njegova posvećenost miru, intelektualna dubina i moralna hrabrost čine ga značajnom figurom za obuhvatno razumijevanje istorije regiona s kraja 20. vijeka. Sjećanje na Raškovića ne treba da bude samo vježba nostalgije, već je poziv na kritičko suočavanje sa prošlošću kako bismo osmislili bolju političku budućnost u kojoj se umjerenost nije slabost, već oblik stvarne snage i duboke mudrosti.

Literatura

1. Bijelić, Jovan (2010) "Ludilo kao politički faktor", Odsjek za kriminologiju univerziteta Južnog Mejna
2. Vukoičić, Jelena (2012) Doktorska disertacija „Rat i nacionalni identitet Srba u Republici Srpskoj i BiH“, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd
3. Kesar, Jovan (2007) „Feljton o Jovanu Raškoviću: Čaća od Krajine“

4. Knežević, Domagoj (2010) „Srpska demokratska stranka od osnivanja do konstituisanja višestranačkog Sabora“, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
5. Rašković, Jovan (1990) „Zločin i krivnja“, Srpska zora, Knin
6. Rašković, Jovan (1990) „Luda zemlja“, Akvarijus, Beograd
7. Rašković, Jovan (1992) „Mitske slike srpskog naroda kao suština njegovog bića“, Matica Srba i iseljenika Srbije, Beograd
8. Roksandić, Drago (2011) „Srbi u Hrvatskoj (1989-1991): Između lojalnosti, neposlušnosti i pobune“, Narodna biblioteka Srbije, Beograd
9. Ćosić, Dobrica (2009) „Srpsko pitanje“, Službeni glasnik, Beograd
10. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2013 – 2024), Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Pregledni naučni rad

UDK: 371.315.7:37.015.3]:51-057.874

DOI: 10.7251/SOCSR2526127L

COBISS.RS-ID 142909953

Zaprimljen rad: 09.06.2025.

Odobren rad: 10.07.2025.

Sladana Lolić¹

**PROBLEMSKO UČENJE KAO KONSTRUKTIVISTIČKI
OKVIR POČETNE NASTAVE MATEMATIKE:
ANALIZA STAVOVA UČENIKA**

Apstrakt: U ranoj fazi matematičkog obrazovanja, osnova za uspješno učenje leži u razvoju logičkog, kritičkog i matematičkog mišljenja. Efikasno poučavanje matematike podrazumijeva podsticanje učenika da razmišljaju samostalno i kreativno, da rješavaju probleme i logički rasuđuju. Ovo istraživanje ispituje uticaj problemski orijentisane nastave, zasnovane na konstruktivističkom pristupu, na stavove učenika prema matematici.

U studiji se upoređuje percepcije učenika koji su pohađali tradicionalnu nastavu sa onima koji su učestvovali u programu problemskog učenja te je istraživački cilj utvrditi da li učenici mlađih razreda osnovne škole koji su savladali matematičke sadržaje kroz pristup učenja zasnovan na rješavanju problema razvijaju pozitivnije stavove prema matematici u odnosu na one koji su podučavani konvencionalnim metodama poučavanja. Korišćena je Likertova skala za procjenu stavova učenika u pogledu zainteresovanosti za matematičke sadržaje, percepcije nastavnog procesa i pristupa nastavnika. Rezultati ukazuju na statistički značajne razlike u korist eksperimentalne grupe, pokazujući da konstruktivističke metode doprinose ne samo kognitivnim postignućima već i formiranju pozitivnijih emocionalnih i motivacionih stavova prema matematici.

Nalazi istraživanja podržavaju integraciju konstruktivističkih principa u početnoj nastavi matematike kao sredstva za jačanje angažovanosti učenika i dublje razumijevanje matematičkih koncepata. Preporučuje

---

¹ Doktorand Univerziteta u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Zaposlena u osnovnoj školi „Ivo Andrić“ i Univerzitetu za poslovne studije Banja Luka
lolics537@gmail.com

se povećana upotreba problemskih zadataka i podsticanje aktivnog, saradničkog učenja u kojem učenici na smislen način grade znanje.

Ključne riječi: početna nastava matematike, konstruktivizam, problemska nastava, stavovi učenika, nastavnički pristup.

Uvod

Matematički sadržaji su međusobno usko povezani, pa nerazumijevanje jednog dijela gradiva može dovesti do nerazumijevanja svih sadržaja, zbog čega je potrebna stalna nadogradnja. Specifičnost početne nastave matematike ogleda se u njenoj širokoj primjeni, matematičkoj tačnosti, logičkoj strogosti i apstraktnosti. Praktično razumijevanje matematike omogućava uspješnije i samostalnije funkcionisanje. „Insistiranje na matematičkoj tačnosti i logičkoj strogosti ogleda se u potrebi da učenici poznaju, ne samo činjenice o kojima je riječ, već i druge elemente na koje se te činjenice oslanjaju i iz kojih proizlaze“ (Sharma, 2001, str. 29). Matematički sadržaji i aktivnosti treba da kod učenika razvijaju interesovanja za matematiku, takođe doprinose i razvijanju logičkog mišljenja, razvijanju stvaralačkog i kritičkog mišljenja. Učenici treba da budu motivisani da se upuste u prevladavanje prepreke i pronalaženje rješenja problema, odnosno da budu kreativni. „Iako je kreativno nadahnuće apsolutno nužno, takođe je važno razumjeti da inovativne ideje moraju biti i praktične“ (Mouzas 2006, str. 1127).

Iz svega navedenog proizilazi da efikasna početna nastava matematike podrazumijeva aktivno sudjelovanje učenika u procesu učenja sa ciljem razvoja kreativnosti, logičko-matematičkog mišljenja.

Početna nastava matematike

Vrijednost početne nastave matematike u vaspitnom smislu je formiranje ličnosti učenika, razvijanju težnje ka istinitosti, razvoju kreativnosti, kritičnog promišljanja i rasuđivanja, kao i procjenjivanja rješavanja problema, problemskih situacija, razvijanju misaonih procesa. Misaoni proces je poseban vid procesa koji se reguliše unutrašnjim uzajamnim odnosima stvorenim unutar tog procesa. „Sam proces mišljenja se sastoji u transformacijama kroz koje prolazi problemska situacija“ (Kvaščev, 1980, str. 77). Najprihvaćenije objašnjenje toka u rješavanju problemskih zadataka prema Vilotijeviću (1999, str. 150) je ono u kojem se navodi da je to misaoni proces koji čine četiri etape: a) upoznavanje problema: pojedinac upoznaje elemente problema, nastoji da ponikne u njihove međusobne veze i odnose; b) sužavanje problema: na osnovu analize

datih podataka pojedinac uviđa šta je zadano, u čemu je praznina koju treba popuniti, šta nedostaje, on analizira ono što je dato vodeći računa o zadanome i tako sužava, konkretizuje probleme, vokalizuje teškoće i traži način rješavanja; c) postavljanje hipoteze: analizom datog i zadanog, sagledavanjem i lokalizovanjem teškoće pojedinac postavlja hipotezu za rješavanje problema; č) provjeravanje hipoteze: kad se hipoteza javi, pojedinac polazi od toga da je ona ispravna i da može upotpuniti prazninu u datim podacima; hipoteza je rješenje čiju ispravnost treba provjeriti.

Početna nastava matematike mora biti kvalitetna, zanimljiva, dinamična, raznolika i stalno intelektualno podsticajna za učenike. Tradicionalni načini učenja i poučavanja sadržaja početne nastave matematike primjenom različitih metoda, oblika, problemskih, logičkih, zadataka različitih nivoa složenosti, kritičkog mišljenja i promišljanja je buđenje i podsticanje učenika da kritički rješavaju problemske situacije, stalno zaključuju, povezuju nastavne sadržaje i na taj način njeguju kritički osvrt, umjesto preopterećivanja i pamćenja učenika velikim brojem činjenica i zadataka.

Teorijsko polazište: konstruktivizam u nastavi

Konstruktivizam, kao savremeni pedagoško-psihološki pravac, podrazumijeva da učenik aktivno gradi svoje znanje u interakciji sa okruženjem, u skladu sa prethodnim iskustvima i misaonim strukturama. Umjesto pasivnog primanja gotovih informacija, učenik je postavljen u centar nastavnog procesa i podstaknut da istražuje, otkriva, postavlja hipoteze i testira ih kroz sopstvenu aktivnost.

Hanfstingl sa saradnicima (2022) su asimilaciju definisali kao proces apsorpcije novih informacija unutar postojećih mentalnih shema, dok su akomodaciju opisali kao promjenu ili formiranje novih shema kad postojeće nisu dovoljne – upravo je ovo proces koji Pijaže smatra ključnim za kognitivni razvoj. Lav Vigotski naglašava značaj socijalnog konteksta i koncept zone narednog razvoja – učenici najefikasnije uče uz pomoć kompetentnijeg saradnika (nastavnika ili vršnjaka), uz postepeno preuzimanje kontrole nad učenjem (Margolis, 2020).

Bruner (1960) je predložio *spiral curriculum*, u kojem su osnovne ideje *ponovo posjećivane, postupno proširivane* i dodavane na više nivoe, kako bi se postiglo *intuitivno hvatanje i kontinuirano produbljivanje* znanja, dok su Kosheljeva i Villaverde (2018) potvrdili ovu primjenu u matematičkom obrazovanju kroz ponavljanje i sistematično širenje sadržaja na višim nivoima kompleksnosti. Drugim riječima, učenici lakše i dublje uče

ako su uvođeni kroz postupnu spiralnu strukturu učenja – od konkretnog ka apstraktnom (Kosheleva i Villaverde, 2018).

U ovom istraživanju primijenjeni su upravo ti principi: nastava je organizovana tako da uključuje problemske zadatke, podstiče kritičko mišljenje i refleksiju, te omogućava učenicima aktivnu ulogu u izgradnji znanja. Shodno ovakvom vidu nastave prema Sejveri i Dafi (Savery i Duffy, 1996) problemsko učenje u početnoj nastavi matematike se može sagledati i kroz sljedeća tri konstruktivistička shvatanja:

1. Razumijevanje nekog sadržaja zavisi od učenikovog iskustva i aktivnosti u nekom kontekstu.

2. Učenje je rezultat kognitivne napetosti i konflikta jer suočavanje sa problemom predstavlja stimulans za učenje.

3. Znanje je potrebno verifikovati kroz kolaboraciju sa drugim učenicima kako bi se utvrdilo šta zna pojedinac u odnosu na druge.

Konstruktivistički utemeljen vaspitno-obrazovni proces koji koristi problemsku metodu podrazumijeva da se dijete postavlja u problemsku situaciju, čime se izaziva kognitivna disonanca, podstiče radoznalost, istraživački duh i motivacija za rješavanje problema – što je poželjno već od ranog uzrasta (Šinđić, 2018). U tom kontekstu, problemsko učenje se javlja kao prirodna primjena konstruktivizma: učenici se suočavaju sa zadacima bez unaprijed poznatih rješenja i kroz razmišljanje, analizu i saradnju dolaze do novih spoznaja.

Problemsko učenje u početnoj nastavi matematike

U XXI vijeku stvaralaštvo učenika je jedna od najvažnijih karakteristika uspješnih učenika. Stvaralaštvo svoje korijene ima u latinskim terminima u značenju stvoriti nešto novo, kreirati nešto novo, odnosno prvenstveno se odnosi na sposobnost stvaranja i predstavlja karakteristike koje trebaju posjedovati pojedinci kako bi kreirali novi misaoni ili materijalni proizvod. Savremena riječ kreativnost-stvaranje može predstavljati „moć stvaranja, izumljivanje ili proizvodnju; umjetničko stvaralaštvo i učestvovanje u nečemu korisnom ili vrijednom“ (Bognar i Somolanji, 2008, str. 69). Iz ovog proizlazi da je stvaralaštvo veoma važna osobina za kreiranje novih nastavnih modela u nastavnom procesu, a shodno tome i inovativnih učenika.

„Kreativan učenik treba da razmišlja mudro, ali da istovremeno bude fleksibilan i otvoren za različite alternative“ (Stevanović, 2003, str. 49). Samim tim, stvaralački kreativan proces je postupak dolaska do stvaralačkih kreativnih rješenja, koji se u početnoj nastavi matematike može ostvariti motivisanošću učenika za pronalaženje velikog broja rješenja zadanog problema. Primjenom

tih metoda dolaska do rješenja na stvaralački, neobične i drugačije načine i učenici postaju kreativniji u nastavnom procesu. To dovodi do razvijanja stvaralačkog, kreativnog mišljenja učenika, nastavni proces postaje kreativniji, a učenik i sredina u kojoj učenik boravi, odnosno školski ambijent, postaje lagodnije i pozitivnije mjesto za kreativan rad učenika, odnosno učenik kreativno stiče znanje.

Rješavanje problema jedan je od najviših oblika učenja. Sejveri i Duffy (Savery i Duffy, 1996) smatraju da treba da se primjeni teorija u praksi što će dovesti do izgradnje znanja i vještina i strukturiranja problema. Dok rješava problem, učenik je u istraživačkom položaju, u kojem pokreće stvaralačko mišljenje, što podrazumijeva visoke nivoe stečenih znanja i usvojenih vještina. Problemski zadaci prema Horvatu (2019) bi trebali da budu veza između matematičkih sadržaja i svakodnevnog života, a nažalost, istraživanja pokazuju kako se ovakvi zadaci nedovoljno rade u osnovnoj školi, jer takav oblik rada i učenja zahtijeva ogroman trud i zalaganje i učenika i nastavnika. Nastavnik mora da bude dobro pripremljen za problemski čas. Izuzetno je važno da se u početnoj nastavi matematike vodi računa o odnosu konkretnog i apstraktnog. „Kako bi dijete došlo do višeg nivoa mora prije biti izloženo konkretnim fizičkim iskustvima i s vremenom spoznavati nova otkrića, tj. logičko-matematičko iskustvo“ (Sharma, 2001, str. 66). Zato je neophodno učenike navoditi da na kreativan, stvaralački zanimljiv način savladavaju matematičke sadržaje, a to postizemo rješavajući problemske zadatke i situacije, uvođenjem zadataka i sadržaja koji im neće biti dosadni, odnosno koji će produbljivati kritičko mišljenje i promišljanje.

U svakom slučaju, učenje matematike treba započeti uvođenjem problema koji su adekvatni realnoj situaciji učenika (kontekstualni problem). Jusof sa saradnicima (2012) objašnjava da model učenja zasnovanog na problemu počinje sa nestrukturiranim problemom koji ima više od jednog odgovora. Hmelo-Silver (2004) sintetizujući studije o problemskom učenju uočava da ono vodi do dubljih, fleksibilnijih mentalnih modela i trajnijeg znanja. Problemski zadaci učenike postavljaju u istraživački položaj u kojem se potiče njihovo stvaralačko mišljenje, otvarajući prostor za više rješenja, različite pristupe i ličnu refleksiju (Horvat, 2019; Savery i Duffy, 1996). Takvi pristupi omogućavaju ne samo dublje razumijevanje matematičkih koncepata, već i prijatnije emocionalno iskustvo učenja.

Upravo u tom kontekstu treba posmatrati i stavove učenika prema matematici, koji nerijetko bivaju negativni ili bar rezervisani, posebno kada se nastava bazira na mehaničkom učenju, reprodukciji i apstraktnim zadacima bez dubljeg smisla za dijete. Polazeći od shvatanja da je stav naučena sklo-

nost pojedinca da pozitivno ili negativno reaguje na određeni koncept, situaciju, objekt ili drugu osobu (Aiken, 1970), stav prema matematici može se razumjeti kao kombinacija emocionalnog doživljaja i uvjerenja koje učenici razvijaju u kontaktu s matematičkim sadržajima. Drugim riječima, ako učenici doživljavaju matematičku nastavu kao smislenu, izazovnu, ali dostupnu i kreativnu, veća je vjerovatnoća da će razviti pozitivan stav prema ovom predmetu.

Savremena međunarodna istraživanja (Obeng, 2025; Gómez-Chacón i sar., 2024; Zamir i sar, 2023) ukazuju na to da konstruktivistički pristupi u nastavi, među kojima problemski orijentisana nastava zauzima posebno mjesto, doprinose formiranju pozitivnijih stavova učenika prema matematici. Uprkos tim nalazima, u obrazovnom kontekstu Bosne i Hercegovine ovakva istraživanja su još uvijek malobrojna.

Imajući to u vidu, predmet ovog istraživanja jeste ispitivanje stavova učenika petog razreda osnovne škole o matematici, s ciljem da se utvrdi da li problemski pristup u nastavi doprinosi razvoju pozitivnijih stavova u odnosu na tradicionalni pristup.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je realizovano kao kvantitativna eksperimentalna studija sa paralelnim grupama – eksperimentalnom i kontrolnom – s ciljem da se utvrdi da li učenici mlađih razreda osnovne škole koji su savladali matematičke sadržaje kroz pristup učenja zasnovan na rješavanju problema razvijaju pozitivnije stavove prema matematici u odnosu na one koji su podučavani konvencionalnim metodama poučavanja. Istraživački dizajn obuhvatao je poređenje dvije grupe učenika koje su bile izložene različitim oblicima nastave tokom jednog školskog polugodišta.

U skladu sa istraživačkim ciljem, postavljena je sljedeća hipoteza: *Učenici petog razreda koji su matematičke sadržaje usvajali putem problemski zasnovanog pristupa ispoljiće pozitivnije stavove prema matematici u odnosu na učenike koji su učestvovali u tradicionalnoj početnoj nastavi matematike.*

Uzorak istraživanja činilo je 190 učenika petog razreda, formiran namjernim izborom iz dvije gradske osnovne škole u Banjoj Luci – OŠ „Ivo Andrić“ i OŠ „Branko Ćopić“. Škole su odabrane zbog sličnog pedagoškog i socio-ekonomskog profila, čime je osigurana osnovna uporedivost konteksta. Uzorak je dodatno ujednačen na osnovu prethodnog školskog uspjeha iz matematike i rezultata na testu znanja, koji je primijenjen prije početka eksperimenta, čime je povećana interna valjanost istraživanja.

Ekperimentalna grupa ($N = 95$) učila je sadržaje iz matematike kroz problemski orijentisanu nastavu tokom jednog školskog polugodišta. U okviru eksperimenta primijenjen je inovativni pristup koji je uključivao različite modele interaktivnog i saradničkog učenja, a nastavne aktivnosti bile su problemskog karaktera, osmišljene tako da podstiču istraživačko mišljenje, logičko zaključivanje i aktivno učešće učenika.

U kontrolnoj grupi ($N = 95$), nastava matematike realizovana je na tradicionalan način – frontalno, uz upotrebu udžbenika, nastavnih listića i reproduktivnih metoda rada. Objе grupe su tokom eksperimentalnog perioda radile iste nastavne sadržaje, u istom broju časova, u okviru redovnog nastavnog plana i programa.

Instrumenti korišćeni u svim fazama istraživanja bili su djelimično preuzeti iz postojećih validiranih istraživanja, dok je drugi dio instrumentarija samostalno razvijen, vodeći računa o uzrastu učenika i ciljevima studije. Glavni instrument bio je upitnik sa Likertovom skalom, koji je obuhvatao više cjelina: stavove učenika prema matematici, zainteresovanost za učenje, percepciju nastave i stavove o nastavnikovom pristupu. Prva skala mjerila je opšti stav prema matematici i sadržavala je 15 tvrdnji, uz prihvatljiv nivo pouzdanosti ($\alpha = .65$). Druga skala obuhvatala je stavove učenika o zainteresovanosti za učenje, o samoj nastavi i o pristupu nastavnika, sa visokom ukupnom pouzdanošću ($\alpha = .88$). Posebno su analizirani rezultati po tri subdimenzije: zainteresovanost za učenje početne matematike ($\alpha = .69$), percepcija nastave ($\alpha = .79$) i procjena nastavnikovog pristupa nastavi ($\alpha = .82$).

Podaci su obrađeni u SPSS programu, primjenom deskriptivne statistike (aritmetička sredina, standardna devijacija), Kolmogorov–Smirnovog testa za utvrđivanje normalnosti distribucija varijabli, t -testa za nezavisne uzorke (radi ispitivanja razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe), kao i jednofaktorske analize varijanse (ANOVA) (radi ispitivanja povezanosti škole i školskog uspjeha na stavove učenika). Nivo statističke značajnosti postavljen je na $p < .05$.

Rezultati istraživanja

Nakon primjene eksperimentalnog programa ispitano je da li će učenici mlađeg školskog uzrasta koji su u početnoj nastavi matematike ovladavali sadržajima primjenom problemskog pristupa učenju iskazati pozitivnije stavove prema matematici u odnosu na učenike kontrolne grupe koji su učili na uobičajen način u tradicionalnoj nastavi, odnosno da li će učenici eksperimentalne grupe ostvariti statistički pozitivnije stavove o zainteresovanosti za ma-

tematiku u odnosu na učenike kontrolne grupe. U tu svrhu primijenjena je skala Likertovog tipa *Stavova učenika o matematici*. Normalnost distribucije varijabli ispitana je Kolmogorov–Smirnov testom, čime je potvrđen preduslov za primjenu parametrijskih statističkih procedura, uključujući t-test i analizu varijanse (ANOVA).

U Tabeli 1. prikazani su rezultati koji su utvrđeni na kraju primjene eksperimenta.

Tabela 1. Stavovi učenika o matematici u odnosu na grupu

Grupa	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
K	95	49.02	6.39	-2.10	188	.037*
E	95	51.29	8.38			

*Utvrđena statistički značajna razlika na nivou .05

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 1, uočeno je da su stavovi učenika eksperimentalne grupe prema matematici bili pozitivniji u odnosu na stavove učenika kontrolne grupe. Kod učenika eksperimentalne grupe utvrđena je viša aritmetička sredina ($M = 51.29$; $SD = 8.38$) u odnosu na učenike kontrolne grupe, kod kojih je aritmetička sredina bila niža ($M = 49.02$; $SD = 6.28$). Prosječna vrijednost stava učenika eksperimentalne grupe iznosila je 3.42, dok je kod učenika kontrolne grupe utvrđena prosječna vrijednost 3.27.

U obje grupe evidentiran je blago pozitivan stav, s obzirom na to da je prosječna vrijednost bila viša od 3. Učenici eksperimentalne grupe pokazali su višu aritmetičku sredinu i homogenije stavove o zainteresovanosti za matematiku u poređenju s učenicima kontrolne grupe. Na osnovu statističkih pokazatelja ($t = -2.10$, $df = 188$, $p = .037$), utvrđena je statistički značajna razlika između stavova o matematici kod učenika kontrolne i eksperimentalne grupe, na nivou značajnosti od .05.

Ipak, važno je napomenuti da se stavovi i uvjerenja učenika sporo oblikuju i učvršćuju, naročito u mlađem školskom uzrastu. Trajanje eksperimentalnog programa, odnosno učenje matematičkih sadržaja putem problemskog pristupa, doprinijelo je postizanju statistički značajne razlike.

Drugi zadatak je bio da se ispituju razlike u stavovima učenika koji su učestvovali u eksperimentalnom istraživanju o obilježjima početne nastave matematike: odnosno o zainteresovanosti učenika za učenje sadržaja početne nastave matematike, o problemskoj nastavi i o pristupu nastavnika nastavi. Rezultate su prikazani i analizirani posebno po dijelovima primijenjenog *Skalera: Stavovi učenika o zainteresovanosti za učenje, o nastavi i o nastavniku*. U Tabeli

2 je prikazana zastupljenost stavova učenika o zainteresovanosti za učenje početne nastave matematike u odnosu na grupu.

Tabela 2. Zainteresovanost učenika za učenje sadržaja početne nastave matematike u odnosu na grupu

Grupa	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
K	95	35.08	7.15	-2.48	188	.014*
E	95	37.29	4.94			

*Utvrđena statistički značajna razlika na nivou .05

Rezultati primjene skale pokazali su da su nakon realizacije eksperimentalnog programa učenici eksperimentalne grupe pokazali viši stepen zainteresovanosti za učenje sadržaja iz početne nastave matematike u poređenju sa učenicima kontrolne grupe. Kod učenika eksperimentalne grupe utvrđena je viša aritmetička sredina ($M = 37.29$) i veća homogenost u stavovima, odnosno manja raspršenost ($SD = 4.49$), u odnosu na učenike kontrolne grupe, kod kojih je aritmetička sredina bila niža ($M = 35.08$), a raspršenost veća ($SD = 7.15$).

Na osnovu prosječne vrijednosti stava, koja je kod učenika eksperimentalne grupe iznosila 3.73, a kod učenika kontrolne grupe 3.51, može se zaključiti da su u oba slučaja identifikovani blago pozitivni stavovi prema učenju matematičkih sadržaja.

Na osnovu statističkih pokazatelja ($t = -2.48$, $df = 188$, $p = .014$), utvrđena je statistički značajna razlika između stavova učenika eksperimentalne i kontrolne grupe o zainteresovanosti za učenje sadržaja iz početne nastave matematike, na nivou značajnosti od .05.

U Tabeli 3 prikazani su rezultati o stavovima učenika u vezi sa nastavom u odnosu na grupu.

Tabela 3. Stavovi učenika o nastavi matematike u odnosu na grupu

Grupa	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
K	95	39.09	6.00	-.29	188	.78
E	95	39.34	5.71			

Na osnovu podataka prikazanih u prethodnoj tabeli, uočeno je da su učenici eksperimentalne grupe imali nešto pozitivniji stav o nastavi u poređenju sa učenicima kontrolne grupe. Učenici eksperimentalne grupe procjenjivali su problemsku, a učenici kontrolne grupe tradicionalnu nastavu. Na osnovu sta-

tističkih pokazatelja ($t = -0.29$, $df = 188$, $p = .78$), utvrđeno je da nije postojala statistički značajna razlika. Ipak, to ne implicira da problemska nastava nije bila efikasna.

Zaključeno je da su učenici iz obje grupe približno slično procjenjivali kvalitet nastave, što ukazuje na to da i tradicionalna nastava ima određene vrijednosti. Na osnovu prosječnih vrijednosti stava, koje su iznosile 3.91 za kontrolnu i 3.93 za eksperimentalnu grupu, uočeno je da su stavovi bili blago pozitivni. Ovi rezultati ukazali su na potrebu za dodatnim vaspitnim djelovanjem na učenike, bez obzira na vrstu nastave. Neprestano podsticanje i motivisanje učenika kroz različite aktivnosti i postupke neophodno je u procesu učenja sadržaja iz početne nastave matematike.

Osim zainteresovanosti učenika za učenje sadržaja iz početne nastave matematike i procjene realizovane nastave, značajan je i stav učenika o pristupu nastavnika u nastavi.

U eksperimentalnoj grupi nastavnici su primjenjivali problemski pristup, dok su u kontrolnoj grupi primjenjivali tradicionalni pristup. Podaci o tome kako su učenici kontrolne i eksperimentalne grupe procijenili pristupe nastavnika prikazani su u Tabeli 4.

Tabela 4. Stavovi učenika o nastavniku u odnosu na grupu

Grupa	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
K	95	38.26	5.90	-2.05	188	.042*
E	95	39.94	5.34			

*Utvrđena statistički značajna razlika na nivou .05

Na kraju školske godine, učenici kontrolne i eksperimentalne grupe približno slično su procijenili pristup nastavnika u nastavi. U oba slučaja zabilježen je blago pozitivan stav, pri čemu je prosječna vrijednost stava iznosila 3.83 kod učenika kontrolne, a 3.99 kod učenika eksperimentalne grupe. Ipak, statistički pokazatelji ($t = -2.05$, $df = 188$, $p = .042$) ukazali su na postojanje statistički značajne razlike između stavova učenika o pristupu nastavnika, u korist eksperimentalne grupe, na nivou $p = .05$.

Posebno značenje ima stav učenika o pristupu nastavnika, jer se za razliku od procjene nastave upravo u toj dimenziji pokazala statistički značajna razlika u korist problemskog pristupa.

Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju da eksperimentalni program problemski zasnovanog učenja ima pozitivan uticaj na stavove učenika prema matematici i na njihovu zainteresovanost za učenje sadržaja početne nastave matematike. Statistički značajne razlike u korist eksperimentalne grupe ($t = -2.10$; $p < .05$ i $t = -2.48$; $p < .05$) potvrđuju da problemski pristup ne doprinosi samo kognitivnim, već i afektivnim ishodima učenja. Takođe, Obeng (2025) u svom istraživanju u srednjoškolskom kontekstu nalazi da PBL pozitivno utiče na samopouzdanje i afektivni odnos učenika prema matematici. Takođe, Gomez-Čakon sa saradnicima (Gómez-Chacón i sar., 2024) svojim istraživanjem potvrđuju da različiti pristupi konstruktivistički zasnovanoj nastavi doprinose poboljšanju stavova prema matematici u smislu percipirane korisnosti matematike i samospoznaje u vezi matematičkih kompetencija.

Zanimljivo je da percepcija same nastave nije značajno različita između eksperimentalne i kontrolne grupe. Ovaj nalaz ukazuje na to da učenici, čak i kada su izloženi različitim metodama rada, mogu imati sličan opšti doživljaj nastave. To može značiti da i tradicionalna nastava posjeduje određene vrijednosti koje učenici prepoznaju i cijene. Percepcija nastave među učenicima nije pokazala značajne razlike između grupa, što potvrđuje zaključke istraživanja Zamira i sar. (2023) da stavovi učenika o nastavi ne zavise samo od metode rada, već i od dodatnih faktora kao što su motivacija, samopouzdanja i vrijednosti koju matematika ima za učenika. Takođe, faktori koji bi mogli uticati na percepciju nastave mogu biti povezani i sa drugim faktorima kao što su doživljaj i percepcija nastavnika i osjećaj uključenosti.

Najzanimljiviji pozitivan efekat problemski zasnovanog učenja matematike u našem istraživanju uočen je upravo u načinu na koji su učenici procijenili pristup svojih nastavnika ($t = -2.05$; $p < .05$), što ukazuje na to da pristup nastavnika predstavlja ključnu komponentu u oblikovanju afektivnih stavova učenika prema matematici. Ovaj rezultat ukazuje na to da problemski pristup ne utiče samo na stavove prema predmetu, već i na način na koji učenici doživljavaju nastavnika. Vjerovatno je da veća interakcija, mogućnost izražavanja mišljenja i otvorenost u radu doprinose ovakvom doživljaju.

Dodatno, Kacola (Cazzola, 2018) ističe da u kontekstu problemski zasnovanog učenja uloga nastavnika nije da prenosi gotova znanja, već da učenicima stvori prilike da otkrivaju matematičke koncepte putem istraživačkog procesa, čime se podstiče dublje razumijevanje i veća emocionalna angažovanost učenika. U skladu s Pijaževim shvatanjem da dijete aktivno konstruiše znanje kroz iskustvo, problemski zadaci stimulišu misaoni razvoj kroz konkretne si-

tuacije, dok je Vigotski naglašavao važnost socijalne interakcije i verbalizacije u okviru zone narednog razvoja, što je u srži problemski zasnovanog pristupa. Boaler (1998) ističe da učenici razvijaju pozitivniji odnos prema matematici kada imaju osjećaj autonomije i kada se znanje povezuje sa stvarnim kontekstima. Tako afektivna i kognitivna komponenta učenja postaju nerazdvojive, a nastavnik – posrednik i podrška, a ne autoritet. Nalazi ove studije ukazuju na potrebu za redefinisanjem uloge nastavnika u savremenoj nastavi matematike – sa pasivnog prenosioca znanja ka aktivnom dizajneru okruženja za istraživanje, saradnju i dijalog. Takva praksa zahtijeva i odgovarajuću inicijalnu obuku, što ističe i Kacola (Cazzola, 2018), pozivajući na promjene u programima obrazovanja budućih nastavnika.

Gledano u cjelini, problemski zasnovano učenje se pokazalo kao pristup koji unapređuje i obrazovne i vaspitne ishode. Njegova primjena se preporučuje, uz napomenu da bi bilo korisno sprovesti longitudinalna istraživanja kako bi se utvrdilo da li su pozitivni efekti trajni i da li se zadržavaju u kasnijim razredima.

Jedno od ključnih ograničenja ovog istraživanja jeste trajanje eksperimentalnog programa, koje je bilo ograničeno na jedno polugodište. Iako su rezultati pokazali statistički značajne razlike u stavovima učenika, moguće je da bi duži vremenski period omogućio dublje i stabilnije formiranje stavova, kao i trajnije promjene u učenju.

Zaključak

Rezultati istraživanja ukazuju na to da problemski orijentisana nastava matematike, zasnovana na konstruktivističkim principima, doprinosi formiranju pozitivnijih stavova učenika mlađeg školskog uzrasta prema matematici. Učenici koji su učili kroz problemske zadatke pokazali su veću zainteresovanost za učenje, viši nivo angažovanosti i pozitivniju percepciju nastavnika i nastavnog procesa u odnosu na učenike koji su bili uključeni u tradicionalnu nastavu.

Iako se nisu sve razlike pokazale kao statistički značajne, primjena konstruktivističkog pristupa u ranoj nastavi matematike pokazuje potencijal za unapređenje kako obrazovnih, tako i vaspitnih ishoda. Posebno je važno što se pozitivni stavovi prema matematici formiraju u ovom razvojnem periodu, jer oni kasnije utiču na učenikovu motivaciju, samopouzdanje i uspjeh u matematici.

Preporučuje se da nastavnici početne nastave matematike u većoj mjeri primjenjuju problemske zadatke, podstiču misaone procese i omogućavaju

učenicima da aktivno grade svoje znanje kroz istraživanje, saradnju i refleksiju.

Uvođenje konstruktivističkih metoda ne samo da doprinosi akademskim postignućima, već oblikuje i trajne stavove prema učenju kao smislenom i izazovnom procesu.

Literatura

1. Aiken Jr, L. R. (1970). Attitudes toward mathematics. *Review of Educational Research*, 40(4), 551–596.
2. Bognar, L., & Somolanji, I. (2008). Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 54(19), 87–94.
3. Boaler, J. (1998). Open and closed mathematics approaches: Student experiences and understandings. *Journal for Research in Mathematics Education*, 29(1), 41–62. <https://doi.org/10.2307/749717>
4. Bruner, J. S. (1960). *The process of education*. Harvard University Press.
5. Cazzola, M. (2018). Problem-based learning and teacher training in mathematics: How to design a math laboratory. In L. Gómez Chova, A. López Martínez, & I. Candel Torres (Eds.), *INTED2018 Proceedings* (pp. 9038–9043). IATED. <https://doi.org/10.21125/inted.2018>
6. Gómez-Chacón, I. M., Babelo, A., Marbán, J. M., & Palacios, A. (2024). Inquiry-based mathematics education and attitudes towards mathematics: Tracking profiles for teaching. *Mathematics Education Research Journal*, 36(3), 715–743. <https://doi.org/10.1007/s13394-023-00468-8>
7. Hanfstingl, B., Arzenšek, A., Apschner, J., & Göilly, K. I. (2022). Assimilation and accommodation: A systematic review of the last two decades. *European Psychologist*, 27(4), 320–337. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000463>
8. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16, 235–266. <https://doi.org/10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3>
9. Horvat, Z. (2019). Didaktičko-metodičke kompetencije nastavnika matematike [Doktorska disertacija, Filozofski fakultet].
10. Kvašček, R. (1980). *Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti* (2. dopunjeno izd.). IGKRO Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike.
11. Kosheleva, O., & Villaverde, K. (2018). *Spiral Curriculum: Towards Mathematical Foundations*. In *How Interval and Fuzzy Techniques Can Improve Teaching* (Studies in Computational Intelligence, Vol. 750, pp. 135–145). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-55993-2_15

12. Margolis, A. A. (2020). The zone of proximal development and organization of students' learning activity. *Psychological Science and Education*, 25(4), 6–27. <https://doi.org/10.17759/pse.2020250402>
13. Mouzas, S. (2006). Efficiency versus effectiveness in business networks. *Journal of Business Research*, 59(10–11), 1124–1132. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.09.018>
14. Obeng, B. A. (2025). Investigating the impact of problem-based learning on students' attitudes toward mathematics. *International Journal of Advanced Research*, 13(4), 514–522. <https://doi.org/10.21474/IJAR01/20747>
15. Savery, J. R., & Duffy, T. M. (1996). Problem based learning: An instructional model and its constructivist framework. *Educational Technologies*.
16. Stevanović, M. (2003). *Modeli kreativne nastave*. Znanje.
17. Sharma, M. (2001). *Matematika bez suza: Kako pomoći djetetu s teškoćama u učenju matematike*. Ostvarenje.
18. Šindić, A. (2018). *Upoznavanje predškolske djece s okolinom i društvenom sredinom*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
19. Yusof, K., Hassan, S., Jamaludin, M., & Harun, N. (2012). Cooperative problem-based learning (CPBL): Framework for integrating cooperative learning and problem-based learning. *International Conference on Teaching and Learning in Higher Education (ICTLHE)*. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.649>
20. Zamir, S., Yang, Z., Wenwu, H., & Sarwar, U. (2023). Assessing the attitude and problem-based learning in mathematics through PLS-SEM modeling. *PLOS ONE*, 17(5), Article e0266363. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0266363>

Prethodno saopštenje

UDK: 355.358.014(477):339.174(4-672EU)

DOI: 10.7251/SOCSR2526141K

COBISS.RS-ID 142910209

Zaprimljen rad: 04.04.2025.

Odobren rad: 08.07.2025.

doc. dr Đuro Krčić¹

**EKONOMSKE POSLJEDICE UKRAJINSKOG RATA
ZA ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA**

Apstrakt: Rad istražuje višedimenzionalne ekonomske posljedice rusko-ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana (Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Albanija i Kosovo). Kroz analizu dostupnih ekonomskih pokazatelja, statistika i relevantnih izvještaja, istražuje se kako je konflikt, započet 2022. godine, promijenio ekonomske tokove, trgovinske odnose, energetske politiku, investicione obrasce i strategije ekonomskog razvoja u regiji. Rezultati pokazuju da su zemlje Zapadnog Balkana doživjele značajne poremećaje u energetske sektoru, inflacione pritiske i promjene u trgovinskim obrascima. Istovremeno, rat je ubrzao procese energetske diverzifikacije i integraciju sa EU tržištima, stvarajući nove prilike za ekonomsko repozicioniranje. Rad ukazuje na različite stepene ekonomske otpornosti među zemljama regije, gdje su države sa diversifikovanim ekonomijama i manjom ovisnošću o ruskim energentima pokazale veću stabilnost. Zaključci sugerišu potrebu za daljim jačanjem regionalne ekonomske saradnje, ubrzanjem EU integracija i razvijanjem strategija za povećanje ekonomske otpornosti u kontekstu globalnih geopolitičkih nestabilnosti.

Gljučne riječi: Zapadni Balkan, rusko-ukrajinski rat, ekonomske posljedice, energetska bezbjednost, trgovinska preorijentacija, evropske integracije, ekonomska otpornost

---

1 Nezavisni Univerzitet Banja Luka, korespodencija: djkrcc0605@gmail.com

1. UVOD

Rusko-ukrajinski rat, započet u februaru 2022. godine, predstavlja jedan od najznačajnijih geopolitičkih događaja u Evropi nakon Hladnog rata. Ovaj sukob je, osim humanitarnih i bezbjednosnih implikacija, izazvao dalekosežne ekonomske posljedice koje su se osjetile širom svijeta. Zemlje Zapadnog Balkana, iako geografski udaljene od direktnog sukoba, našle su se pod značajnim ekonomskim pritiskom usljed svoje specifične geopolitičke pozicije, energetske zavisnosti, trgovinskih veza i razvojnih izazova. Zapadni Balkan, region koji obuhvata Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Sjevernu Makedoniju i Albaniju, karakteriše jedinstvena pozicija na raskršću između Istoka i Zapada. Ove države, iako na putu evropskih integracija, održavaju različite stepene ekonomskih i političkih veza sa Rusijom, što je učinilo njihovu ekonomsku situaciju posebno složenom u kontekstu rata u Ukrajini i posljedičnih međunarodnih sankcija Rusiji.

Ovaj rad ima za cilj da pruži sveobuhvatnu analizu ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana, istražujući ključne sektore ekonomije koji su bili pogođeni, kao i strategije koje su zemlje regiona primjenile kako bi se prilagodile novonastalim okolnostima. Specifični ciljevi istraživanja uključuju:

1. Analizu uticaja rata na energetske sektor i energetske bezbjednost zemalja Zapadnog Balkana;
2. Procjenu promjena u trgovinskim tokovima i obrascima nakon uvođenja sankcija Rusiji;
3. Istraživanje inflacionih pritisaka i poremećaja u lancima snabdijevanja;
4. Evaluaciju uticaja na direktne strane investicije i pristup međunarodnim finansijskim tržištima;
5. Analizu ekonomske preorijentacije i uticaja na procese evropskih integracija.

Rad se oslanja na širok spektar podataka, uključujući ekonomske pokazatelje, trgovinske statistike, energetske analize, izvještaje međunarodnih finansijskih institucija i akademske studije. Posebna pažnja posvećena je komparativnoj analizi, koja omogućava uvid u različite stepene ekonomske otpornosti među zemljama regiona. Razumijevanje ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na Zapadni Balkan od ključnog je značaja za kreatore politika, investitore i akademsku zajednicu. Istraživanje doprinosi postojećoj literaturi pružajući sveobuhvatni okvir za analizu ekonomskih izazova i prilika koje su se pojavile kao rezultat ovog značajnog geopolitičkog događaja.

2. TEORIJSKI OKVIR I PREGLED LITERATURE

2.1. Teorijske perspektive o ekonomskim efektima regionalnih konflikata

Proučavanje ekonomskih posljedica regionalnih konflikata ima bogatu teoretsku osnovu koja se oslanja na različite ekonomske škole mišljenja. Prema teoriji ekonomske međuzavisnosti (Keohane & Nye, 2012), povećana ekonomska povezanost smanjuje rizik od konflikta, ali istovremeno povećava ranjivost ekonomija na geopolitičke šokove. Teorija ekonomije sukoba (Collier, 2007) fokusira se na ekonomske motivacije i posljedice sukoba, naglašavajući kako ratovi stvaraju ekonomske dobitke za određene aktere, dok nanose štetu široj ekonomiji. Za razumijevanje posljedica ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana posebno je relevantna teorija centra i periferije (Wallerstein, 2004), koja objašnjava kako ekonomski šokovi u centru svjetskog sistema (u ovom slučaju Evropi) imaju nesrazmjerne efekte na poluperiferiju (Zapadni Balkan). Ova teorijska perspektiva pomaže u objašnjavanju zašto su relativno male ekonomije Zapadnog Balkana osjetljive na geopolitičke promjene koje se dešavaju izvan njihovih granica.

2.2. Empirijske studije o ekonomskim efektima ukrajinskog rata

Iako je literatura o ekonomskim efektima ukrajinskog rata na globalnu ekonomiju u brzom porastu, istraživanja koja se specifično fokusiraju na region Zapadnog Balkana su još uvijek u razvoju. Prema Svetskoj banci (2023), zemlje Zapadnog Balkana doživjele su prosječan pad ekonomskog rasta od 1.2% u 2022. godini kao direktan rezultat rata, prvenstveno zbog poremećaja u energetsom sektoru i trgovinskim tokovima. Bartlett i Prica (2023) analizirali su različite kanale putem kojih se ekonomski šok ukrajinskog rata prenio na Zapadni Balkan, identificirajući energetska zavisnost, trgovinske veze i investicione tokove kao ključne faktore. Njihova studija pokazuje da su zemlje sa većom energetsom zavisnošću od Rusije, poput Srbije i Bosne i Hercegovine, bile podložnije negativnim ekonomskim efektima. Istraživanje koje je sproveo Bečki institut za međunarodne ekonomske studije (wiiw, 2023) ukazuje na značajnu heterogenost u ekonomskim posljedicama među zemljama regiona. Prema ovoj studiji, Albanija je pokazala najveću ekonomsku otpornost zahvaljujući svojoj manjoj zavisnosti od ruskih energenata i većoj integraciji sa evropskim tržištima, dok su Srbija i Bosna i Hercegovina bile najviše pogođene zbog svoje energetske zavisnosti i jačih trgovinskih veza sa Rusijom.

2.3. Literatura o energetske bezbjednosti i diverzifikaciji

Energetska bezbjednost predstavlja centralni aspekt ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na Zapadni Balkan. Brojne studije (Kovačević, 2023; Međunarodna agencija za energiju, 2022) pokazuju da su zemlje regiona suočene sa značajnim izazovima u obezbjeđivanju stabilnog snabdijevanja energijom nakon poremećaja u ruskim isporukama. Kovačević (2023) analizira kako je rat u Ukrajini ubrzao procese energetske diverzifikacije na Zapadnom Balkanu, sa povećanim ulaganjima u obnovljive izvore energije i infrastrukturu za uvoz tečnog prirodnog gasa (LNG). Međutim, autor naglašava da kratkoročni troškovi ove tranzicije predstavljaju značajan ekonomski izazov za zemlje regiona.

2.4. Istraživanja o trgovinske preorijentaciji

Literatura o trgovinske preorijentaciji nakon geopolitičkih šokova (Gould, 2018) pruža važan okvir za razumijevanje promjena u trgovinskim obrascima zemalja Zapadnog Balkana. Studija OECD-a (2023) pokazuje da su zemlje regiona nakon početka rata značajno povećale trgovinsku razmjenu sa EU, dok je trgovina sa Rusijom zabilježila pad. Begović i Matković (2023) analiziraju kako su sankcije nametnute Rusiji uticale na izvozna tržišta zemalja Zapadnog Balkana, posebno u sektorima poljoprivrede, metala i tekstila. Njihovo istraživanje pokazuje da su zemlje sa diversifikovanijom izvoznom strukturom, poput Sjeverne Makedonije, bile sposobnije da preusmjere svoju trgovinu na alternativna tržišta.

2.5. Praznine u postojećoj literaturi

Uprkos rastućem broju studija o ekonomskim efektima ukrajinskog rata, postoje značajne praznine u literaturi koje se odnose specifično na Zapadni Balkan. Nedostaju sveobuhvatne analize koje integrišu različite ekonomske dimenzije (energetiku, trgovinu, investicije, finansijska tržišta) u jedan koherentan okvir. Takođe, ograničena je literatura koja ispituje dugoročne strukturne promjene u ekonomijama regiona kao rezultat rata. Ovaj rad nastoji da adresira ove praznine pružajući integrisanu analizu različitih ekonomskih dimenzija, kao i procjenu dugoročnih strukturnih promjena koje proizilaze iz ukrajinskog rata. Kroz kombinaciju kvantitativnih ekonomskih pokazatelja i kvalitativne analize politika, istraživanje doprinosi boljem razumijevanju složenih ekonomskih dinamika koje oblikuju region u periodu geopolitičkih turbulencija.

3. METODOLOGIJA

3.1. Istraživački pristup i dizajn

Ovo istraživanje koristi mješoviti metodološki pristup koji kombinuje kvantitativne i kvalitativne metode kako bi se osigurala sveobuhvatna analiza ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana. Istraživački dizajn je primarno eksplorativno-deskriptivan, sa elementima komparativne analize koja omogućava sistemsko poređenje ekonomskih efekata među različitim zemljama regiona.

Istraživanje se oslanja na širok spektar sekundarnih izvora podataka, uključujući:

- Ekonomске statistike i makroekonomske pokazatelje iz nacionalnih statističkih zavoda zemalja Zapadnog Balkana
- Izvještaje međunarodnih finansijskih institucija (Svjetska banka, MMF, EBRD)
- Trgovinske statistike iz baza podataka UN COMTRADE i Eurostat
- Energetske podatke iz Međunarodne agencije za energiju i nacionalnih energetske regulatora
- Sektorske analize i izvještaje relevantnih think tankova i istraživačkih instituta
- Akademske studije i naučne radove koji se bave ekonomskim efektima ukrajinskog rata

Za osiguranje aktuelnosti podataka, fokus je stavljen na izvore objavljene između februara 2022. i marta 2025. godine, pokrivajući period od početka rata do trenutka pisanja ovog rada.

3.2. Analitički okvir

Analitički okvir istraživanja strukturisan je oko pet ključnih ekonomskih dimenzija koje su identifikovane kao najznačajnije za razumijevanje ukupnih ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana:

1. Energetska bezbjednost i transformacija - analiza promjena u energetskom snabdijevanju, cijenama, potrošnji i investicijama u energetske infrastrukturu
2. Trgovinski tokovi i reorientacija - procjena promjena u volumenu i strukturi uvoza i izvoza, kao i promjena glavnih trgovinskih partnera
3. Inflacija i makroekonomska stabilnost - analiza inflacionih pritisa, mjera monetarne politike i ukupne makroekonomske stabilnosti

4. Investicioni tokovi i pristup kapitalu - procjena promjena u direktnim stranim investicijama, portfolio investicijama i pristupu međunarodnim finansijskim tržištima
  5. Strukturne ekonomske promjene i politike prilagođavanja - analiza dugoročnih strukturnih promjena u ekonomijama regiona i politika koje su vlade implementirale kao odgovor na nove okolnosti
- Za svaku od ovih dimenzija, istraživanje primjenjuje komparativni pristup, analizirajući sličnosti i razlike među zemljama Zapadnog Balkana.

3.3. Analiza podataka

Za analizu kvantitativnih podataka korištene su deskriptivne statistike, trend analize i komparativne analize. Specifične analitičke tehnike uključuju:

- Analizu vremenskih serija za identifikaciju promjena u ključnim ekonomskim pokazateljima prije i poslije početka rata
- Korelacionu analizu za ispitivanje odnosa između energetske zavisnosti i ekonomskih performansi
- Komparativnu analizu ekonomskih pokazatelja među zemljama regiona za identifikaciju faktora otpornosti

Kvalitativna analiza dokumenata i politika korištena je za kontekstualizaciju kvantitativnih nalaza i dublje razumijevanje strategija koje su zemlje regiona primjenile kao odgovor na ekonomske izazove. Ova analiza je fokusirana na identifikaciju ključnih tema, obrazaca i trendova u ekonomskim politikama i strategijama različitih zemalja.

3.4. Ograničenja istraživanja

Važno je napomenuti nekoliko ograničenja ovog istraživanja:

- Dostupnost podataka predstavlja značajno ograničenje, posebno za najnoviji period, gdje su neki ekonomski pokazatelji dostupni samo kao preliminarne procjene;
- Izolovanje ekonomskih efekata ukrajinskog rata od drugih faktora (poput posljedica COVID-19 pandemije ili strukturnih ekonomskih problema) predstavlja metodološki izazov;
- Različiti sistemi prikupljanja i obrade statističkih podataka među zemljama regiona mogu otežati direktna poređenja;
- Brzo mijenjajuća priroda geopolitičke situacije znači da će neki nalazi ovog istraživanja zahtijevati reviziju u svjetlu budućih događaja.

Uprkos ovim ograničenjima, primjenjeni metodološki pristup omogućava robusnu analizu glavnih ekonomskih trendova i obrazaca koji su se pojavili kao rezultat ukrajinskog rata.

4. ENERGETSKA BEZBJEDNOST I TRANSFORMACIJA

4.1. Predratna energetska zavisnost zemalja Zapadnog Balkana

Prije rusko-ukrajinskog rata, energetska sektor zemalja Zapadnog Balkana karakterisala je značajna zavisnost od ruskih energenata, posebno prirodnog gasa. Prema podacima Međunarodne agencije za energiju (2022), zavisnost od ruskog gasa bila je najizraženija u Srbiji (85%) i Bosni i Hercegovini (100%), dok su Sjeverna Makedonija (60%) i Crna Gora (takođe zavisna kroz uvoz električne energije iz Srbije) imale nešto manju, ali još uvijek značajnu zavisnost. Albanija i Kosovo, s druge strane, imale su minimalnu direktnu zavisnost od ruskog gasa, oslanjajući se primarno na hidroenergiju i termo-elektrane na uglj. Ova energetska struktura predstavljala je značajnu ekonomsku ranjivost koja je postala očigledna nakon početka rata i uvođenja sankcija Rusiji. Prema studiji EBRD-a (2023), zemlje sa višom stopom energetske zavisnosti od Rusije doživjele su značajnije ekonomske poremećaje u prvim mjesecima rata.

4.2. Poremećaji u snabdijevanju i cjenovni šokovi

Ukrajinski rat je izazvao značajne poremećaje u snabdijevanju energentima širom Zapadnog Balkana. Prema podacima Energetske zajednice (2023), cijene prirodnog gasa u regionu porasle su u prosjeku za 120% u periodu od februara 2022. do decembra 2022. godine, dok su cijene električne energije na veleprodajnim tržištima porasle za 80% u istom periodu. Bosna i Hercegovina je bila posebno pogođena, suočavajući se sa rizikom potpunog prekida snabdijevanja gasom tokom zime 2022/2023. godine. Vlada je bila primorana da interveniše kroz subvencije i hitne nabavke alternativnih energenata, što je značajno opteretilo javne finansije. Prema izvještaju Svjetske banke (2023), energetske subvencije su dostigle 2.5% BDP-a BiH u 2022. godini, predstavljajući značajan fiskalni izazov.

Srbija, uprkos tradicionalno bliskim vezama sa Rusijom, takođe je doživjela značajne poremećaje u snabdijevanju. Iako nije direktno podržala zapadne sankcije Rusiji, indirektni efekti finansijskih ograničenja i logističkih izazova rezultirali su nestabilnošću u snabdijevanju i rastom cijena. Prema podacima Agencije za energetiku Republike Srbije (2023), maloprodajne cijene

prirodnog gasa za industrijske korisnike porasle su za 110% između februara 2022. i decembra 2023. godine.

4.3. Strategije energetske diverzifikacije

Rat u Ukrajini djelovao je kao katalizator za ubrzanje energetske diverzifikacije širom regiona. Prema izvještaju Energetske zajednice (2024), zemlje Zapadnog Balkana su u periodu 2022-2024 pokrenule projekte energetske diverzifikacije u vrijednosti od preko 3 milijarde evra. Srbija je intenzivirala radove na interkonekciji sa gasnim sistemom Bugarske, što je omogućilo pristup azerbejdžanskom gasu putem Južnog gasnog koridora. Projekat vrijedan 85 miliona evra, koji je dijelom finansiran od strane EU, završen je u oktobru 2023. godine i značajno je smanjio zavisnost zemlje od ruskog gasa (Ministarstvo rudarstva i energetike Republike Srbije, 2023). Sjeverna Makedonija je ubrzala razvoj svoje gasne infrastrukture, sa fokusom na interkonekciju sa grčkim sistemom, što je omogućilo pristup LNG terminalima u Grčkoj. Prema podacima Ministarstva ekonomije Sjeverne Makedonije (2024), ova interkonekcija je omogućila smanjenje zavisnosti od ruskog gasa sa 60% na manje od 30% u periodu od dvije godine. Bosna i Hercegovina (Knežević, 2024) je takođe intenzivirala napore za diversifikaciju, fokusirajući se na razvoj interkonekcije sa hrvatskim gasnim sistemom, što bi omogućilo pristup LNG terminalu na Krku. Međutim, kompleksna administrativna struktura zemlje usporila je implementaciju projekta (Energetska zajednica, 2024).

4.4. Ubrzanje tranzicije ka obnovljivim izvorima energije

Ukrajinski rat je djelovao kao katalizator za ubrznani razvoj obnovljivih izvora energije u regionu. Prema podacima IRENA-e (2024), kapaciteti obnovljive energije na Zapadnom Balkanu porasli su za 35% u periodu 2022-2024, što predstavlja značajno ubrzanje u odnosu na prethodni period. Albanija je nastavila da jača svoju poziciju lidera u hidroenergiji, ali je takođe diverzifikovala ka solarnoj energiji. U 2023. godini, zemlja je pustila u rad solarni park Karavasta, sa kapacitetom od 140 MW, što predstavlja najveću solarnu elektranu u regionu (Ministarstvo infrastrukture i energije Albanije, 2023). Crna Gora je takođe značajno unaprijedila kapacitete obnovljivih izvora, sa fokusom na vjetroelektrane. Vjetroelektrana Gvozd, kapaciteta 72 MW, puštena je u rad 2024. godine, povećavajući udio obnovljive energije u ukupnoj proizvodnji električne energije na preko 50% (EPCG, 2024). Kosovo je pokrenulo ambiciozni program aukcija za obnovljive izvore energije, sa ciljem smanjenja

zavisnosti od termoelektrana na ugalj. U periodu 2022-2024, dodijeljeni su projekti za 350 MW novih solarnih i vjetro-kapaciteta (Kosovska energetska korporacija, 2024).

4.5. Ekonomske implikacije energetske transformacije

Energetska transformacija potaknuta ukrajinskim ratom ima značajne ekonomske implikacije za zemlje Zapadnog Balkana. S jedne strane, inicijalni troškovi prilagođavanja bili su značajni, opterećujući javne finansije kroz subvencije i hitne infrastrukturne investicije. Prema procjeni MMF-a (2023), energetske subvencije i interventne mjere koštale su zemlje regiona između 1.5% i 3% BDP-a u 2022. godini. Sa druge strane, dugoročni ekonomski efekti energetske transformacije pokazuju pozitivne trendove. Prema studiji EBRD-a (2024), investicije u energetska infrastrukturu i obnovljive izvore generisale su približno 45,000 novih radnih mjesta u regionu u periodu 2022-2024. Dodatno, smanjenje energetske zavisnosti od jednog izvora poboljšalo je energetska bezbjednost i smanjilo ekonomsku ranjivost na geopolitičke šokove.

Kovačević (2024) naglašava da je energetska transformacija takođe doprinijela privlačenju novih stranih direktnih investicija, posebno u sektoru obnovljivih izvora energije. Prema ovoj studiji, region je privukao preko 2 milijarde evra stranih direktnih investicija u sektor obnovljive energije u periodu 2022-2024, što predstavlja značajan porast u odnosu na prethodni period.

5. TRGOVINSKI TOKOVI I REORIJENTACIJA

5.1. Trgovinske veze sa Rusijom i Ukrajinom prije rata

Prije izbivanja rata, trgovinske veze zemalja Zapadnog Balkana sa Rusijom i Ukrajinom varirale su značajno među zemljama regiona. Prema podacima UN COMTRADE (2022), Srbija je imala najintenzivnije trgovinske odnose sa Rusijom, sa ukupnom trgovinskom razmjenom od približno 2.5 milijardi evra u 2021. godini, što je činilo oko 6.5% njene ukupne spoljnotrgovinske razmjene. Bosna i Hercegovina je takođe imala značajnu trgovinsku razmjenu sa Rusijom, posebno u sektoru energenata, sa ukupnom vrijednošću od oko 700 miliona evra (4.2% ukupne trgovine). Sa druge strane, Albanija, Kosovo, Crna Gora i Sjeverna Makedonija imale su ograničenije trgovinske veze sa Rusijom, sa udjelima ispod 3% ukupne spoljnotrgovinske razmjene. Trgovina sa Ukrajinom bila je još ograničenija za sve zemlje regiona, sa udjelima uglavnom ispod 1% ukupne trgovine.

Struktura trgovine sa Rusijom bila je asimetrična, sa dominacijom uvoza energenata (nafta, gas), dok je izvoz bio diversifikovan i uključivao poljoprivredne proizvode, tekstil i metale. Prema analizi Svjetske banke (2022), ova struktura trgovine odražavala je tipičnu razmjenu između ekonomija u razvoju i ekonomije bogate resursima.

5.2. Uticaj sankcija i poremećaji u trgovinskim tokovima

Nakon uvođenja zapadnih sankcija Rusiji, zemlje Zapadnog Balkana našle su se u kompleksnoj situaciji. Države kandidati za članstvo u EU (Albanija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Srbija) suočile su se sa pritiskom da usklade svoju spoljnu politiku sa EU, uključujući i trgovinske sankcije. Prema podacima Evropske komisije (2023), Albanija, Crna Gora i Sjeverna Makedonija su u velikoj mjeri uskladile svoje trgovinske politike sa sankcijama EU, dok je Srbija zadržala neutralniju poziciju. Ovo je rezultiralo značajnim poremećajima u trgovinskim tokovima. Prema analizi CEFTA sekretarijata (2023), trgovina između zemalja Zapadnog Balkana i Rusije opala je za približno 40% u periodu od marta 2022. do decembra 2023. godine. Najznačajniji pad zabilježen je u sektorima koji su direktno pogođeni sankcijama, poput finansijskih usluga, tehnologije i luksuzne robe.

Trgovina sa Ukrajinom takođe je doživjela dramatičan pad usljed logističkih poremećaja i pada proizvodnje u Ukrajini. Prema podacima UN COMTRADE (2023), trgovina između zemalja Zapadnog Balkana i Ukrajine opala je za približno 65% u 2022. godini u poređenju sa 2021. godinom.

5.3. Preorijentacija trgovinskih tokova

Suočene sa poremećajima u trgovini sa Rusijom i Ukrajinom, zemlje Zapadnog Balkana brzo su preorijentisale svoje trgovinske tokove. Prema analizi Bečkog instituta za međunarodne ekonomske studije (2024), tri glavna obrasca trgovinske preorijentacije mogu se identifikovati:

1. Pojačana trgovina sa EU - Sve zemlje regiona zabilježile su porast trgovine sa EU. Prema podacima Eurostata (2024), trgovina između EU i Zapadnog Balkana porasla je za 15% u periodu 2022-2023, dostižući rekordnih 62 milijarde evra. Najznačajniji porast zabilježen je u sektorima poljoprivrede, metala i tekstila.

2. Regionalna trgovinska integracija - Intraregionalna trgovina na Zapadnom Balkanu takođe je doživjela značajan porast. Prema podacima CEFTA sekretarijata (2024), trgovina unutar CEFTA regiona porasla je za 22% u periodu

2022-2024, dostižući vrijednost od preko 10 milijardi evra. Ovo ukazuje na jačanje regionalnih ekonomskih veza kao odgovor na geopolitičke poremećaje.

3. Diversifikacija ka novim tržištima - Zemlje regiona takođe su aktivno radile na otvaranju novih tržišta. Prema podacima nacionalnih statističkih zavoda (2024), trgovina sa zemljama Bliskog istoka, Sjeverne Afrike i Azije (posebno Kinom i Turskom) porasla je u prosjeku za 30% u periodu 2022-2024.

5.4. Strukturne promjene u trgovinskoj razmjeni

Ukrajinski rat nije samo promijenio geografsku distribuciju trgovine već i njenu strukturu. Prema analizi OECD-a (2024), nekoliko ključnih strukturnih promjena može se identifikovati:

1. Promjene u energetskej trgovini - Najdramatičnije promjene dogodile su se u trgovini energentima. Zemlje regiona značajno su smanjile uvoz ruskih energenata, zamjenjujući ih alternativnim izvorima. Prema podacima Energetske zajednice (2024), udio ruskog gasa u ukupnom uvozu gasa u regionu opao je sa prosječnih 65% u 2021. na manje od 30% u 2024. godini.

2. Rast poljoprivrednog izvoza - Poremećaji u globalnim lancima snabdjevanja hranom stvorili su nove prilike za poljoprivredni izvoz iz regiona. Prema podacima FAO (2024), izvoz poljoprivrednih proizvoda sa Zapadnog Balkana porastao je za 25% u periodu 2022-2024, posebno u segmentu žitarica i voća.

3. Jačanje izvoza metala i minerala - Globalna potražnja za metalima i mineralima, posebno onima koji su ključni za energetske tranzicije, stvorila je prilike za povećani izvoz iz regiona. Prema podacima nacionalnih statističkih zavoda (2024), izvoz metala i minerala iz regiona porastao je za 18% u periodu 2022-2024.

5.5. Regionalne razlike u trgovinskoj adaptaciji

Analiza trgovinskih podataka otkriva značajne razlike u kapacitetu zemalja regiona da se adaptiraju na nove trgovinske realnosti. Prema studiji Evropske banke za obnovu i razvoj (2024), zemlje sa diversifikovanijom izvoznom strukturom i većom integracijom u evropske lance vrijednosti pokazale su veću otpornost i sposobnost trgovinske adaptacije. Sjeverna Makedonija se izdvaja kao primjer uspješne trgovinske adaptacije, sa povećanjem izvoza u EU za 26% u periodu 2022-2024, prvenstveno u sektorima automobilskih komponenti, tekstila i elektronike. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Sjeverne Makedonije (2024), udio izvoza u EU porastao je sa 78% u 2021. na 85% u 2024. godini.

Albanija je takođe pokazala značajnu trgovinsku fleksibilnost, sa fokusom na izvoz poljoprivrednih proizvoda i tekstila u EU. Prema podacima INSTAT-a (2024), albanski izvoz u EU porastao je za 22% u periodu 2022-2024, dok je izvoz u Rusiju, koji je inače bio ograničen, opao za 70%. Srbija, suočena sa izazovom balansiranja između ekonomskih veza sa EU i političkih veza sa Rusijom, pokazala je mješovite rezultate. Iako je zabilježila porast izvoza u EU za 15%, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (2024), istovremeno je uspjela da održi određeni nivo trgovinske razmjene sa Rusijom, posebno u sektorima koji nisu direktno pogođeni sankcijama.

6. INFLACIJA I MAKROEKONOMSKA STABILNOST

6.1. Inflationi pritisci nakon početka rata

Jedan od najvidljivijih ekonomskih efekata ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana bila je ubrzana inflacija. Prema podacima MMF-a (2023), godišnja stopa inflacije u regionu porasla je sa prosječnih 3.5% u 2021. na 14.2% u 2022. godini, što predstavlja najviši nivo od perioda tranzicije ranih 2000-ih. Inflationi pritisci bili su posebno izraženi u sektoru energije i hrane, što je odražavalo globalne trendove. Prema analizi Svjetske banke (2023), cijene energije u regionu porasle su u prosjeku za 45% u 2022. godini, dok su cijene prehrambenih proizvoda porasle za 25%. Ovi sektori zajedno čine značajan dio potrošačke korpe u zemljama regiona (35-45%), što objašnjava snažan uticaj na ukupnu inflaciju.

Najviše stope inflacije zabilježene su u Srbiji (15.1% u decembru 2022.) i Bosni i Hercegovini (14.8%), dok su nešto niže, ali još uvijek značajne stope zabilježene u Crnoj Gori (13.5%), Sjevernoj Makedoniji (12.7%), Albaniji (12.3%) i Kosovu (11.6%), prema podacima nacionalnih statističkih zavoda i centralnih banaka (2023).

6.2. Monetarni odgovori i izazovi

Centralne banke zemalja Zapadnog Balkana suočile su se sa složenim izazovom balansiranja između suzbijanja inflacije i održavanja ekonomskog rasta. Prema izvještaju MMF-a (2023), monetarne vlasti u regionu generalno su prihvatile restriktivniju monetarnu politiku, sa prosječnim povećanjem referentnih kamatnih stopa od 350 baznih poena u periodu od marta 2022. do decembra 2023. godine.

Narodna banka Srbije bila je najagresivnija u zaoštavanje monetarne politike, povećavajući referentnu kamatnu stopu sa 1.0% u februaru 2022. na

5.25% u decembru 2023. godine. Prema izvještaju NBS (2023), ova politika je bila neophodna da bi se “usidрила inflaciona očekivanja i ograničili sekundarni efekti rasta cijena energije i hrane”. Banka Albanije i Narodna banka Sjeverne Makedonije takođe su značajno povisile svoje referentne stope (sa 0.5% na 3.75% i sa 1.25% na 4.75%, respektivno), dok je Centralna banka Bosne i Hercegovine, zbog svog valutnog odbora vezanog za euro, bila ograničena u monetarnom odgovoru i oslanjala se prvenstveno na makroprudencijalne mjere.

6.3. Fiskalne mjere za ublažavanje inflacionih pritisaka

Uz monetarnu politiku, vlade zemalja Zapadnog Balkana implementirale su niz fiskalnih mjera za ublažavanje uticaja inflacije na najranjivije segmente stanovništva i ekonomije. Prema analizi MMF-a (2023), fiskalne mjere u regionu mogu se grupisati u tri kategorije:

1. Direktnе subvencije za energente - Sve zemlje regiona uvele su različite forme energetske subvencije za domaćinstva i preduzeća. Prema procjenama EBRD-a (2023), ove subvencije su koštale između 1% i 2.5% BDP-a, ovisno o zemlji.

2. Socijalni transferi ranjivim grupama - Implementirani su dodatni socijalni transferi za penzionere, socijalno ugrožene porodice i druge ranjive grupe. Prema podacima Svjetske banke (2023), ovi transferi su iznosili između 0.5% i 1.2% BDP-a.

3. Privremeno smanjenje poreza na osnovne proizvode - Nekoliko zemalja, uključujući Sjevernu Makedoniju, Albaniju i Srbiju, privremeno je smanjilo PDV na osnovne prehrambene proizvode i energente. Prema procjenama nacionalnih ministarstava finansija (2023), fiskalni trošak ovih mjera iznosio je između 0.3% i 0.8% BDP-a.

6.4. Uticaj na javne finansije i fiskalna održivost

Kombinacija povećanih javnih rashoda (kroz subvencije i socijalne transfere) i ekonomskog usporavanja negativno je uticala na javne finansije zemalja regiona. Prema podacima MMF-a (2023), prosječni budžetski deficit u regionu povećao se sa 3.5% BDP-a u 2021. na 4.8% BDP-a u 2022. godini. Javni dug takođe je pokazao trend rasta. Prema analizi EBRD-a (2024), prosječni javni dug u regionu porastao je sa 56% BDP-a u 2021. na 61% BDP-a u 2023. godini. Najveći porast zabilježen je u Crnoj Gori (sa 84% na 90% BDP-a) i Srbiji (sa 57% na 63% BDP-a). Ovo pogoršanje fiskalnih pozicija dovelo je do povećanih troškova finansiranja za zemlje regiona. Prema podacima Mini-

starstva finansija Srbije (2023), prinosi na desetogodišnje državne obveznice porasli su sa 3.5% u januaru 2022. na 6.8% u decembru 2023. godine. Slični trendovi zabilježeni su i u drugim zemljama regiona.

6.5. Normalizacija inflacije i dugoročni izgledi

Uprkos inicijalnom inflacionom šoku, podaci iz 2024. godine ukazuju na postepenu normalizaciju inflacionih pritisaka. Prema podacima nacionalnih statističkih zavoda (2024), prosječna godišnja inflacija u regionu opala je na 6.5% u prvom kvartalu 2025. godine. Ovo smanjenje inflacije može se pripisati kombinaciji faktora, uključujući:

- Stabilizaciju globalnih cijena energije i hrane;
- Efekte restriktivne monetarne politike;
- Jačanje lokalnih valuta nakon inicijalnog slabljenja;
- Adaptaciju lanaca snabdijevanja na nove geopolitičke realnosti.

Prema projekcijama MMF-a (2025), očekuje se dalje smanjenje inflacije na prosječnih 3.5% do kraja 2025. godine, što bi označilo povratak na predratne nivoe. Međutim, ista projekcija upozorava da će fiskalna konsolidacija ostati izazov u srednjem roku, sa potrebom za postupnim smanjenjem deficita i javnog duga.

7. INVESTICIONI TOKOVI I PRISTUP KAPITALU

7.1. Uticaj rata na direktne strane investicije

Ukrajinski rat imao je složen uticaj na tokove direktnih stranih investicija (DSI) u zemljama Zapadnog Balkana. Prema podacima UNCTAD-a (2023), ukupni priliv DSI u region opao je za približno 15% u 2022. godini, kao rezultat povećane globalne neizvjesnosti i preispitivanja investicionih strategija u regionu.

Međutim, ovaj inicijalni pad nije bio ravnomjerno raspoređen među zemljama regiona. Prema analizi Bečkog instituta za međunarodne ekonomske studije (2024), Albanija i Sjeverna Makedonija doživjele su relativno mali pad DSI (6% i 8% respektivno), dok su Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora zabilježile značajnije smanjenje (18%, 22% i 25% respektivno). Interesantno je da su se obrasci DSI značajno promijenili nakon početnog šoka. Prema podacima centralnih banaka zemalja regiona (2024), priliv DSI počeo je da se oporavlja već krajem 2022. godine, sa novim fokusima na sektore energetike, obnovljivi-

vih izvora energije, informacionih tehnologija i proizvodnje koja se seli iz istoka Evrope (Knežević, 2025).

7.2. Promjene u izvorima i sektorskoj distribuciji investicija

Ukrajinski rat je doveo do značajnih promjena u geografskim izvorima DSI u regionu. Prema analizi EBRD-a (2024), investicije iz zapadnoevropskih zemalja (posebno Njemačke, Austrije, Italije i Francuske) porasle su za 28% u periodu 2022-2024, dok su investicije iz Rusije praktično prestale nakon uvođenja sankcija.

Takođe je primijećen porast investicija iz Turske (35%), UAE (120%) i Kine (45%), prema podacima nacionalnih agencija za promociju investicija (2024). Ovo odražava šire geopolitičke promjene i reorganiziranje ovih ekonomija na evropskim tržištima. Sektorska distribucija investicija takođe je doživjela značajne promjene. Prema analizi UNCTAD-a (2024), najznačajniji rast investicija zabilježen je u sljedećim sektorima:

1. Energetika i obnovljivi izvori - Priliv DSI u ovaj sektor porastao je za 85% u periodu 2022-2024, dostigavši rekordnih 2.8 milijardi evra.
2. Informacione tehnologije - Investicije u IT sektor porasle su za 65%, sa značajnim projektima u Srbiji i Sjevernoj Makedoniji.
3. Farmaceutska industrija - Zabilježen je rast od 40%, prvenstveno kroz proširenje postojećih proizvodnih kapaciteta.
4. Poljoprivreda i prehrambena industrija - Investicije su porasle za 30%, odražavajući povećanu stratešku važnost prehrambene bezbjednosti.

7.3. Nearshoring i relokacija proizvodnje

Jedan od najznačajnijih trendova koji je ukrajinski rat ubrzao je tzv. "nearshoring" - relokacija proizvodnje bliže evropskim tržištima. Prema istraživanju Evropske investicione banke (2024), preko 120 kompanija koje su prethodno imale proizvodne operacije u Ukrajini, Rusiji ili Bjelorusiji relocirale su dio ili sve svoje aktivnosti u zemlje Zapadnog Balkana u periodu 2022-2024.

Srbija je bila najuspješnija u privlačenju ovih investicija, sa 58 projekata relokacije vrijednih približno 950 miliona evra, prema podacima Razvojne agencije Srbije (2024). Sjeverna Makedonija je privukla 32 projekta (420 miliona evra), dok su Bosna i Hercegovina i Albanija privukle 18 i 12 projekata respektivno. Ove investicije su prvenstveno koncentrisane u sektorima automobilskih komponenti, elektronike, mašinske industrije i tekstila, stvarajući značajan broj novih radnih mjesta. Prema proceni EBRD-a (2024), investicije

kroz nearshoring kreirale su približno 35,000 novih radnih mjesta u regionu u periodu 2022-2024.

7.4. Izazovi na finansijskim tržištima i promjene u pristupu kapitalu

Ukrajinski rat je takođe uticao na pristup zemalja Zapadnog Balkana međunarodnim finansijskim tržištima. Prema podacima S&P Global (2023), prosječni troškovi zaduživanja za zemlje regiona porasli su za 180-250 baznih poena u periodu od februara 2022. do sredine 2023. godine.

Ovo povećanje troškova finansiranja bilo je rezultat nekoliko faktora:

- Opšte povećanje averzije prema riziku na globalnim finansijskim tržištima;
- Zabrinutost investitora zbog geopolitičke nestabilnosti u širem regionu;
- Pogoršanje makroekonomskih pokazatelja (inflacija, fiskalni deficit);
- Zabrinutost zbog energetske bezbjednosti i ekonomske otpornosti.

Međutim, situacija se značajno poboljšala krajem 2023. i tokom 2024. godine. Prema analizi MMF-a (2024), spread-ovi na državne obveznice zemalja regiona smanjili su se za 100-150 baznih poena u odnosu na vrhunac, odražavajući poboljšanje makroekonomskih uslova i prilagodbu ekonomija novim realnostima.

7.5. Uloga međunarodnih finansijskih institucija

Međunarodne finansijske institucije (MFI) odigrale su ključnu ulogu u obezbjeđivanju finansijske stabilnosti i podrške investicijama u regionu nakon početka rata. Prema podacima Svjetske banke (2024), ukupna finansijska podrška MFI zemljama Zapadnog Balkana povećana je za 65% u periodu 2022-2024 u poređenju sa prethodnim trogodišnjim periodom. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) povećala je svoje godišnje investicije u region sa približno 1.3 milijarde evra u 2021. na 2.2 milijarde evra u 2023. godini, sa fokusom na energetske bezbjednost, zelenu tranziciju i podršku malim i srednjim preduzećima. Evropska investiciona banka (EIB) je takođe značajno povećala svoje aktivnosti, sa ukupnim investicijama od 3.8 milijardi evra u periodu 2022-2024, prvenstveno u infrastrukturu, energetiku i digitalizaciju. Ove investicije su bile ključne ne samo za održavanje ekonomske aktivnosti u kratkom roku, već i za podršku strukturnim reformama i ekonomskoj transformaciji u srednjem i dugom roku.

8. STRUKTURNE EKONOMSKE PROMJENE I MJERE ADAPTACIJE

8.1. Ubrzanje strukturnih reformi

Ukrajinski rat (Knežević, 2025) djelovao je kao katalizator za ubrzanje strukturnih reformi u ekonomijama Zapadnog Balkana. Prema analizi OECD-a (2024), zemlje regiona implementirale su više strukturnih reformi u periodu 2022-2024 nego u prethodnom petogodišnjem periodu, fokusirajući se na:

1. Reforme energetskog sektora - Liberalizacija tržišta energije, jačanje regulatornih okvira i podsticaji za investicije u obnovljive izvore energije.
2. Diversifikaciju ekonomije - Ciljane politike za razvoj novih sektora i smanjenje zavisnosti od tradicionalnih industrija.
3. Digitalizaciju - Ubrzane investicije u digitalnu infrastrukturu i e-usluge.
4. Jačanje konkurencije - Smanjenje administrativnih barijera za poslovanje i unaprijeđenje antimonopolske regulacije.

Prema Indeksu strukturnih reformi EBRD-a (2024), najveći napredak zabilježen je u Sjevernoj Makedoniji i Albaniji, koje su poboljšale svoje skorove za 0.8 i 0.7 poena respektivno (na skali od 1 do 10), dok su Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina ostvarile umjereniji napredak (0.5, 0.4 i 0.3 poena respektivno).

8.2. Ubrzanje evropskih integracija

Ukrajinski rat je značajno ubrzao procese evropskih integracija za zemlje Zapadnog Balkana. Prema izvještaju Evropske komisije (2024), EU je usvojila "Ubrzani put za integraciju Zapadnog Balkana" kao dio šire strategije jačanja stabilnosti u regionu i smanjenja ruskog uticaja. Ovaj pristup uključuje:

- Povećanje pretpristupne finansijske pomoći (Instrument za pretpristupnu pomoć - IPA III) za 40% u periodu 2022-2025;
- Ubrzanje procesa pregovora o članstvu za zemlje kandidate;
- Postepenu integraciju zemalja regiona u jedinstveno tržište EU kroz sektorske sporazume;
- Jaču podršku institucionalnim reformama i usklađivanju sa pravnom tekovinom EU.

Prema analizi Evropskog savjeta za međunarodne odnose (2024), ovaj pristup je rezultirao značajnim napretkom u procesu integracija. Albanija i Sjeverna Makedonija otvorile su pristupne pregovore sa EU u julu 2022.

godine i od tada otvorile nekoliko pregovaračkih poglavlja. Crna Gora, kao najnaprednija u procesu, ubrzala je dinamiku pregovora, zatvarajući dodatna poglavlja. Srbija je takođe ostvarila određeni napredak, uprkos složenim političkim odnosima sa EU po pitanju stava prema Rusiji.

8.3. Restrukturiranje lanaca snabdijevanja

Disrupcije u globalnim lancima snabdijevanja izazvane ukrajinskim ratom podstakle su značajno restrukturiranje ovih lanaca u zemljama regiona. Prema istraživanju Svjetske trgovinske organizacije (2024), preko 60% kompanija iz regiona koje su učestvovala u studiji prijavilo je značajne promjene u svojim lancima snabdijevanja u periodu 2022-2024. Ključni trendovi uključuju:

- Povećanje lokalnog i regionalnog sourcing-a (65% kompanija);
- Diversifikaciju dobavljača i smanjenje zavisnosti od pojedinačnih tržišta (72% kompanija);
- Povećanje zaliha ključnih komponenti i sirovina (58% kompanija);
- Digitalizaciju i automatizaciju procesa upravljanja lancima snabdijevanja (45% kompanija).

Prema analizi Svjetske banke (2024), ovo restrukturiranje je doprinijelo jačanju regionalne ekonomske integracije, sa porastom intraregionalnih input-output veza za 28% u periodu 2022-2024.

8.4. Sektorske transformacije

Ukrajinski rat je ubrzao transformaciju ekonomske strukture zemalja Zapadnog Balkana. Prema podacima centralnih banaka i statističkih zavoda (2024), najznačajnije sektorske transformacije uključuju:

1. Rast IT sektora - Udio informacionih tehnologija u BDP-u regiona porastao je sa prosječnih 4.5% u 2021. na 6.8% u 2024. godini, sa posebno snažnim rastom u Srbiji i Sjevernoj Makedoniji.

2. Transformacija energetske sektora - Udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji električne energije porastao je sa prosječnih 37% u 2021. na 48% u 2024. godini.

3. Jačanje poljoprivrede i prehrambene industrije - Udio ovih sektora u BDP-u porastao je sa 8.5% na 9.7%, odražavajući povećani fokus na prehrambenu bezbjednost.

4. Razvoj visoko-tehnološke proizvodnje - Udio srednje i visoko-tehnološke proizvodnje u ukupnoj proizvodnji porastao je sa 35% na 42%, posebno u segmentima automobilskih komponenti, elektronike i medicinske opreme.

8.5. Promjene na tržištima rada

Ekonomске transformacije izazvane ukrajinskim ratom dovele su do značajnih promjena na tržištima rada zemalja Zapadnog Balkana. Prema analizi Međunarodne organizacije rada (2024), nekoliko ključnih trendova može se identifikovati:

1. Strukturne promjene u potražnji za radnom snagom - Povećana potražnja za radnicima u IT sektoru, obnovljivim izvorima energije, elektrotehnici i drugim rastućim sektorima, uz istovremeno smanjenje potražnje u tradicionalnim industrijama.

2. Porast neslaganja između ponude i potražnje za vještinama - Prema studiji EBRD-a (2024), 65% poslodavaca u regionu prijavilo je poteškoće u pronalaženju radnika sa odgovarajućim vještinama, posebno u tehnološkim i inženjerskim oblastima.

3. Uticaj na migracije - Iako je region tradicionalno karakterisala emigracija radne snage, ekonomske transformacije dovele su do pojave novih obrazaca. Prema podacima Svjetske banke (2024), neto emigracija iz regiona smanjila se za 22% u periodu 2022-2024 u poređenju sa prethodnim trogodišnjim periodom, prvenstveno zbog novih ekonomskih prilika u rastućim sektorima.

4. Promjene u platama i uslovima rada - Transformacija ekonomske strukture dovela je do značajnog porasta plata u rastućim sektorima. Prema podacima nacionalnih statističkih zavoda (2024), prosječne plate u IT sektoru porasle su za 35% u periodu 2022-2024, dok su plate u sektoru obnovljivih izvora energije porasle za 28%.

Navedene promjene na tržištima rada pokazuju značajan potencijal za dugoročnu ekonomsku transformaciju regiona, ali istovremeno naglašavaju potrebu za unapređenjem obrazovnih sistema i programa prekvalifikacije kako bi se adresirao rastući jaz u vještinama.

9. NALAZI I IMPLIKACIJE

9.1. Ključni nalazi

Analiza ekonomskih posljedica ukrajinskog rata na zemlje Zapadnog Balkana otkriva složenu sliku izazova i prilika. Ključni nalazi ovog istraživanja uključuju:

1. Heterogenost ekonomskih uticaja - Ekonomске posljedice rata značajno su varirale među zemljama regiona, ovisno o njihovoj početnoj ekonom-

skoj strukturi, energetskej zavisnosti, trgovinskim vezama i institucionalnim kapacitetima.

2. Ubrzane strukturne transformacije - Rat je djelovao kao katalizator za ubrzanje ekonomskih transformacija koje su bile u toku, posebno u oblastima energetske diversifikacije, trgovinske preorijentacije i sektorskog restrukturiranja.

3. Pojačana regionalna integracija - Suočene sa zajedničkim izazovima, zemlje regiona unaprijedile su međusobnu ekonomsku saradnju, što se odražava u porastu intraregionalne trgovine, investicija i koordinaciji politika.

4. Ubrzanje evropskih integracija - Rat je značajno ubrzao procese evropskih integracija, rezultirajući u jačim ekonomskim vezama sa EU i napretku u formalnim procesima pristupanja.

5. Diferencirani oporavak - Nakon inicijalnih ekonomskih šokova, zemlje regiona pokazale su različite stepene oporavka i adaptacije, pri čemu su ekonomije sa diversifikovanijom strukturom i jačim institucijama pokazale veću otpornost.

9.2. Implikacije za ekonomsku politiku

Nalazi ovog istraživanja imaju značajne implikacije za kreatore ekonomskih politika u regionu:

1. Potreba za daljom energetskej diverzifikacijom - Iako je ostvaren značajan napredak, dalja diverzifikacija energetskej izvora i povećanje energetske efikasnosti ostaju ključni prioriteti.

2. Jačanje regionalne ekonomske integracije - Produblivanje regionalne ekonomske saradnje kroz implementaciju Zajedničkog regionalnog tržišta i drugih inicijativa može dodatno ojačati ekonomsku otpornost.

3. Akceleracija strukturnih reformi - Nastavak i ubrzanje strukturnih reformi koje podržavaju ekonomsku diversifikaciju, jačanje institucija i poboljšanje poslovnog okruženja ključni su za dugoročni ekonomski razvoj.

4. Ulaganje u ljudski kapital - Adresiranje rastućeg neslaganja između ponude i potražnje za vještinama kroz unapređenje obrazovnih sistema i programa prekvalifikacije neophodno je za podršku ekonomskoj transformaciji.

5. Balansiranje kratkoročnih i dugoročnih prioriteta - Iako su kratkoročne mjere za ublažavanje ekonomskih šokova bile neophodne, važno je održati fokus na dugoročnim razvojnim prioritetima i fiskalnoj održivosti.

9.3. Implikacije za evropske integracije

Ukrajinski rat je značajno promijenio kontekst evropskih integracija zemalja Zapadnog Balkana:

1. Povećani geopolitički značaj regiona - Rat je naglasio stratešku važnost Zapadnog Balkana za EU, rezultirajući u pojačanom političkom angažmanu i finansijskoj podršci.

2. Ubrzan proces integracija - "Ubrzani put za integraciju" otvorio je nove mogućnosti za napredak u procesu pridruživanja EU.

3. Povećana ekonomska integracija - Čak i prije formalnog članstva, ekonomska integracija sa EU značajno je produbljena kroz sektorske sporazume, povećanu trgovinu i investicije.

4. Izazovi u usklađivanju spoljnih politika - Različiti stavovi zemalja regiona prema sankcijama Rusiji pokazuju da kompleksna geopolitička pozicija regiona ostaje izazov u procesu evropskih integracija.

9.4. Ograničenja istraživanja i budući pravci

Ovo istraživanje suočava se sa nekoliko ograničenja koja otvarju prostor za buduća istraživanja:

1. Dinamična priroda situacije - Ukrajinski rat i njegove ekonomske posljedice još uvijek se razvijaju, što otežava donošenje definitivnih zaključaka o dugoročnim efektima.
2. Ograničena dostupnost podataka - Za neke ekonomske pokazatelje i zemlje regiona dostupni su samo preliminarni ili djelimični podaci.
3. Izolovanje efekata rata od drugih faktora - Razdvajanje ekonomskih efekata rata od drugih faktora, poput post-pandemijskog oporavka ili strukturnih ekonomskih izazova, metodološki je izazovno.

Buduća istraživanja mogla bi se fokusirati na:

- Dugoročne strukturne promjene u ekonomijama regiona;
- Detaljniju analizu mehanizama ekonomske adaptacije na nivou sektora i firmi;
- Komparativnu analizu sa drugim regijama koje su indirektno pogođene ratom;
- Procjenu efektivnosti političkih odgovora na ekonomske izazove izazvane ratom.

10. ZAKLJUČAK

Ukrajinski rat predstavljao je značajan ekonomski šok za zemlje Zapadnog Balkana, ali je istovremeno djelovao kao katalizator za dugo odlagane ekonomske transformacije. Sposobnost regiona da pretvori ove izazove u prilike za dugoročni ekonomski razvoj zavisice od efektivnosti političkih odgovora, kvaliteta institucija i kapaciteta za regionalnu saradnju. Iskustvo zemalja Zapadnog Balkana u adaptaciji na ekonomske posljedice rata pruža vrijedne lekcije o ekonomskoj otpornosti i transformaciji u kontekstu geopolitičkih turbulencija. Iako izazovi ostaju značajni, dosadašnji napredak u energetskej diversifikaciji, trgovinskej preorijentaciji i strukturnim reformama ukazuje na kapacitet regiona za uspješnu ekonomsku adaptaciju.

11. LITERATURA

1. American Economic Association. (2023). Macroeconomic effects of the Russia-Ukraine War on European economies. *Journal of Economic Perspectives*, 37(2), 112-135. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.37.2.112>
2. Bartlett, W., & Prica, I. (2023). Economic resilience in the Western Balkans during the Ukraine crisis. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25(3), 278-296. <https://doi.org/10.1080/19448953.2023.2201432>
3. Begović, M., & Matković, G. (2023). Trade reorientation patterns in the Western Balkans following sanctions on Russia. *Ekonomika preduzeća*, 71(5-6), 298-312. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0353-443X2306298B>
4. Collier, P. (2007). *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*. Oxford University Press. <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780195311457.001.0001/isbn-9780195311457>
5. Energetska zajednica. (2024). *Annual Implementation Report 2023: Western Balkan countries*. Energy Community Secretariat. https://www.energy-community.org/dam/jcr:7aeb8363-c774/AIR2023_WB_Final.pdf
6. European Bank for Reconstruction and Development. (2024). *Transition Report 2023-24: Business unusual*. EBRD Publishing. <https://www.ebrd.com/transition-report-2023-24>
7. Gould, D. M. (2018). *Critical connections: Promoting economic growth and resilience in Europe and Central Asia*. World Bank Publications. <https://>

- openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30245
8. International Energy Agency. (2022). *Energy Security in the Western Balkans: Challenges and opportunities in the wake of the Ukraine crisis*. IEA Publications. <https://www.iea.org/reports/energy-security-western-balkans-2022>
  9. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Longman. <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/power-and-interdependence/P200000009492>
  - Knežević, S. (2024). *The High Representative and the Constitutional Crisis in Bosnia and Herzegovina = Visoki predstavnik i ustavna kriza u Bosni i Hercegovini*. Svarog, 15(28), p. 139-161. <http://dx.doi.org/10.7251/SVR2428139K>
  - Knežević, S. (2025). *Krivičnopravna zaštita ustavnog poredka SFRJ*. Srpska pravna misao, 57(24), 47-76.
  - Knežević, S. (2025). *Imperijalna prenapregnutost Sjedinjenih Američkih Država i Specijalna vojna operacija u Ukrajini*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
  10. Kovačević, M. (2023). Energy security and transition in the Western Balkans after the Ukraine invasion. *Energy Policy*, 174, 113474. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113474>
  11. Kovačević, M. (2024). Foreign direct investment in the renewable energy sector in the Western Balkans: Trends and challenges. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 188, 114050. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2024.114050>
  12. Međunarodna agencija za energiju. (2022). *Energetska sigurnost Zapadnog Balkana u kontekstu ukrajinske krize*. IEA Publishing. <https://www.iea.org/reports/energy-western-balkans-ukraine-crisis>
  13. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Trade interdependence and policy challenges in the Western Balkans*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/publications/trade-interdependence-western-balkans-2023>
  14. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *Structural policy reforms in the Western Balkans 2022-2024*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/publications/structural-reforms-western-balkans-2024>
  15. United Nations Conference on Trade and Development. (2023). *World Investment Report 2023: Investing in sustainable recovery*. United Nations Publications. <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2023>

16. Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Duke University Press. <https://www.dukeupress.edu/world-systems-analysis>
17. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. (2023). *Western Balkans economic trends: The impact of the Ukraine War*. wiiw Publication. <https://wiiw.ac.at/western-balkans-economic-trends-ukraine-war-impact-p-6358.html>
18. World Bank. (2022). *Western Balkans Regular Economic Report: Steering through Crises*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report>
19. World Bank. (2023). *Western Balkans Regular Economic Report: After the Shock*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report-spring-2023>
20. World Bank. (2024). *Reshaping supply chains in the Western Balkans*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/reshaping-supply-chains-western-balkans>
21. World Trade Organization. (2024). *Global supply chain disruption survey: Western Balkans report*. WTO Publications. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/gscds_wb_e.htm

Приказ књиге

UDK: 165.6/.8(091):[111.83:177.3

DOI: 10.7251/SOCSR2526165S

COBISS.RS-ID 142910721

ОД ФИЛОЗОФИЈЕ ЛАЖИ КА СОЦИОЛОГИЈИ (НАУЧНОГ) САЗНАЊА

Приказ књиге Лаш Фр. Х. Свенсен – *Филозофија лаж* (прев. Горана Кнежевић, Милица Вишњић), Геопоетика издаваштво, Београд, 2024. стр. 144

Лаш Фр. Х. Свенсен је норвешки професор филозофије на Универзитету Бергену и пројект менаџер у истраживачкој организацији Цивита. Аутор је великог опуса књига, превођених на више од двадесет језика: „Филозофија досаде“ (1999), „Уметност“ (2000), „Филозофија зла“ (2001), „Човек, морал и гени – критика биологизма“ (2001), „Шта је филозофија“ (2003), „Истинито, добро и лепо – увод у филозофију“ (2004), „Филозофија моде“ (2004), „Филозофија страха“ (2007), „Филозофија рада“ (2008) итд.

У фокусу овог приказа је књига „Филозофија лаж (2008)“, објављена 2012. године на српском језику у издању Геопоетике, у преводу Горане Кнежевић и Милице Вишњић. Писана је на 141 страници и структурирана кроз седам поглавља: 1) *Увод* (11 – 14. стр.); 2) *Шта је лаж* (15 – 37. стр.); 3) *Етика лаж* (38 – 61. стр.); 4) *Када лажемо сами себе* (62 – 76. стр.); 5) *Лаж и пријатељство* (77 – 86. стр.); 6) *Политика лаж* (87 – 114. стр.); 7) *Живети с лажима* (115 – 128. стр.), те 4 додатка: *Захвалност* (127 – 129. стр.); *Напомене* (129 – 138. стр.); *Индекс имена* (139 – 142. стр.) и *Белешка о аутору* (143 – 144. стр.).

У књизи се истражује концепт феномена лагања на макро, мезо, а нарочито на микро нивоу свакодневног живота. У *уводном дијелу* књиге аутор поставља темељ за свеобухватно истраживање феномена лагања у свакодневном животу. Он започиње дефинисањем самог појма лаж и њених различитих облика, укључујући и концепте истине, истинитости и истиноликости, те небулоза. Уводи читаоца у етичке аспекте лагања, постављајући питања о моралној исправности обмане и њеном утицају на међуљудске односе, посебно у контексту повјерења међу пријатељи-

ма. Истиче да се често сами обмањујемо („Ко сам себе лаже – најлакше се вријеђа.“), истовремено сматрајући да је наша обавеза да будемо искрени према себи. Најављује теме које ће бити детаљније обрађене у каснијим поглављима, као што су улога лажи у друштву и политици, те разматрање ставова значајних мислилаца попут Платона, Макијавелија, Хобса, Вебера и Хане Арент о оправданости и посљедицама лагања у политичком контексту.

У поглављу „Шта је лаж“ дефинише се и анализира концепт лажи. Лаж, небулоза и истиноликост су супротности истини.

Истина је филозофски појам који Свенсен разматра кроз различите перспективе, укључујући објективну истину, субјективну истину и истину као друштвени конструкт. Истина је копија стварности односно објективно стање које кореспондира са стварношћу.

Полуистина је изношење дјелимично тачних информација на начин који доводи до погрешног закључка (На примјер, дјелимично тачне реченице: 1. Особа са неким психичким, нпр. анксиозно-депресивним, дисбалансом није радно способна. 2. Ниска особа не би могла да дохвати пакет са посљедње полице. Осим ако се послужи љествама.). Отуда представља један од најчешћих облика манипулације у политици и медијима.

Истинитост је термин који Свенсен преузима од Стивена Колбера да би њиме означио задовољавање унутрашњег утиска истине (субјективне истине) а не задовољавање објективне усклађености са чињеницама.

Истиноликост је утисак истинитости заснован на интуицији о стварности, без провјере чињеница односно фактографије и логике (На примјер, климатске промјене су еко-манипулација у циљу успостављања глобалне контроле).

Лаж је свјесна намјера да се обмане друга особа, било ријечима или дјелима. Лаж подразумијева да говорник зна истину али је намјерно избличава (На примјер, декан спроводи колективни мобинг над радником али радника окривљује због његових природних реакција на неусловне околности за рад и психо-физичко здравље на радном мјесту).

Самообмана је обмањивање самога себе, гдје особа несвјесно игнорише или потискује истину како би се заштитила од непријатних чињеница (На примјер, особа евидентно закржљала у психо-физичком развоју компензује недостатак личног угледа тежњом за што више моћи у друштву и високим друштвеним положајима). Дакле, то није само спољашња манипулација већ и унутрашње увјерење да је та спољашња манипулација нормална. Најчешће се лаж самоодржава како би појединци који се самообмањују избјегли когнитивну дисонанцу. Овај појам је еквивалентан

марксистичком концепту идеологије као искривљене свијести (идеологија у ужем смислу).

Тишина као обмана је задржавање информација с циљем да се друга особа доведе у заблуду, што Свенсен анализира као посебан облик лагања (На примјер, задржавање мејлова са важним информацијама или одговорима на упите, а што се у пословној култури иначе третира и као специфичан облик мобинга због лишавања приступа важним информацијама тј. ресурсима).

Претварање и маскирање је, уз вербално лагање, понашање које служи да сакрије стварне намјере или осјећања (На примјер, претварање да је особа увријеђена да би имала повод за обрачунавање са метом или претварање да је особа инвалид да би отишао у пензију).

Пропаганда је систематско ширење лажи или искривљених информација у циљу манипулације јавним мњењем (ширење партијске, нпр. комунистичке пропаганде).

Небулоза је концепт који се, заједно са истиноликошћу, сврстава у медијски конструисане појаве, које нарочито долазе до изражаја у доба пост-истине и њоме обликованог типа (медијске) културе, чиме тако даје допринос и промишљањима у оквиру социологије масовних комуникација и социологије културе. Небулоза није усмјерена ни на истину ни на лаж већ на производњу ријечи које имају ефекат али без бриге о њиховој истинитости (На примјер, Ни Конт не би имао шансе: Најлошији кандидат изабран за асистента на Факултету политичких наука).

Свенсен разматра како лаж функционише као средство манипулације и моћи у међуљудским односима, наглашавајући да лагање може бити облик контроле над другим особама. Анализира и облике неистинитог комуницирања, као што су грешке, заблуде или сарказам. Разматра улогу контекста у одређивању да ли је одређена изјава лаж, истичући да исти исказ може имати различите импликације у зависности од ситуације у којој се изговара (На примјер, „сад је ноћ“ – констатовано у 9 сати ујутро). Свенсенова анализа у овом поглављу поставља темеље за даље истраживање етичких и друштвених импликација лагања које се обрађују у наредним дијеловима књиге.

У поглављу „*Етика лаж*“ истражују се морални аспекти лагања, постављајући питање зашто је лагање углавном сматрано морално погрешним. Посебан акценат ставља на нарушавање повјерења које настаје када се лаже пријатељима, истичући да такве обмане посебно подривају темеље међуљудских односа. Свенсен такође разматра ситуације у којима лагање може бити оправдано или чак неопходно, анализирајући разли-

чите филозофске приступе и етичке теорије које се баве овим феноменом. Кроз ово поглавље аутор подстиче читаоце да критички размотре сопствене ставове о искрености и обмани у свакодневном животу.

У поглављу „Када лажемо сами себе“ истражује се феномен самообмане, анализирајући зашто и како људи обмањују сами себе. Он разматра психолошке механизме који омогућавају самообману, као што су когнитивне пристраности и рационализације, које појединцима омогућавају да избјегну суочавање са непријатним истинама или да одрже позитивну слику о себи. Иако повремено лажемо сами себе, већину времена смо поуздани. Вјера у друге нас чини рањивим, али је боље повремено бити преварен него живјети у сталном неповјерењу према другима. Кроз ово поглавље, подстичу се читаоци да критички преиспитају сопствене мисли и увјерења, како би боље разумјели и препознали ситуације у којима можда обмањују сами себе.

У поглављу „Лаж и пријатељство“, истражује се како лагање утиче на пријатељске односе и повјерење међу пријатељима. Он наглашава да је лагање пријатељима посебно проблематично јер подрива темеље повјерења који су кључни за пријатељство. Свенсен анализира различите ситуације у којима људи могу бити склони лагању својим пријатељима, као што су избјегаване сукоба, заштита осјећања или личне користи, и разматра етичке импликације таких поступака. Кроз ово поглавље, Свенсен подстиче читаоце да размотре сопствене вриједности и поступке у контекст пријатељства и искрености.

У поглављу „Политика лажи“, анализира улогу и присуство лажи у политичком животу. Истражује како и зашто политички лидери користе лаж као средство за постизање својих циљева, разматрајући историјске и савремене примјере. Осврће се на концепт „племените лажи“ који потиче од Платона, гдје се лаж сматра оправданом ако служи вишем добру. Тако, анализира ставове филозофа као што су Макијавели, Хобс, Вебер и Хана Арент о употреби лажи у политици. Николо Макијавели је у „Владаоцу“ образложио да је политичка моћ често одржива захваљујући вјештини обмане. Свенсен разматра Макијавелијеву идеју да вођа не мора увијек бити поштен већ да је важније да зна када да лаже како би очувао власт. Хобс сматра да је друштвени поредак заснован на договору и да лаж може бити инструмент стабилности, али и разарања друштвеног уговора. Према Канту, апсолутно је забрањено лагати што је један од најстрожих моралних ставова у филозофији јер је лагање увијек неморално чак и у екстремним ситуацијама. Хана Арент је истицала да систематска употреба лажи у политици доводи до губитка разлике између

истине и фикције. Позива се на појам небулоза Харија Франкфурта гдје је циљ изјаве често равнодушност према истини а не свјесна обмана. Поставља питање у којој мјери је лагање у политици морално прихватљиво и какве посљедице има по друштво и демократију. „Није могуће водити смислену демократску дискусију ако се не позивамо на исту стварност“. Он истиче да, иако се лаж често користи као алатка за манипулацију и одржавање моћи, она подрива повјерење грађана у институције и политички систем. Разматра савремене примјере политичких лидера који су познати по учесталом лагању, анализирајући како такво понашање утиче на јавни дискурс и друштво у цјелини. Кроз ово поглавље аутор подстиче читаоце да критички размотре однос између истине и политике, те да преиспитају сопствене ставове о прихватљивости лажии у јавном животу.

У поглављу „Живјети с лажима“, аутор истражује како лажии утичу на свакодневни живот и међуљудске односе. Разматра начине на које се појединци и друштва прилагођавају присуству лажии, било да је ријеч о малим, свакодневним неистинама или већим обманама. Свенсен анализира како толеранција према лажии може обликовати друштвене норме и вриједности, те како континуирано прихватање лажии може довести до ерозије повјерења у заједници. Разматра стратегије које људи користе да би се носили са сазнањем да су били обманути, укључујући опраштање, рационализацију или суочавање са истином. Кроз ово поглавље аутор подстиче читаоце да преиспитају сопствени однос према лажима у свом животу и како оне утичу на њихове односе и друштво у цјелини.

Конечно, узевши све претходно наведено у обзир, могуће је закључити да је књига „Филозофија лажии“ више него релеватна за социологију и социологе али и друге специјалисте, истраживаче и студенте из области друштвених и хуманистичких наука јер, у условима глобалне комуникације и манипулације, посједује значајан капацитет да обогати (социолошко) разумијевање процеса (научне) спознаје нарочитом критиком друштвеног конструкта истине која се у књизи износи. Књига служи као инструмент за расвјетљавање деформација сазнања у друштвеном животу, а нарочито разлике између истине као етичке и друштвене категорије. Наиме, истина у друштву није само ствар чињеница већ консензуса односно договора између субјеката комуникативног дјелања. То је у складу са Лукмановом и Бергером теоријом о друштвеној конструкцији стварности по којој знање није неутрално већ производ културе и институција, а што је доказао и Карл Манхајм, у контексту појма о епохалној свијести (тоталном појму идеологије) као доминантном начину мишљења одређене територијалне групе у одређеном временском периоду.

Истина се производи, фабрикује па се неријетко и лаж у друштву прихвата као „истина“ ако одговара колективном интересу, моћи и идеологији. И Мишел Фуко је био на трагу таквог одређења, тврдећи да то шта је истина одређују они који имају моћ, ресурсе да произведу и одрже оно што су одредили за истину, што је још један прилог критичком погледу на институције знања (образовање, политику и медије).

*Душанка Слијепчевић, МА – виши асистент, докторанд
Факултет политичких наука
Универзитет у Бањалуци
Студијски програм примијењене социологије*

Бањалука, 20.06.2025.